

Tilburg University

De ontwikkeling van de nijverheid in Indonesie

Oorschot, Henricus Josephus van

Publication date:
1956

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):
Oorschot, H. J. V. (1956). *De ontwikkeling van de nijverheid in Indonesie*. [, Tilburg University]. Van Hoeve.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

DE ONTWIKKELING
VAN DE
NIJVERHEID IN INDONESIË

H. J. VAN OORSCHOT

70.C 1¹/₂

DE ONTWIKKELING VAN DE NIJVERHEID IN INDONESIË

Besproken in:

Scheffer, C.F.

Boekbespreking: H.J. van Oorschot:

De ontwikkeling van de rysoekheid
in Indonesië. B 6730

De economist; jrg. 105, 1958

nr. 4, blz. 322-326; door A. Schellekens.

DE ONTWIKKELING VAN DE NIJVERHEID IN INDONESIË

PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DE GRAAD VAN DOCTOR IN DE
ECONOMISCHE WETENSCHAPPEN AAN DE KATHOLIEKE
ECONOMISCHE HOGESCHOOL TE TILBURG, OP GEZAG VAN
DE RECTOR MAGNIFICUS H. A. KAAG, HOOGLERAAR IN HET
GELD-, CREDIET- EN BANKWEZEN EN DE ECONOMISCHE
POLITIEK, IN HET OPENBAAR TE VERDEDIGEN OP
DONDERDAG 14 JUNI 1956 DES NAMIDDAGS TE 4 UUR

DOOR

HENRICUS JOSEPHUS VAN OORSCHOT

GEBOREN TE VUGHT

N.V. UITGEVERIJ W. VAN HOEVE - 'S-GRAVENHAGE, BANDUNG

PROMOTOR: PROF. DR. J. M. PIETERS

58337

Alle rechten voorbehouden

AAN MIJN OUDERS

AAN JOKE EN ONZE KINDEREN

INHOUD

INLEIDING	9
HOOFDSTUK I De nijverheid in Indonesië tot 1900	11
HOOFDSTUK II Het 'papieren tijdperk' (1900-1930)	18
HOOFDSTUK III De periode van daadwerkelijke nijverheidsontwikkeling (1930-1942)	39
HOOFDSTUK IV Afbraak, herstel en stilstand (1942-heden)	60
HOOFDSTUK V Resultaten en toekomst van de nijverheidsontwikkeling in Indonesië	80
I Resultaten van de nijverheidsontwikkeling in Indonesië	82
A Enkele resultaten van de nijverheidsontwikkeling in Indonesië met betrekking tot de werkgelegenheid	82
B Invloeden van de nijverheidsontwikkeling op de inkomensvorming en -verdeling en op de economische structuur	90
C Nog enkele beschouwingen over resultaten van de nijverheidsontwikkeling in Indonesië	98
1 Resultaten van de nijverheidsontwikkeling in de Buitengewesten	98
2 Nadere beschouwing over de historische tegenstelling: fabrieksnijverheid - kleinnijverheid	100
II De toekomst van de nijverheidsontwikkeling in Indonesië	107
1 organisatie	108
2 kapitaal	116
binnenlands kapitaal	116
buitenlands kapitaal	117
3 deskundigheid	123
4 arbeid	127
5 bescherming	129
III Slotbeschouwing	133
REGISTER	135
LITERATUUR	141

INLEIDING

De opvattingen over de wenselijkheid van een ontwikkeling van de nijverheid in Indonesië zijn, zoals uit de hiernavolgende hoofdstukken zal blijken, dikwijls sterk verdeeld geweest. Deze opvattingen kwamen in de loop der jaren tot uitdrukking in rapporten, redevoeringen, artikelen e.d., die echter tot op heden nog niet werden samengevoegd tot één overzichtelijk geheel, dat men de historie van de nijverheidsontwikkeling in Indonesië zou kunnen noemen.

Ik was van mening, dat een dergelijk overzicht wel van nut zou zijn en heb daarom gepoogd met gebruikmaking van de mij bekende bronnen in de Hoofdstukken I t/m IV het historisch verloop weer te geven. Daarbij is uiteraard ook aandacht besteed aan het beschikbare cijfermateriaal. Het spreekt echter vanzelf, dat, waar de nijverheidsontwikkeling eerst in een later stadium reële betekenis kreeg, het cijfermateriaal daarover niet overvloedig aanwezig was. Integendeel! Het leek mij nochtans gewenst het beschikbare materiaal, ondanks de gebreken, welke het vertoonde, zo veel mogelijk te benutten voor een quantitatieve benadering van de resultaten van de nijverheidsontwikkeling, vooral daar een dergelijke benadering tot op heden nog niet werd beproefd. Het belang daarvan moge uit de inhoud van Hoofdstuk V blijken.

Voorts is, vooral voor niet-ingewijden in de in Indonesië gebruikte terminologie, een opmerking van belang ten aanzien van het begrip 'nijverheid', zoals dit hierna vele malen zal worden gebezigd.

Indien in Indonesië wordt gesproken over een onderneming, wordt daarmee in de meeste gevallen een landbouwonderneming bedoeld. De daarbij behorende fabriek (bijv. een suikerfabriek) wordt in Indonesië niet onder 'nijverheid' gerangschikt, doch onder 'ondernemingslandbouw'. De scheidingslijn met de 'nijverheid' ligt dan in het algemeen zo, dat bij de nijverheid een tussenschakel optreedt voor de levering van de grondstoffen aan het ver- of bewerkende bedrijf. Deze tussenschakel is niet aanwezig bij de landbouwonderneming, waar het agrarisch product rechtstreeks ter verwerking naar de bij de onderneming behorende fabriek gaat. Plantage en fabriek vormen daar één geheel. Dit is niet het

geval in de 'nijverheid'. Een rijstpellerij bijv. houdt zich niet bezig met de verbouw van rijst. Hier treedt dus een tussenschakel op, de opkoper, die de rijst aan een rijstpellerij ter bewerking aanbiedt. Vandaar, dat de rijstpellerij wèl onder 'nijverheid' gerangschikt wordt. Deze min of meer scherpe scheidingslijn tussen nijverheidsbedrijven en landbouwondernemingen begon zich rond de eerste wereldoorlog af te tekenen; vóórdien werden beide typen nog veelal verward. Dit zal ook bij de lezing van de Hoofdstukken I en II blijken.

Ik heb gepoogd in de door mij geleverde beschouwingen de grootst mogelijke objectiviteit te betrachten. Daarbij kon en mocht critiek niet achterwege blijven, doch deze werd, dit zij nadrukkelijk gezegd, geuit onder volledige erkenning van en waardering voor hetgeen op het uitermate moeilijke terrein van de nijverheidsontwikkeling in Indonesië werd gepresteerd.

Mogen in dit licht de hiernavolgende hoofdstukken worden gelezen.

HOOFDSTUK I

DE NIJVERHEID IN INDONESIË TOT 1900

Tot ongeveer 1900 ondervond de nijverheid in Indonesië van Nederlandse zijde in het algemeen weinig belangstelling. De aandacht bleef in hoofdzaak beperkt tot dat gedeelte van de agrarische productie dat als handelswaar in andere landen, meer speciaal in West-Europa, een willige markt vond.

Dit verschijnsel behoeft geen verwondering te wekken, immers, het waren juist de agrarische voortbrengselen, welke oorspronkelijk de belangstelling van meerdere handeldrijvende mogendheden op Indonesië hadden gevestigd.

De activiteiten door Nederland in Indonesië ontwikkeld concentreerden zich dan ook op de voortbrenging van de veel gevraagde export-producten.¹ Belangstelling voor andere mogelijkheden was gering en de ontwikkeling daarvan liet men gaarne over aan de inheemse bevolking.

Deze passieve houding gold dus ook de bestaande nijverheid, welke in de regel neerkwam op de een of andere vorm van ambachtsbeoefening, gericht op de voortbrenging van die goederen waaraan de nog primitieve inheemse samenleving behoefte had.

Met de productie van de meeste van deze artikelen hield men zich reeds bezig vóór de komst van de Nederlanders. Het weven had zich ontwikkeld ten tijde van de Hindoe-vorsten, al legden de inheemsen zich hoofdzakelijk toe op de aanmaak van de grovere kwaliteiten, terwijl de fijnere soorten uit India werden aangevoerd. De invoer bleef echter niet beperkt tot de niet in Indonesië geproduceerde goederen, want reeds ten tijde der V.O.C. had een 'ondermijning' plaats van de binnenlandse nijverheid en dit proces werd met het zich ontwikkelende verkeer nog versterkt gedurende de negentiende eeuw.² Het waren niet alleen Neder-

¹ Men denke hier o.a. aan het Cultuurstelsel van Van den Bosch en de Agrarische Wet van de Waal.

² Tot in de achttiende eeuw werden nog ruwe katoenen stoffen aan Europa geleverd en in Amsterdam werkten katoendrukkerijen ter verfraaiing van deze stoffen. Zie hiervoor: 'De Nijverheidsondernemingen in Nederlandsch-Indië', *Tijdschrift voor Economische Geographie*, 1916, blz. 407.

landse, doch ook Chinese en later Japanse kooplieden, die deze invoeren verzorgden.

Wanneer wij de invoercijfers beschouwen welke ons, zij het in een globale indeling, van 1823 af ter beschikking staan dan kunnen wij constateren, dat van dat jaar af tot 1875 de 'goederen vnl. voor de inheemse markt', welke goederenpost vrijwel uitsluitend bestond uit 'lijnwaden en katoenen goederen', gemiddeld ongeveer 50 % van de totale invoer omvatte. De tot 1875 beschikbare invoercijfers hebben evenwel alleen betrekking op Java en Madura. Na 1875 werd een gewijzigde groepenindeling geïntroduceerd, waarin ook de invoer in de Buitengewesten werd opgenomen. Groep X uit deze nieuwe indeling omvatte 'Garens, manufacturen, klederen etc', waarvan het percentage gedurende de periode 1875-1900 ca. 35 % van de totale invoer bedroeg. Hierbij moet in aanmerking genomen worden, dat gedurende de bovengenoemde perioden de totale import niet onbelangrijk toenam, zodat het in de rede ligt te veronderstellen, dat de inheemse textielnijverheid, die ongetwijfeld een der oudste takken van nijverheid in Indonesië was, van deze relatief grote textielimporten in toenemende mate concurrentie ondervond, daardoor in moeilijkheden geraakte en aan belangrijkheid voor de inheemse samenleving inboette.

In hoofdstuk III zal blijken, hoe in een periode van industriële ontwikkeling (1930-1942) juist aan de inheemse textielnijverheid de meeste aandacht werd geschonken.

Hoewel in het vorenstaande de inheemse textielnijverheid met name werd genoemd, zo wil daarmee niet gezegd zijn, dat er in het toenmalige Indonesië geen andere nijverheidsproducten werden voortgebracht.

Raffles, die in Hoofdstuk IV van zijn beroemd geworden boek *The History of Java*¹ enige beschouwingen wijdde aan de inheemse nijverheid, constateerde, dat 'the products of their soil are more in demand than the fruits of their skill or industry'. De natuur is zo goedgeefs, aldus Raffles, dat de Javaan er zich niet gemakkelijk van losmaakt in ruil voor het weefgetouw, zodat het aantal artikelen dat wordt voortgebracht niet belangrijk is, evenmin als de belangstelling ervoor van Europese zijde.

Uit de opsomming, die Raffles gaf van de nijverheidsbeoefenaars, kunnen wij ons nochtans een beeld vormen van de verschillende takken van bedrijf welke destijds in Indonesië werden uitgeoefend.

Genoemd werden:

iron smith

wayang maker

kris-sheath maker

musical instrument maker

¹ *The History of Java* by Sir Thomas Stamford Raffles, London 1817, Vol. I, Chapter IV.

carpenter	brazier
carver	coppersmith
spearshaft maker	goldsmith
mat maker	potter
turner	distiller
brush maker	weaver
stone cutter	cotton printer
dyer	embroiderer
oil maker	sempstress
diamond cutter	draftsman
paper manufacturer	painter
tailor	tooth filer

Bij een nadere beschouwing van deze opsomming blijkt, dat het kunstnijverheidselement in deze periode een belangrijke rol speelde en dat er van industrie in de huidige betekenis van het woord nog geen sprake was.

Vermeldenswaard is de opmerking van Raffles, dat de Overheid slechts gedurende een zeer korte periode enige meerdere belangstelling toonde en wel van 1795–1811, toen het Nederlandse Gouvernement als gevolg van de oorlog met Engeland niet in staat was om voor het leger voldoende goederen (kleding e.d.) aan te voeren. Het Gouvernement deed toen een beroep op de binnenlandse nijverheid met het gevolg dat ‘every thing that could be required for the dress and accoutrements of both cavalry and infantry’ in Indonesië moest worden geproduceerd.¹

Dat het verdringen van de inheemse nijverheid in de periode waarop dit hoofdstuk betrekking heeft, een nog al opvallend verschijnsel geweest moet zijn, blijkt wel uit het feit, dat meerdere schrijvers hierop de aandacht hebben gevestigd. In het *Rapport van den Commissaris-Generaal Du Bus over het stelsel van kolonisatie*, Buitenzorg, 1 Mei 1827,² kwam bijv. de volgende passage voor: “De Javaan plagt in het droge jaarsaizoen veelal kapas op zijn sawa’s te bouwen, als grondstof van zijne lijnwaden of ook indigo om die te verwen, en wijders zijne ledige uren, dagen, ja weken en maanden, wanneer zijn stukje gronds geen zorgen vereischte, en den veldarbeid stilstond, aan de vervaardiging dier lijnwaden te besteden; doch dit heeft alles reeds zoveel geleden door den toevoer onzer zoveel beterkoop fabricaten, dat hem thans veel meer tijd overblijft dan vroeger het geval was.”

¹ Zie ook het zeer lezenswaardig werkje: *De voornaamste industrieën der inlandsche bevolking van Java en Madoera* door G. P. Rouffaer, 's-Gravenhage 1904.

² Zie hiervoor: *De toetssteen van het koloniaal monopoliestelsel*, D. C. Steyn Parvé, 's-Gravenhage 1855.

Dit citaat wijst tevens op een ander belangrijk feit voor de weefnijverheid, dat, zoals wij nog nader zullen zien, niet tot deze tak van nijverheid beperkt bleef, nl., dat de nijverheidsbeoefenaar niet uitsluitend in zijn levensonderhoud voorzag door het vervaardigen van nijverheidsproducten, doch dat de productie van nijverheidsartikelen, als aanvullende bezigheid, eerst dan ter hand werd genomen, wanneer de landbouw de werkkracht niet opeiste. Dit wil niet zeggen, dat er geen inheemsen waren, die zich uitsluitend met de nijverheidsbeoefening bezighielden, wel echter, dat de nijverheidsbeoefening overwegend het karakter droeg van nevenarbeid, een verschijnsel, dat ook hierom de aandacht verdient, omdat daarop in een latere ontwikkelingsperiode van de nijverheid werd aangesloten.

Voorlopig was echter van een dergelijke ontwikkeling nog geen sprake, want als Mr. van der Chijs in 1860 zijn *Overzicht*¹ publiceert, blijkt er in de nijverheidssituatie sedert Raffles nog maar weinig veranderd te zijn.

Wanneer wij nu de publicatie van Van der Chijs wat nader gaan beschouwen, dan geschiedt dit niet omdat het werkje als zodanig zulk een waardevolle bijdrage zou vormen tot de kennis van de nijverheidsontwikkeling in Indonesië, als wel, omdat wij met beide handen moeten grijpen naar het weinige, dat in de periode tot 1900 over de nijverheid in Indonesië geschreven is.

Van der Chijs nu deelt mede, dat zijn geschrift met goedvinden der Regering door hem werd samengesteld door het samenbrengen van de betreffende rubrieken, voorkomende in de administratieve verslagen over het Bestuur in de verschillende gewesten van Nederlandsch-Indië over 1858.

Sommige hoofden van gewestelijk bestuur bleken het belang van deze rubriek te hebben ingezien en zich voor het verstrekken van gegevens moeite te hebben getroost, de meeste echter hadden er slechts terloops aandacht aan besteed, terwijl de anderen er in het geheel niets over hadden vermeld.

Van der Chijs bepaalde zich tot het geven van een opsomming van de voornaamste takken van nijverheid voorkomende in diè Gewesten, waarvan gegevens beschikbaar waren, zodat geen volledig overzicht werd verkregen. Hij verbond aan deze samenvatting geen eigen beschouwingen of conclusies, doch volstond met het weergeven van de opmerkingen, die in de bovenbedoelde verslagen waren gemaakt. De meest voorkomende 'inrichtingen van nijverheid', genoemd in Van der Chijs' geschrift waren:

¹ *Overzicht van de Nijverheid in Nederlandsch-Indië in het jaar 1858*, samengesteld door Mr. J. A. van der Chijs.

arakstokerij	goud- en zilversmederij
batikkerij	houtzaagmolens
drukkerij	ijzersmederij
kalkbranderij	kistenmakerij
kleermakerij	koordslagerij
koper- en blikslagerij	meubelmakerij
nettenbreierij	olieslagerij (klapper en katjang)
rijstpelmolens	scheepstimmerwerven
schoenmakerij	spinnerij
steen-, pannen- en pottenbakkerij	vlechterij (matten en manden)
wapensmederij	wagenmakerij
	weverij

Deze bedrijfjes bevonden zich nog overwegend in de sfeer van het ambacht. De producten werden, voorzover ze niet voor eigen consumptie bestemd waren, plaatselijk afgezet, hetgeen doorgaans geschiedde in het geldloze ruilverkeer. Er waren hierop evenwel enkele uitzonderingen, zoals de fabriek voor 'werktuigen en pompen' van R. Jaudas te Semarang, de fabriek voor 'stoom- en andere werktuigen' van Baijer te Surabaya en waarschijnlijk enkele houtzaagmolens o.a. die van de firma Chauhan, Deeleman en Co. te Batavia¹; voorts steenbakkerijen, rijstpelmolens en scheepswerven. Uit deze namen van de eigenaars der grotere bedrijven blijkt dat men hier te doen had met buitenlandse ondernemers.

Voor dit verschijnsel kunnen wij een gedeeltelijke verklaring vinden bij Wolsheimer², daar waar deze mededeelt: "Toen bewindvoerders der V.O.C. in het midden der zeventiende eeuw aan de vrije lieden, dit is aan de niet in dienst der Compagnie staande Nederlandse burgers, het beoefenen van handel en scheepvaart verboden, nodigden zij den Gouverneur-Generaal uit hen het maken van hoeden, van papier, van schoenen of het glasblazen ter hand te doen nemen". Ook Van der Chijs maakte hierover, zij het voor een latere periode, een enkele opmerking, hierop neerkomende dat zich onder de Europese 'industriëlen'³ slechts weinig Nederlanders bevonden doch in hoofdzaak Fransen.

Met betrekking tot de afzet van de nijverheidsproducten wees ook Van

¹ Waarschijnlijk heeft het nog veel in gebruik zijnde tweewielig rijtuigje, deeleman genoemd, aan dit bedrijf zijn naam te danken. Deze conclusie ligt temeer voor de hand, daar deze voertuigen doorgaans van koperbeslag zijn voorzien en de genoemde firma tevens een koperslagerij exploiteerde.

² E. C. Wolsheimer, 'De algemene import in Indië' in *Hecht verbonden in lief en leed*, Elsevier 1946, blz. 318.

³ Van der Chijs gebruikt het grootse woord 'industriëlen' en betitelt bijv. 'het verhuren van karren' ook als 'industrie'.

der Chijs op de binnenlandse markt, terwijl hij voorts sprak over enige, zij het geringe, export van geweven doeken, kleedjes en gevlochten matten (tikars). Daarnaast maakte hij echter ook melding van klachten, welke verband hielden met de uit Europa ingevoerde producten. Hij beschreef met name de moeilijkheden ontstaan in Surakarta als gevolg van de bedreiging van de batikkerijen en weverijen door de import van in Europa nagemaakte batiks.

Tot 1900 kwam in de hiervoren geschetste toestand weinig verandering, een toestand, die in het kort als volgt kan worden weergegeven.

Tot 1900 had de nijverheidsproductie plaats in kleine bedrijfjes welke grotendeels in de ambachtssfeer of zo men wil in de sfeer der kleinnijverheid lagen. De bedrijfjes werden doorgaans door inheemsen geleid en veelal uitgeoefend als aanvulling op de werkzaamheden in de landbouw. De producten welke voor het merendeel voorzagen in de eerste levensbehoeften (voeding, kleding en woning) werden in hoofdzaak plaatselijk afgezet, terwijl de export ervan van weinig betekenis was en een incidenteel karakter droeg.

Van Nederlandse zijde werd weinig of geen aandacht besteed aan de ontwikkeling van deze nijverheid, die bovendien dikwijls nadelige gevolgen ondervond van geïmporteerde producten.

Naast deze kleinnijverheid ontwikkelden zich enkele grotere bedrijven met een meer fabriekmatig karakter, waarvan de productie dikwijls verband hield met specifieke behoeften van voor de export werkende landbouwondernemingen.

In het algemeen kan worden gezegd, dat het Nederlandse bestuur in deze periode naar verhouding weinig actieve belangstelling toonde voor de economie van de inheemse samenleving, zolang daarvan geen ongunstige invloed uitging op de productie der agrarische exportproducten.

In de negentiger jaren echter ontwikkelde zich een gedachte die, zoals later zou blijken, voor de ontwikkeling van de inheemse bevolking van groot belang zou zijn. De ethische politiek, zoals zij is genoemd, had in de vijftiger jaren reeds aanhangers gekend, o.a. in Dr. W. Bosch en W. R. Baron van Höevell, doch hun stemmen hadden toen onvoldoende weerklank gevonden. Deze ethische politiek wilde het regeringsbeleid gericht zien op een bewuste bevordering van de welvaart van de inheemse bevolking en beoogde een economische, culturele en sociale ontwikkeling van de bevolking, welke, naar men meende, te lang verwaarloosd was.

Deze nieuwe gedachte vond uitdrukking in de troonrede van 1901, waarin met zoveel woorden werd gesteld: "Als Christelijke mogendheid is Nederland verplicht geheel het regeringsbeleid te doordringen van het

besef, dat Nederland tegenover de bevolking van deze gewesten een zedelijke roeping heeft te vervullen.”

Hierin past volkomen de belangstelling welke de Minister van Koloniën bij de behandeling der Indische begroting aan de dag legde voor de minder gunstige economische toestand van de inheemse bevolking welke, i.v.m. de geringe draagkracht van die bevolking, maatregelen eiste.

Uit het vorenstaande valt weliswaar niet te concluderen, dat er enig rechtstreeks verband bestond tussen de ethische richting en de ontwikkeling der inheemse nijverheid, doch in een volgend hoofdstuk zullen wij zien, dat een aantal aanhangers der ethische politiek zich tevens voorstanders toonden van een ontwikkeling van de inheemse nijverheid als middel tot verhoging van de welvaart van de inheemse bevolking.

Het Indonesië van 1900 werd echter nog gekenmerkt door een eenzijdige agrarische structuur, in de loop der jaren weliswaar meer ontwikkeld en gedifferentieerd, waarnaast de nijverheid van ondergeschikte betekenis was, in kleine bedrijfjes en op primitieve wijze door inheemsens werd beoefend en waarvan de productenafzet werd bemoeilijkt door het goedkopere en dikwijls betere importproduct.

HOOFDSTUK II

HET 'PAPIEREN TIJDPERK' (1900-1930)

De oogstmislukkingen, welke in 1900 en 1901 plaatsvonden en waardoor vooral ook de inheemse voedsellandbouw werd getroffen, wekten verontusting m.b.t. de economische toestand der inheemse bevolking. De aanhangers van de ethische politiek hadden reeds eerder gewezen op de geringe draagkracht der bevolking en deze oogstmislukkingen gaven aanleiding tot nieuwe verontrusting.

Ter bestudering van de economische toestand van de inheemse bevolking werd dan ook bij Gouvernementsbesluit dd. 15 October 1902 de zgn. 'Mindere Welvaartscommissie' ingesteld, onder voorzitterschap van H. E. Steinmetz, destijds Resident van Pekalongan. Deze commissie begon haar werkzaamheden met het opstellen van een zeer omvangrijke leidraad, die in 1904 aan de verschillende Residenten voor een enquête werd toegezonden.

Inmiddels was er door enige Nederlandse Kamerleden onder wie Van Kol, Van Deventer en Dr. Kuiper, en hiermede hebben we tevens enkele vooraanstaande representanten der ethische richting genoemd, op gewezen, dat Nederlands-Indië uit de agricultuurstaat zou moeten worden opgeheven door bevordering van een industriële ontwikkeling en Idenburg, Minister van Koloniën, die dit denkbeeld krachtig steunde, dacht daarbij aan een inheemse industrie, gedreven niet met Europees doch met inheems kapitaal.

Het sprak intussen vanzelf, dat vooraleer men tot verwezenlijking van dit denkbeeld zou kunnen overgaan, enig meerder inzicht nodig was in de feitelijke situatie en aangezien verwacht moest worden, dat de resultaten van het nauwkeurige onderzoek van de Mindere Welvaartscommissie wel niet spoedig beschikbaar zouden komen, verzocht Idenburg aan Van Deventer, Rouffaer en Fock op korte termijn verslag te willen uitbrengen resp. over de economische toestand der bevolking, de voornaamste industrieën der inheemse bevolking en beschouwingen te willen wijden aan en voorstellen te doen ter verbetering van de economische toestand der inheemse bevolking.¹

¹ Zie: *Overzicht van den Economischen toestand der Inlandsche Bevolking van Java en Madoera*, door Mr. C. Th. van Deventer. (Zie vervolg van deze noot onderaan blz. 19).

Deze verslagen verschenen in 1904 in druk. Naast landbouw, boswezen, handel, scheepvaart en visserij, behandelde Van Deventer in par. 11 van zijn genoemd verslag ook het onderwerp 'Industrieën door niet-Inlanders ondernomen' en noemde daarbij o.a. het marine-etablisement te Soerabaja, werkplaatsen der staatsspoorwegen, de Landsdrukkerij, petroleumindustrie, gasfabrieken, rijtuigfabrieken, sigarenfabrieken en een conservenindustrie. Deze industrieën boden aan de inheemsen alleen gelegenheid tot loonarbeid.

Volgens Van Deventer was de geringe ontwikkeling van de nijverheid in het algemeen te wijten aan gebrek aan vakkennis. In par. 12 'De industrieën der bevolking' verwees de schrijver naar het verslag van de hand van G. P. Rouffaer, dat hierna nog nadere vermelding zal vinden. Ook de 'slotbeschouwingen' van Van Deventer bevatten nog enkele opmerkingen met betrekking tot de nijverheid. De 'bronnen van inkomst' naast het landbouwbedrijf, aldus de auteur, waren in de laatste kwarteeuw niet noemenswaardig toegenomen. De grootindustrie nam een bescheiden plaats in en de industrieën der bevolking waren op zijn zachtst gesproken stationnair gebleven. In geen geval was er sprake geweest van een inheemse nijverheid, die een aanzienlijk deel der wassende bevolking van de landbouw tot het 'handwerk' had kunnen brengen. De stilstand in dit opzicht betekende sterke achteruitgang. Het Nederlandse Bestuur op Java zou uit de overschotten van 1831-1877 te weinig hebben bijgedragen tot de ontwikkeling van dit gebied. Tegenover de vermeende ongeschiktheid van de Javaan stelde Van Deventer, dat er een tijd was geweest, dat de Javaan op het gebied van handel en scheepvaart, maar ook op het gebied van de nijverheid hoger stond dan rond 1900. Er was echter onvoldoende aandacht besteed aan zijn verdere ontwikkeling.

G. P. Rouffaer besprak in zijn geschrift de voornaamste industrieën der inheemse bevolking van Java en Madoera met voorbijgaan dus van de industrieën, welke in handen van Europeanen waren. Voor een uitvoerige bespreking leent dit werk zich niet zozeer, daar het een overwegend technische behandeling bevat van een aantal takken van nijverheid, zoals deze door de inheemse bevolking werden beoefend, nl.:

- a textielnijverheid;
- b houtbewerking (huis- en scheepsbouw);
- c vlechtwerk, vezelstoffen-bewerking;

De voornaamste industrieën der inlandsche bevolking van Java en Madoera, door G. P. Rouffaer.

Beschouwingen en voorstellen ter verbetering van de Economische toestand der Inlandsche Bevolking van Java en Madoera, door Mr. D. Fock.

Uitgaven: 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1904.

d steen- en pottenbakkerswerk, steenhouwerswerk;

e metaalbewerking;

f lederbewerking.

Niettemin is dit werkje ook aan niet-technisch-deskundigen ten zeerste ter lezing aan te bevelen in het bijzonder ook vanwege de uitermate interessante en goed-gedocumenteerde historische inleidingen bij elke tak van nijverheid.

Tenslotte verdienen de *Beschouwingen en voorstellen*¹ van Fock de aandacht. Het werkje, verdeeld in twee hoofdstukken, behandelde in het eerste hoofdstuk o.a. de bevordering van de nijverheid. Maatregelen daartoe zouden bekostigd moeten worden uit door Nederland te verschaffen gelden. Met het bevorderen, in de hand werken en steunen van de reeds bestaande nijverheid zou echter niet kunnen worden volstaan. Men zou ook nieuwe industrieën in het leven moeten roepen. De dringende noodzakelijkheid, aldus Fock, om nieuwe bestaansbronnen te openen, dwingt ons onze beste krachten te wijden aan de ontwikkeling ener inheemse nijverheid. Hierbij maakte hij een nadrukkelijk onderscheid tussen die bedrijven, welke westers kapitaal en intellect vereisten en de takken van nijverheid, die onder onmiddellijk bereik lagen van de inheemsen. De eerstgenoemde groep bedrijven verdiende ongetwijfeld aandacht als middel tot welvaartsverhoging en tot de vestiging van dergelijke bedrijven zou de particuliere ondernemer aangemoedigd kunnen worden of wel het Gouvernement zou zelf industrieën ter hand kunnen nemen. Ondersteuning zou echter nooit mogen leiden tot een kunstmatige instandhouding van bedrijven, die niet levensvatbaar zouden blijken te zijn. Wel zou het Gouvernement zich bijv. kunnen verbinden tot het afnemen van een deel der productie. Alhoewel Fock dus de ontwikkeling van het grootbedrijf niet verwierp, legde hij toch de nadruk op de Overheidsbemoeienis bij de bevordering van de inheemse nijverheid, welke bemoeienis hij zich als volgt voorstelde:

- 1 verbetering van bestaande bedrijven;
- 2 uitbreiding der nijverheid door het oprichten van nieuwe bedrijven;
- 3 uitbreiding van het afzetgebied voor de nijverheidsproducten.

Deze schematische opzet was bedoeld om de richting aan te geven, waarin de zorg van de Overheid zich zou moeten bewegen.

Ad 1 Voor de verbetering van reeds bestaande bedrijven zou bijzondere aandacht dienen te worden besteed aan het ambachtsonderwijs.

¹ Zie voetnoot op blz. 18 en 19.

Hieraan was tot dan toe te weinig gedaan. Andere middelen, welke werden aanbevolen, waren: credietverstrekking, coöperatie-bevordering en het introduceren van practischer hulpwerktuigen, waar bij de schrijver speciaal het oog had op een verbeterd weefgetouw.

Ad 2 Voor wat betreft de uitbreiding van de nijverheid gingen de gedachten in hoofdzaak in de richting van grondstoffen-onderzoek, meer in het bijzonder van vezels.

Ad 3 Voor uitbreiding van het afzetgebied werd met name gedacht aan introductie van Javaanse nijverheidsproducten in andere delen van de Archipel, aangezien deze producten, behoudens een enkele uitzondering zoals bijv. gevlochten hoeden, voor de Europese markt vrijwel uitsluitend als curiosa gevraagd zouden worden.

Uit de drie hierboven besproken geschriften bleek, dat de nijverheidsbevordering aan belangstelling won, maar dat men bepaald nog niet toe was aan het systematisch ter hand nemen daarvan.

Dat nieuwe welvaartsbronnen dienden te worden aangeboord, trachtte Van Deventer aan te tonen; Rouffaer's uiteenzetting deed vermoeden, dat wellicht iets bereikt zou kunnen worden door de ontwikkeling van de kleinnijverheid, terwijl tenslotte Fock bij het bepalen van de richting van de ontwikkeling de nadruk legde op de kleinnijverheid.

Minister Idenburg, overtuigd voorstander van nijverheidsontwikkeling in Indonesië, had blijkbaar ook de resultaten van het vorenbedoelde onderzoek niet afgewacht, want mede vooruitlopend op de meer gequantificeerde resultaten van de 'Mindere Welvaartscommissie' gaf hij in 1903 aan de Directeur van het Departement van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid¹ te Batavia, Mr. J. H. Abendanon, opdracht een reis door Java te ondernemen met het doel na te gaan, welke maatregelen zouden kunnen worden genomen ter bevordering van de inheemse nijverheid. Deze reis met de daaraan verbonden besprekingen vond plaats in het jaar 1904.

De resultaten werden door de rapporteur samengevat in een lijvig rapport, met daarnaast nog een afzonderlijk deel, dat de verslagen der gehouden vergaderingen bevatte.²

¹ Het onderbrengen van 'Nijverheid' bij het genoemde Departement bewijst wel de vooralsnog ondergeschikte belangstelling, die deze economische sector tot dan toe genoot.

² *Rapport betreffende de maatregelen in het belang van de inlandsche nijverheid op Java en Madoera te nemen, in verband met de door het Moederland voor dit doel beschikbaar te stellen fondsen*, J. H. Abendanon, Batavia 1904, 2 delen.

Zie ook: *De middelen, welke van Staatswege in het werk zouden zijn te stellen om in de inlandsche maatschappij op Java en Madoera nijverheid en handel tot bloei te brengen en* (Zie blz. 22)

Abendanon deelde in zijn rapport mede, dat men in het algemeen een voorkeur had uitgesproken voor de ontwikkeling van de kleinnijverheid, al waren bij enkele besprekingen ook stemmen gehoord, welke zich uitspraken voor fabrieksnijverheid onder Europese leiding met inheemsen als arbeiders.

De rapporteur, zelf voorstander van de kleinnijverheid, zag in deze bedrijfsporm, waardoor velen zouden kunnen worden ingeschakeld, een opvoedende kracht. Er lag bovendien 'iets lieflijks in de samenwerking tussen jong en oud in het gezin' zo stelde hij. De fabriek daarentegen had slechts een beperkt rayon, waaruit arbeiders zouden kunnen worden aangetrokken en de Javaan zou daarin bovendien niet tot grotere zelfstandigheid worden gebracht.

Omdat de inheemse bevolking nog gebrek had aan kennis en kapitaal vormden voorts onderwijs en credietverstrekking belangrijke punten van bespreking. Aanbevolen werd in het programma voor de lagere scholen onderwijs in tekenen en vlechten op te nemen om daardoor op den duur een opbloei van de kunstnijverheid te bewerkstelligen; voorts ontwikkeling van technisch onderwijs in de ateliers van de Staatsspoorwegen en de werkplaatsen van de Waterstaat, alsook in van Regeringswege op te richten werkplaatsen. Voor een verdere ontwikkeling van de kunstnijverheid zouden inheemsen moeten worden uitgezonden naar de kunstnijverheidsschool in Haarlem en zou het handelsonderwijs moeten worden ontwikkeld om de Javaan voldoende commercieel inzicht bij te brengen.

De afzet van nijverheidsproducten zou, naar gemeend werd, kunnen worden bevorderd door het organiseren van jaarmarkten en tentoonstellingen, alsmede door het toezenden van monsters aan consulaire ambtenaren in het buitenland, die hiervoor belangstelling zouden kunnen wekken.

Voor de nodige credietverstrekking zouden afdelingscommissies moeten worden gevormd, waarvan de Resident als voorzitter zou optreden.

Naast aanbevelingen ter ontwikkeling van de visserij vroeg Abendanon binnen het kader der nijverheid nog speciale aandacht voor o.a.:

- bewerking van vezelstoffen (cocos, ananas, aloë, agave, ramie e.a.);
- het verstrekken van werktuigen op gemakkelijke betalingsvoorwaarden;
- touwslagerijen, meubelmakerijen, papierfabricage uit atèn-atèn, het persen van olie uit klapper, katjang e.d., productie en/of bewerking van zeep, rietsuiker, huiden, leder, stenen, dakpannen, aardewerk, kalk, cement, sigaren, sigaretten en vruchtensappen.

daarnaast ook de uitoefening van kunst en nijverheid te bevorderen. Mr. J. H. Abendanon, Rede uitgesproken ter gelegenheid der jaarlijkse vergadering van de Raad van het Koloniaal Museum te Haarlem, 2 Juli 1906.

Als enige voorwaarden voor het welslagen van zijn voorstellen noemde Abendanon:

- 1 de aanwezigheid van grondstoffen;
- 2 bedrevenheid in het vervaardigen der producten;
- 3 het bestaan van behoefte aan de producten die vervaardigd zouden worden.

In dit rapport van Abendanon valt wederom op, dat de aandacht geconcentreerd werd op de kleinnijverheid. Onder de bedrijfstakken, waarvan de ontwikkeling speciaal werd aanbevolen, treffen wij er vele aan welke reeds werden genoemd in de exposés van Raffles en Van der Chijs.¹ Het is begrijpelijk, dat Abendanon juist op deze bedrijfstakken aansloot, omdat deze reeds bewezen hadden te voldoen aan de voorwaarden voor het welslagen, zoals deze door hem waren vermeld.

Het rapport verwekte overigens weinig reacties. Het was tenslotte Abendanon zelf, die zich verplicht voelde er de aandacht op te vestigen, toen de Minister van Koloniën, Mr. D. Fock, in de Memorie van Antwoord² stelde, dat nog niet te zeggen viel van welke industrieën goede verwachtingen gekoesterd zouden mogen worden omdat daarnaar eerst een onderzoek zou moeten worden ingesteld. Naar aanleiding hiervan publiceerde Abendanon een 'open brief aan de Minister van Koloniën'³, waarin hij wees op zijn rapport en op het feit, dat de verspreiding daarvan niet overeenkomstig de bedoeling had plaats gevonden, omdat anders aan elk der Kamerleden een exemplaar verstrekt zou zijn.

Abendanon wilde zelf over zijn werk geen oordeel uitspreken, doch vestigde de aandacht op het feit, dat het rapport het resultaat was van uitgebreid overleg. De Minister die deze 'open brief' kwalijk naast zich neer kon leggen sprak hierover in de Tweede Kamer⁴ en zeide van mening te zijn, dat de klacht omtrent gebrek aan belangstelling voor het rapport ongegrond was en dat de daarin vervatte voorstellen wél tot enig resultaat hadden geleid. Overigens zag hij ook tekortkomingen in het rapport, welke moesten worden toegeschreven aan het feit dat de wijze waarop Abendanon zijn opdracht had opgevat zeer zonderling was. Teveel heterogene zaken waren tegelijk aangepakt en de opdrachthouder was niet practisch te werk gegaan. Bij deze mening bleef de Minister al ontkende

¹ Zie hoofdstuk I.

² *Memorie van Antwoord op het Voorlopig Verslag betreffende de Begroting 1906.*

³ 'Open brief aan de Minister van Koloniën, Mr. D. Fock, over de inlandsche nijverheid op Java naar aanleiding van de uitspraak in de Memorie van Antwoord' in *Het Vaderland*, 17 November 1905.

⁴ *Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal*, Zittingsjaar 1905-1906, blz. 143, 22 November 1905.

hij niet dat het rapport toch wel vele belangrijke gegevens bevatte. Hiermede bleek het debat gesloten en was het rapport vrijwel voor goed van de baan.¹

Indien wij op grond van het vorenstaande zouden concluderen, dat daardoor aan andere belangstellenden in de nijverheidsontwikkeling van Indonesië de moed zou zijn ontnomen hun gedachten daaromtrent op papier te zetten, dan zou dat op een misvatting berusten.

Het papieren tijdperk bleek nog niet ten einde te zijn want enige jaren later zorgde de 'Vereniging voor de Staathuishoudkunde en de Statistiek' voor nieuwe literatuur over dit onderwerp en wel in de vorm van een drietal prae-adviezen.²

Maclaine Pont, van wie het eerste prae-advies afkomstig was, betrok in zijn beschouwingen het rapport van Abendanon, voornamelijk omdat Abendanon voor de uitvoering van zijn voorstellen een belangrijke taak aan de Overheid had toegedacht. Hiertegen verzette Maclaine Pont zich sterk. Het bestuursapparaat was toch al overbelast en dat was een van de redenen waarom hij adviseerde, dat de Overheid deze nijverheidsaangelegenheden 'met rust moest laten'. Abendanon's rapport achtte hij zelfs 'staatsgevaarlijk'. Overigens verwachtte hij van een zich uitbreidende landbouw meer succes voor een verhoging van het welvaartspeil dan van een ontwikkeling van de nijverheid.

Homan van der Heide liet in zijn prae-advies een meer constructief geluid horen. Hij was de mening toegedaan, dat ontwikkeling van de handwerknijverheid, producerend voor de markt, moeilijkheden zou ondervinden in de concurrentie met het importproduct, terwijl de ontwikkeling van het niet-voor-de-handel werkende handwerkbedrijf afhankelijk zou zijn van de algemene welvaart.

Hoewel de prae-adviseur de ontwikkelingsmogelijkheden voor een fabrieksnijverheid wegens het ontbreken van ijzer en steenkolen, niet bijzonder gunstig achtte, ging hij hierop toch nader in en maakte daarbij een onderscheid tussen:

- 1 productie van artikelen voor binnenlands verbruik, welke niet met buitenlandse producten zouden behoeven te concurreren en welke productie hij, overigens met het oog op de afzetmogelijkheden, afhankelijk stelde van een toeneming van de algemene welvaart;

¹ Maclaine Pont refereerde in zijn hierna te bespreken prae-advies nog aan dit rapport.

² *Prae-adviezen over de vraag: welke Regeringsmaatregelen nopens de Nijverheid op Java zijn in het belang der Inlandsche bevolking te nemen?* door Mr. P. Maclaine Pont, J. Homan van der Heide, H. van Kol.

Vereeniging voor de Staathuishoudkunde en de Statistiek.

- 2 productie van artikelen voor binnenlands verbruik, welke zouden moeten concurreren met uit het buitenland geïmporteerde artikelen, waartoe hij beschermende rechten noodzakelijk achtte, alhoewel hij van mening was dat de afzetmogelijkheden hiervoor gering zouden blijken te zijn;
- 3 productie van artikelen voor de export, waarbij zich een reeks van ongunstige factoren in hun volle kracht zouden doen gelden. Daarom zouden men het oog voornamelijk moeten richten op diè bedrijfstakken welke hun sporen reeds verdiend hadden, hetgeen o.a. gezegd kon worden van de landbouwindustrie, in het bijzonder van de suikerindustrie.

Van Kol, de laatste der drie prae-adviseurs, gaf een geheel andere visie. Op Java, zo meende hij, zou het kleinbedrijf, dat in verband met de lage levensstandaard zeer goedkoop produceerde, de concurrentie met het import-product nog lang kunnen volhouden en daarnaast zou de grootindustrie zich zeer wel kunnen ontwikkelen. Deze grootindustrie (machinale industrie) wilde Van Kol gedreven zien door de Overheid ten bate van de Javaan, die daarvoor zelf niet de beschikking had over het nodige kapitaal. Overheidsinmenging was volgens Van Kol en dit in scherpe tegenstelling tot het advies van Maclaine Pont¹ absoluut noodzakelijk, ook op het terrein van volksonderwijs (technisch onderwijs), van onderzoek naar geschikte grondstoffen, van oprichting van proefbedrijfjes en coöperatieve productie-verenigingen.

Naast de staatsbedrijven zouden echter ook particuliere ondernemingen zeer goed mogelijk zijn. Aanmoediging van de oprichting van dergelijke bedrijven ware zelfs aan te bevelen, aldus Van Kol, mits ervoor gewaakt zou worden dat dit geen aanleiding zou geven tot uitbuiting van de arbeiders.

Het waren wel zeer uiteenlopende en op verschillende punten zelfs aan elkaar tegengestelde adviezen, welke hierboven besproken werden.

Maclaine Pont toonde zich een fel tegenstander van elk Overheidsingrijpen t.b.v. de nijverheidsontwikkeling en ofschoon hij de nijverheid als zodanig niet verwierp, verwachtte hij voor een verhoging van de welvaart toch heel wat gunstiger resultaten in de landbouwsector.

Homan van der Heide ging meer analyserend te werk, achtte het welslagen van nijverheidsontwikkeling afhankelijk van het vervuld zijn van zekere voorwaarden zoals verhoging van de algemene welvaart, bescherming van de binnenlandse productie en het zich beperken tot 'historische' bedrijfstakken.

¹ Zie blz. 24.

Er is tenslotte een zekere climax, als wij Van Kol zien optreden als pleitbezorger voor de grootindustrie, tot ontwikkeling waarvan volgens hem Overheidsinmenging een *conditio sine qua non* zou zijn.

De Overheid kreeg in zijn prae-advies taken toegewezen op vrijwel elk onderdeel der nijverheidsbevordering, zij zou tenslotte zelf de bedrijven moeten exploiteren. Naast dit alles zou echter ook plaats zijn voor het particuliere initiatief, dat door de Overheid zou moeten worden aange-
moedigd.

Was het verwonderlijk, dat deze tegenstellingen niet tot een gemeenschappelijke conclusie leidden? Men was in het onzekere gebleven, omtrent de richting welke voor de ontwikkeling van de nijverheid zou moeten worden ingeslagen en zelfs bestond er geen communis opinio over het antwoord op de vraag, of de Overheid actief zou moeten ingrijpen om de nijverheid te bevorderen.

Intussen was de belangstelling voor dit probleem afgeleid door het feit, dat zich na 1902 wederom een gunstige ontwikkeling in de voortbrenging van export-producten manifesteerde. De uitvoer nam toe en daarmee zou, zo meende men, de veronderstelde 'mindere welvaart' verdwijnen.

De aandacht voor het nijverheidsprobleem raakte daarmee op de achtergrond hetgeen ook hierin tot uiting kwam, dat in de hierop volgende jaren en wel tot in de eerste wereldoorlog, vrijwel geen publicaties over dit onderwerp, dat aanvankelijk zoveel belangstelling trok, meer het licht zagen.

Kort vóór het uitbreken van de oorlog gaf echter Van Kol blijk de aanvankelijke belangstelling voor de nijverheidsontwikkeling nog niet vergeten te zijn. Hij was het o.a. geweest, die, tijdens het bewind van Idenburg als Minister van Koloniën, had voorgesteld een onderzoek te doen instellen naar wat elders, meer speciaal in Japan, gedaan werd tot ontwikkeling der inheemse industrie om daaruit conclusies te kunnen trekken voor wat in Nederlands-Indië op dit gebied zou kunnen worden gedaan. Hoewel Minister Idenburg dit voorstel steunde en realisering ervan toezegde, liet de uitvoering toch nog tot 1914 op zich wachten. Op 31 December 1913 drong Van Kol, tijdens de behandeling van de Indische begroting in de Eerste Kamer, aan op het inlossen van een destijds gedane belofte. De inmiddels opgetreden Minister van Koloniën, Mr. Pleyte, ging hierop in en belastte Van Kol met het instellen van een onderzoek in Japan met de opdracht daarover rapport uit te brengen.¹

¹ De aan Van Kol toegevoegde medewerker, Ketner, stierf kort na zijn benoeming, zodat Van Kol practisch alleen stond in het uitvoeren van deze opdracht.

Critiek op deze benoeming van Van Kol bleef niet uit.¹ Afgezien van bezwaren tegen de persoon van Van Kol, hij was een fel socialist, bewoog deze critiek zich in hoofdzaak om het feit, dat Van Kol een vergelijking van de Japanse industriële ontwikkeling met die, welke zich in Indonesië zou kunnen voltrekken, a priori gerechtvaardigd achtte, terwijl men meende, dat juist tegen het uitoefenen van dwang, zoals in Japan met betrekking tot de industrialisatie was geschied, ernstig gewaakt moest worden.² Ondanks deze critiek bleef de aan Van Kol verstrekte opdracht gehandhaafd.

Inmiddels was ook de 'Mindere Welvaartscommissie', twaalf jaar na haar instelling³, gereedgekomen met een kritisch verslag over de uitkomsten van het door haar ingestelde onderzoek. Dit verslag, dat niet zo heel veel belangstelling meer trok, bevatte met betrekking tot de nijverheidssector geen nieuwe gezichtspunten. Wel werd de toekomst in dit opzicht hoopvol geacht.⁴

Toen echter de eerste wereldoorlog uitbrak met de bekende gevolgen van schaarste aan bepaalde eindproducten, prijsstijgingen e.d., werd gaandeweg in Indonesië duidelijk voelbaar, hoezeer men met betrekking tot deze producten geheel op importen was aangewezen. Het behoeft dan ook geen bevreemding te wekken, dat de bevordering van de binnenlandse nijverheid opnieuw in het middelpunt van de belangstelling kwam te staan. Bovendien vond Indonesië nu in zijn Gouverneur-Generaal, Idenburg, die in 1902 als Minister van Koloniën de nijverheidsontwikkeling voor Indonesië reeds had bepleit, een warme voorstander.

In 1915 ging Idenburg over tot de instelling van een 'Commissie voor de ontwikkeling der Fabrieksnijverheid in Nederlandsch-Indië'⁵, bij de installatie waarvan hij nadrukkelijk wees op de nu wel duidelijk gebleken economische afhankelijkheid van Indonesië. De opvatting, dat de eenzijdige voortbrenging van agrarische producten de eenvoudigste en voordeligste voor Indonesië was, was nu wel een misvatting gebleken. Weliswaar waren een tiental jaren tevoren een aantal rapporten betreffende de nijverheid uitgebracht, doch deze waren nòch in Nederland nòch in Indonesië gemeengoed geworden, te minder omdat daarin een te nauw verband was gelegd met de zgn. 'mindere welvaart', waarvan later bleek,

¹ Deze critiek kwam o.a. van de zijde van Dr. Kielstra, Mr. Ramaer en Van Ravensteyn.

² 'Japansche groot-industrie', door Mr. J. W. Ramaer in *De Indische Gids*, 37e jaargang, 1915, blz. 931 en vervolg op blz. 1078.

³ Zie blz. 18.

⁴ Zie: *Algemeen Overzicht van de uitkomsten van het welvaartsonderzoek*, door C. J. Hasselman, 's-Gravenhage 1914.

⁵ 25 September 1915.

dat het daarmee toch niet zo ernstig gesteld was. De verdere sterke toename van de bevolking en de natuurlijke begrenzing van verdere mogelijkheden tot het aanbrengen van verbeteringen in de landbouwmethoden maakten het thans echter, mede terwille van een evenwichtige economie, noodzakelijk uit te zien naar andere takken van voortbrenging. Daarom was een overschakeling naar de 'agricultuur-industriële periode' geboden en het zou verstandig zijn met deze overschakeling niet te wachten tot de nood zou dwingen.

Het lag niet in de bedoeling, dat de Commissie een gedetailleerd rapport zou uitbrengen over alles wat op de nijverheid betrekking had, doch haar taak zou zijn een oriëntatie ten aanzien van de mogelijkheden om daaruit aanwijzingen te kunnen putten over de richting, welke bij de ontwikkeling van de nijverheid met succes zou kunnen worden gevolgd.

De Commissie¹ zelf verklaarde bij monde van haar voorzitter ervan overtuigd te zijn, 'dat het door haar te betreden terrein nog uit woeste grond bestond', doch tevens zich erover te verheugen, dat de Regering de voorkeur had gegeven aan de daad in plaats van aan langdurig overleg.

De publieke opinie was over de instelling van deze Commissie niet onverdeeld enthousiast. Men vreesde, dat de Commissie een papierstroom zou veroorzaken in deze, toch al met rapporten overladen, gewesten en men twijfelde aan de practische ervaring en aan het inzicht van de leden in de betreffende materie. Overigens meende men, dat het Indonesische volk zich toch, krachtens de onverbiddelijke weg der sociale evolutie, zou ontwikkelen tot een industrieel volk, eventueel dwars tegen de ongetwijfeld uitnemende bedoelingen en plannen der commissie in.

De Commissie liet twee jaar lang niets van zich horen. De daad, die zij zelf in plaats van het langdurig overleg zozeer geprezen had, bleef uit evenals de, van andere zijde, verwachte en gelaakte papierstroom.

Intussen bleef het onderwerp zelf niet onaangeroerd. De veel omstreden Van Kol, die in 1914 naar Japan was gegaan om daar in opdracht van de Minister van Koloniën een onderzoek in te stellen naar de ontwikkeling der industrie om daaruit conclusies te trekken voor de mogelijkheden van een soortgelijke ontwikkeling in Nederlands-Indië, kwam nl. in 1916 met dit onderzoek gereed en legde de resultaten daarvan vast in een omvang-

¹ De 'Commissie voor de ontwikkeling der Fabrieks nijverheid' was als volgt samengesteld:

Jhr. Mr. A. C. D. de Graaff, voorzitter-lid;

Dr. J. Boscha, Mr. H. s'Jacob, A. F. Marmelstein, Jhr. J. C. van Reigersberg Versluys en E. A. Zeilinga, leden;

G. R. Erdbrink, secretaris.

rijk rapport.¹ Het eerste deel van dit rapport behandelde de industriële ontwikkeling van Japan, waarbij tevens vergelijkingen werden getrokken met de gang van zaken op dit terrein in Indonesië. Het tweede deel bevatte een reeks monografieën over verschillende takken van nijverheid, zoals de cement-, aardewerk-, papier-, textiel-, zijdefabricage e.d. alsook cijfermateriaal over nijverheid, verkeer en handel. Het eerste deel is voor ons onderwerp ongetwijfeld het meest interessant.

Aanvankelijk – zo lezen wij daarin – leefde Japan, als een voor het wereldverkeer gesloten land, onder een feodaal systeem. De handel werd er beschouwd als een bedenkelijke vorm van individuele verrijking. De productie van de huisindustrie was bestemd voor eigen behoeften en lokale afzet. Indien er bij wijze van uitzondering een ruimere afzet werd toegestaan, dan was er een Overheidsorganisatie, die de productie regelde en de prijzen vaststelde. Van arbeidsverdeling was ternauwernood sprake, het verkeerswezen was slecht ontwikkeld. Elk der 64 provinciën had een eigen economische organisatie, een eigen industrie en eigen financiën. De volkshuishouding kende geen concurrentie, geen ondernemers, doch alleen sociale functies. Vrijwel de gehele rijkdom kwam in handen van de Shogun en enige Daimyos (leenmannen), terwijl de Keizer en de hofadel in armoede leefden.

Deze verhoudingen leidden tot opheffing van het feodale stelsel. Het jaar 1868 werd het keerpunt. De toen tot stand gekomen nationale eenheid bracht een roep om werkgelegenheid voor de sterk verarmde bevolking. De landbouw kon deze werkgelegenheid bij gebrek aan voldoende grond niet bieden, terwijl ook de huisindustrie en de kunstnijverheid niet in staat bleken deze leemte aan te vullen. De oplossing werd daarom gezocht in de richting van het grootbedrijf. Wie echter zou deze grootindustrie in het leven roepen? Een middenklasse ontbrak, evenals het kapitaal en de geschoolde werkkrachten. Daarom nam de staat zelf de leiding. De Regering nam proeven, verzorgde het onderwijs, verzamelde gegevens, richtte fabrieken op, verbeterde de productiemethoden en zorgde voor de afzet. De aanvankelijke verliezen zou een particuliere ondernemer nooit hebben kunnen dragen. De Japanse Regering werd grootbankier, handelaar, land- en mijnbouwondernemer, voerde buitenlandse machines in, trok buitenlandse deskundigen aan, kortom, deed alles wat de industrialisatie zou kunnen bevorderen.

Van Kol nu was van mening, dat een soortgelijke ontwikkeling in Nederlands-Indië eveneens mogelijk zou zijn. De Indische Regering zou z.i. wel gedwongen zijn eenzelfde weg in te slaan, want, zo vroeg hij zich af,

¹ *De ontwikkeling der groot-industrie in Japan*, 462 p., door H. H. van Kol, 's-Gravenhage 1916.

waarom zou Java een andere evolutie doorlopen? Met een dergelijke retorische vraag kan men uiteraard niet volstaan en Van Kol bleef in gebreke zijn stelling voldoende waar te maken. In zoverre vormde zijn rapport een bevestiging van de reeds bij zijn benoeming uitgesproken veronderstelling, dat hij een a priori-standpunt zou innemen. Nochtans kan het rapport van Van Kol waardevol worden genoemd, omdat het een inzicht gaf in de industriële ontwikkeling van een land, dat in bepaalde opzichten ongetwijfeld een aantal raakpunten heeft met Indonesië. De in Japan gevolgde en door Van Kol beschreven methoden om de industrialisatie te bevorderen konden, mits voldoende kritisch beschouwd, tot lering strekken van hen, die de nijverheidsontwikkeling van Java ter hand wilden nemen.

Hoewel na het verschijnen van Van Kol's rapport daaraan wél enkele beschouwingen zijn gewijd¹, heeft het toch verder tot niets geleid. Het rapport raakte spoedig op de achtergrond.

Het feit, dat wij in dit hoofdstuk telkens melding maakten van ondernomen studies met betrekking tot de nijverheidsbevordering in Indonesië, terwijl na een weergave van de inhoud daarvan steeds weer moest worden geconstateerd, dat zij geen enkel practisch effect sorteerden, zou wellicht de mening kunnen doen postvatten, dat van enige ontwikkeling in de nijverheidssector in deze jaren in het geheel geen sprake was.

Het lijkt mij daarom nuttig hier enkele cijfers te vermelden, die weliswaar bij gebrek aan vergelijkingsmateriaal geen beeld geven van de ontwikkeling, doch wel een globale stand van zaken weergeven.

Het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel² stelde tegen het einde van het jaar 1915 een enquête in naar het aantal industriële bedrijven en het aantal daarin werkzame arbeiders in Nederlands-Indië, waarbij alleen diè bedrijven werden betrokken, waarin meer dan vijf arbeiders waren tewerk gesteld.

De enquête gaf de volgende resultaten te zien:³

<i>Java en Madoera</i>	<i>Ondernemingen</i>	<i>Arbeiders</i>
Particuliere ondernemingen . . .	1.823	49.000
Gouvernementsondernemingen . .	8	9.204
Totaal Java en Madoera	<u>1.831</u>	<u>58.204</u>

¹ Zie hiervoor o.a. 'Ontwikkeling der Nijverheid van Japan als een voorbeeld voor Nederlandsch-Indië', in *Tijdschrift voor Economische Geographie*, 1916, blz. 511.

² Het in 1905 ingestelde Departement van Landbouw werd in 1911 omgezet in een Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel, zodat vanaf dat jaar 'Nijverheid' niet meer ressorteerde onder het Departement van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid (zie voetnoot 1 op blz. 21).

³ Zie: 'De Nijverheidsondernemingen in Nederlandsch-Indië', in *Tijdschrift voor Economische Geographie* 1916, blz. 407.

Totaal Java en Madoera	1.831	58.204
--------------------------------	-------	--------

Buitengewesten

Particuliere en Gouvernements-

ondernemingen	430	9.901
-------------------------	-----	-------

Totaal Nederlands-Indië	2.261	68.105
---------------------------------	-------	--------

De bedrijfstakken, welke de meeste arbeiders telden, waren de volgende:

1 Batikkerijen en ververijen	7.606
2 Constructiewerkplaatsen, aanmaak van electrische artikelen, machinefabrieken, metaalbewerking, reparatiewerkplaatsen, smederijen	7.220
3 Drukkerijen en boekbinderijen	5.318
4 Pannen-, potten- en steenbakkerijen	4.169
5 Werkplaatsen voor aanmaak en herstel van spoor- en tramweg-materieel	3.810
6 Scheepsbouwindustrie	3.684
7 Meubelmakerijen, timmerfabrieken, enz.	3.593

Van de 38 in totaal vermelde bedrijfstakken waren in de zeven hierboven-vermelde ruim 50 % van het totale aantal arbeiders te werk gesteld.

Het totale aantal van 68.105 arbeiders was op zichzelf nauwelijks van betekenis voor de werkgelegenheid in Indonesië. Dit aantal zou echter vele malen groter zijn geweest, indien men in staat zou zijn geweest alle werkers in de nijverheid in deze telling te betrekken, dus ook die, welke werkzaam waren in bedrijfjes met vijf en minder arbeiders.

In 1917 liet de in 1915 ingestelde Commissie voor Fabrieksnijverheid eindelijk van zich horen. Haar eerste publicatie bevatte een 'Analyse van de Douanestatistiek van Nederlandsch-Indië'¹, in de inleiding waarvan de commissie een verklaring gaf voor het feit, dat zij twee jaar lang had gezwegen. De Commissie bleek slechts tastenderwijs de weg te hebben kunnen bepalen, welke zij ter uitvoering van haar taak moest inslaan, terwijl zij bovendien van particulieren vertrouwelijke gegevens had ontvangen, welke eerst op een later tijdstip gepubliceerd mochten worden.

De bovenvermelde analyse was bedoeld als een leidraad voor de eerste onderzoekingen van de Commissie. Het was nl. de bedoeling van de Commissie om aan de hand van deze analyse na te gaan, welke producten en in welke hoeveelheden met succes in Indonesië geproduceerd zouden kunnen worden. Hierbij werd een groot aantal artikelen al dadelijk buiten

¹ Mededelingen van de Commissie tot ontwikkeling van de Fabrieksnijverheid in Nederlandsch-Indië, No I, Analyse van de Douanestatistiek van N.I., Batavia, Landsdrukkerij 1917.

beschouwing gelaten, omdat de binnenlandse productie daarvan voorschijns geen aanbeveling verdiende, hetzij wegens de aard van het productieproces (ingewikkelde machines e.d.), hetzij wegens noodzakelijke aanvoer van grondstoffen uit het buitenland, waardoor concurrentie met het import-artikel uitermate moeilijk zou worden. De analyse bevatte niet die artikelen welke op dat moment reeds in Indonesië werden geproduceerd. Dit komt mij wel enigszins vreemd voor daar de Commissie er blijkbaar stilzwijgend van uitging, dat de voortbrenging van deze artikelen zonder meer verantwoord was en met succes zou kunnen worden voortgezet.

In de meergenoemde analyse werd dus ook de textielproductie niet opgenomen. Deze werd echter van een dusdanig belang geacht, dat daarover een afzonderlijke studie in uitzicht werd gesteld. Aan dit voornemen is echter nooit uitvoering gegeven.

In de 'slotopmerking' der analyse werd door de Commissie verder gesteld, dat industrieën van 'halfstoffen' geen zin hadden zolang de verwerkende industrieën daarvoor nog niet aanwezig zouden zijn. Deze opmerking kon de indruk wekken dat men de voort te brengen producten wilde bestemmen voor afzet op de binnenlandse markt. Was dit immers niet het geval geweest dan zouden de 'halfstoffen' welke binnenslands geen verwerking konden vinden toch geëxporteerd hebben kunnen worden.

Zonder hier reeds een antwoord te willen geven op de vraag, of het de voorkeur zou verdienen de kleinnijverheid dan wel de fabrieksnijverheid in Indonesië tot ontwikkeling te brengen dan wel beide, moet toch worden opgemerkt, dat de instelling van een Commissie voor de ontwikkeling van de *fabrieksnijverheid* blijk gaf van eenzijdigheid en vooroordeel, aangezien dit geschiedde zonder dat daarvoor argumenten werden aangevoerd en zonder dat was aangetoond, dat en zo ja waarom de kleinnijverheid niet (mede) als mogelijke basis voor een industriële ontwikkeling van Indonesië in aanmerking kwam.

Dit is des te meer merkwaardig, omdat Idenburg in 1902 als Minister van Koloniën het streven om te komen tot een inheemse industrie met inheems kapitaal had voorgestaan, terwijl hij nu, als Gouverneur-Generaal, de meeste verwachtingen had van een fabrieksnijverheid, die zowel voor wat betreft de financiering als de leiding geheel in Europese handen zou zijn. De verklaring hiervoor ligt m.i. in de inmiddels gewijzigde omstandigheden. In 1902 was de veronderstelde mindere welvaart van de inheemse bevolking aanleiding tot een onderzoek naar mogelijkheden op het terrein der nijverheidsontwikkeling, in de jaren 1914-1918 waren het de oorlogsomstandigheden, die de afhankelijkheid van Indonesië op het punt van marktvoorziening duidelijk demonstreerden. Dat men meende

dat dit euvel het snelst zou kunnen worden verholpen met een ruime binnenlandse productie door middel van fabriekmatige voortbrenging in plaats van langs de moeizame weg van ontwikkeling van de kleinnijverheid, waarover nog zo weinig bekend was en die bepaalde noodzakelijke producten tòch niet zou kunnen voortbrengen, lag voor de hand.

In deze gedachtengang doet het echter vreemd aan, dat de Commissie voor Fabrieksnijverheid uitsluitend aandacht had voor *nieuwe* takken van nijverheid, terwijl juist uitbreiding van reeds bestaande industrieën, welke nog niet in staat waren de gehele binnenlandse markt te voorzien, op zoveel korter termijn waarschijnlijk ook gunstige resultaten had kunnen opleveren.

Deze eerste door de Commissie gegeven analyse bleek bovendien geen basis te vormen, waarop snel kon worden voortgebouwd.

Ook in een later stadium was de Commissie met haar adviezen niet erg gelukkig.¹ De enkele door toedoen van de Commissie opgerichte bedrijven waren evenmin een onverdeeld succes en de warme pleidooien voor ontwikkeling van fabrieksnijverheid, welke door twee Commissieleden werden gehouden, vermochten dit beeld niet te wijzigen.²

Ogenschijnlijk is het van weinig belang te vermelden, dat vervolgens in 1918, binnen het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel de nijverheid in een zelfstandige afdeling werd ondergebracht.³ Nadere beschouwing echter brengt enkele punten aan het licht, die in dit verband ongetwijfeld van betekenis zijn. De Afdeling Nijverheid kreeg nl. haar eigen beleid te voeren en daaronder zou ressorteren alles wat op inheemse en 'Europese' ⁴ nijverheid in haar volle omvang betrekking had en wel:

- 1 het verbeteren en doen uitgroeien van bestaande bedrijven;
- 2 het 'invoeren' van nieuwe bedrijven;
- 3 het verschaffen van goedkoop crediet;
- 4 het vormen van bedrijfsverenigingen en coöperaties;
- 5 het opleiden van bedrijfsleiders.

Op deze wijze kwamen dus naast elkaar te staan twee instellingen, die zich met fabrieksnijverheid zouden bezig houden, t.w. de Commissie

¹ O.a. een voorstel aan de Regering betreffende een urgentie-programma.

² *Fabrieksnijverheid in Ned. Indië*. Publicatie No. 2 der 'Vereniging voor studie van Koloniaal Maatschappelijke vraagstukken', door Jhr. J. C. van Reigersberg Versluys. 'Fabrieksnijverheid voor Nederlandsch-Indië', door Mr. H. s'Jacob, *De Indische Gids*, 38e jaargang (1916), blz. 401.

³ Zie ook voetnoot 2 op blz. 30.

⁴ Europese nijverheid was toen een veelgebezigd synoniem voor fabrieksnijverheid, mechanische industrie en grootindustrie.

voor de ontwikkeling der Fabrieksnijverheid en de Afdeling Nijverheid van het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel.

Ware nu de taak van de Afdeling Nijverheid beperkt gebleven tot de kleinnijverheid, dan zou de figuur nog acceptabel geweest zijn, ofschoon ook dan moeilijkheden met betrekking tot de terreinbegrenzing niet zouden zijn uitgebleven.

Een dergelijke splitsing zou verklaarbaar zijn geweest en wel in deze zin, dat de zorg voor de kleinnijverheid en de ontwikkeling daarvan een meer sociale inslag had, een opvoedend element bevatte en daarom typisch tot de zorg van de Overheid behoorde, terwijl de ontwikkeling van de fabrieksnijverheid zich uitstreckte over een terrein, waarop naar de toenmalige opvatting de Overheid zich niet moest begeven.

De Afdeling Nijverheid richtte zich wellicht ook daarom in feite niet direct op de haar toegewezen taak in volle omvang, doch hield zich aanvankelijk uitsluitend bezig met de kleinnijverheid¹, en dan nog vrijwel alleen met de technische zijde daarvan. Zij concentreerde haar belangstelling in hoofdzaak op de weefnijverheid² en op de steen- en pannembakkerijen. Later werden ook de leerlooierij en de oliebereiding in een onderzoek betrokken. Deze terreinverdeling tussen fabrieks- en kleinnijverheid bleek, althans uiterlijk, geen moeilijkheden op te leveren. De kwestie inheemse nijverheid of fabrieksnijverheid, dan wel beide, was nog nooit principieel gesteld. Wel waren rond 1900, toen voor het eerst de gedachte aan bevordering van een industriële ontwikkeling in ruimere kring belangstelling verkreeg, de onderzoekingen en geschriften vrijwel uitsluitend op de kleinnijverheid gericht geweest, terwijl tijdens de eerste wereldoorlog de fabrieksnijverheid in het centrum der discussie werd geplaatst, doch in de eigenlijke probleemstelling had men zich daarbij niet bepaald begeven. Alleen naar aanleiding van de studiereis van Van Kol³ was, zoals wij reeds vermeldde, critiek uitgeoefend op diens veronderstelde voorkeur bij voorbaat voor een bevordering van de fabrieksnijverheid in Indonesië.

De aanvankelijk ogenschijnlijk vredige samenwerking tussen de beide instanties bleek tenslotte in het geheel niet te bestaan, ofschoon eerst in 1924 hiervan openlijk in geschriften werd getuigd. In dat jaar werd een felle polemiek gevoerd in *Economisch-Statistische Berichten*, waarin de antithese tussen de Commissie voor de ontwikkeling der Fabrieksnijverheid

¹ In tegenstelling tot Europese nijverheid ook wel 'inheemse nijverheid' genoemd.

² In 1919 werd op initiatief van deze Afdeling overgegaan tot de oprichting van een Textielinstituut te Bandung, dat, zoals nog zal blijken, een gunstige invloed heeft uitgeoefend op de ontwikkeling van de textielnijverheid in Indonesië.

³ Zie blz. 27.

en de Afdeling Nijverheid van het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel in uitermate scherpe bewoordingen aan het licht kwam.¹

Zonder in extenso op dit steekspel te willen ingaan, lijkt een aantal punten ons belangrijk genoeg om er nader kennis van te nemen.

In de polemiek zijn twee zaken te onderscheiden en wel enerzijds de vraag betreffende de competentie in nijverheidsaangelegenheden van de Afdeling Nijverheid tegenover die van de Commissie voor Fabrieksnijverheid, welke strijd zich afspeelde tussen Sibinga, Directeur van het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel, en Van der Waerden, opvolger van Van Reigersberg in de Commissie voor Fabrieksnijverheid², anderzijds een strijd omtrent de richting, die de nijverheidsontwikkeling zou moeten nemen, waarbij de partijen bestonden uit Sibinga, voorstander van de ontwikkeling van kleinnijverheid, en Van Reigersberg en Van der Waerden als pleitbezorgers voor de fabrieksnijverheid, terwijl een derde partij zich in de strijd mengde, nl. Kielstra, die in het geheel niet overtuigd was van de noodzaak van nijverheidsontwikkeling als zodanig.

Sibinga begon de artikelenreeks met de Commissie voor Fabrieksnijverheid ondeskundigheid te verwijten, waarbij hij een uitzondering maakte voor Van Reigersberg. De Regering – zo stelde hij – had verzuimd de Commissie op te heffen toen in 1918 werd overgegaan tot de instelling van de Afdeling Nijverheid, die tot taak kreeg de belangen van de nijverheidsontwikkeling in haar *volle omvang* te behartigen. Een plan om de Commissie voor Fabrieksnijverheid om te vormen tot een adviescommissie kwam niet tot uitvoering. Inmiddels – zo vervolgde hij – had de Regering, beïnvloed door de Commissie, deelgenomen in enkele pro-

¹ 'De "industrialisatie" van N.O.-Indië', door J. Sibinga Mulder, in *Economisch-Statistische Berichten*, 30 Januari 1924, blz. 100 en 6 Februari 1924, blz. 126 met naschrift van Ir. Hoyer op blz. 129.

'Industrialisatie van N.O.-Indië', door Ir. J. C. van Reigersberg Versluys, in *E.S.B.*, 5 Maart 1924, blz. 218.

'In en om de Indische Begroting', door Ir. J. van der Waerden, in *E.S.B.*, 12 Maart 1924, blz. 245.

'Industrialisatie van Ned. O.-Indië' door Prof. Mr. J. C. Kielstra, in *E.S.B.*, 2 April 1924, blz. 302.

'Naar aanleiding van "De industrialisatie van Ned.O.-Indië"', door J. Sibinga Mulder, in *E.S.B.*, 16 April 1924, blz. 347.

'Het industrialisatievraagstuk voor Ned. Indië', door Ir. J. van der Waerden, in *E.S.B.*, 9 Juli 1924, blz. 598 en 16 Juli 1924, blz. 620.

'Industrialisatie voor Java noodzakelijk?', door Prof. Mr. J. C. Kielstra, in *E.S.B.*, 1 October 1924, blz. 861 en 8 October 1924, blz. 881.

² Ir. van Reigersberg Versluys trad in 1919 af als lid van de Commissie voor Fabrieksnijverheid.

jecten, o.a. in een hoogovenbedrijf in de Lampongs, dat volledig mislukte en via een kostbaar contract in een papierfabriek te Padalarang. Andere dergelijke plannen leden gelukkig schipbreuk. Sibinga ageerde verder tegen het door de Regering geaccepteerde prijsverschil van 10 % met de importprijs voor Gouvernementsaankopen. Hij achtte dit een onnatuurlijke en ongewenste bevoordeling van industrieën, die op deze wijze voor levensvatbaar moesten doorgaan. Hij beschuldigde G.G. Van Limburg Stirum van voor het Moederland en ook voor Indië nadelige practijken, zoals pogingen tot bevordering van investeringen van Amerikaans kapitaal, het in het uitzicht stellen van grote leveringen aan de Rhein-Elbe-Union mits deze op Java een grote ijzerconstructiefabriek zou stichten, waarbij de belangen van de Nederlandse en Indische staalverwerkende industrie uit het oog werden verloren. Hij oefende critiek uit op de Indische Centrale Aanschaffingsdienst, een oorlogsinstelling, die, na de oorlog overbodig geworden, tóch gehandhaafd bleef tegen Sibinga's advies in en die, ressorterend onder zijn Departement en gevestigd in Bandung, zich aan iedere contrôle onttrok, met alle bedenkelijke gevolgen van dien bij de aankoop van goederen.

Van Reigersberg, die op deze uitlatingen van Sibinga reageerde, stelde vast, dat het in het stadium van ontwikkeling, waarin men verkeerde, niet mogelijk was zonder steun in enigerlei vorm aan nieuwe bedrijven tot een industriële ontwikkeling te geraken. De Afdeling Nijverheid zou dit werk niet alleen hebben aan gekund, zeker niet waar Sibinga en Lovink, de voorganger van Sibinga, beiden bijzonder geporteerd waren voor de ontwikkeling van de inheemse nijverheid. Dit laatste was dan ook de reden geweest, dat er in plaats van samenwerking tussen de Afdeling Nijverheid en de Commissie voor Fabrieksnijverheid wrijving was ontstaan.

Nadat Van der Waerden een door Sibinga aanhangig gemaakte competentiekwestie inzake het Rhein-Elbe-contract weerlegd had, mengde Kielstra zich in het debat. Hij was van mening, dat industrialisatie niet noodzakelijk was, omdat de bevolkingstoename niet, zoals zo dikwijls gesteld was, angstaanjagend genoemd kon worden. Bovendien kon het landbouwareaal nog worden uitgebreid en een differentiëring van beroepen zou zich automatisch voltrekken. Industrialisatie zou dan pas aanbeveling verdienen, indien met eenzelfde hoeveelheid kapitaal en arbeidskracht elders minder aan het maatschappelijk inkomen zou worden toegevoegd.

Sibinga sloot hier bij aan met de verwerping van de stelling, dat er een tekort aan werkgelegenheid in de landbouw en de landbouwindustrie zou bestaan en met de opmerking, dat, mochten in dit opzicht ooit moeilijke-

heden ontstaan, de Javaan dan zou uittrekken naar andere eilanden van de archipel om daar landbouwkolonies te stichten.

Van der Waerden kon op zijn beurt niet nalaten ook hierop weer te reageren. In het verleden – zo stelde hij – werden de inheemse bedrijven verdrongen door importproducten en uit deze historische les moesten consequenties worden getrokken. Industrialisatie was noodzakelijk geworden om lotsverbetering van de inheemse bevolking te verkrijgen. Van een tegennatuurlijk dwangproces, zoals de tegenstanders van de industrialisatie het noemden, was geen sprake, evenmin als bij de in het verleden opgerichte suikerfabrieken.

Kielstra, die in een slotartikel nogmaals zijn mening poneerde, dat er geen tekort aan grond bestond, dat de vraag naar arbeidskrachten groter was dan het aanbod en dat de voorstanders van industrialisatie nooit hadden aangetoond, dat het inkomen, langs de weg, die zij wilden gaan, groter zou zijn dan langs de weg van verdere rustige agrarische ontwikkeling, zoals Java die tot nu toe volgde, zag zich door Van der Waerden in een naschrift toegevoegd, dat een dergelijk 'allemans-oordeel' in de toekomst wel onhoudbaar zou blijken te zijn.

Hiermede was dan deze pennestrijd, waarvan slechts enkele van de voornaamste punten werden weergegeven, beëindigd.

Hoewel het betreurd moet worden, dat de beoogde samenwerking tussen de Commissie voor Fabrieksnijverheid en de Afdeling Nijverheid niet tot stand kwam, integendeel de verhouding tussen deze beide instanties ontaardde in onderlinge tegenwerking, heeft het weinig zin nader in te gaan op de competentiekwestie, welke goeddeels de aanleiding tot deze polemiek is geweest. Wel geeft deze polemiek, in het licht van de latere ontwikkeling, aanleiding tot het maken van enige opmerkingen.

Kielstra's opvatting als zou er voorlopig nog wel voldoende bebouwbare grond beschikbaar zijn, terwijl bovendien nog een intensivering van de landbouw en een differentiëring van beroepen kon plaats hebben, zou op langere termijn, zoals Van der Waerden reeds voorspelde, onhoudbaar blijken te zijn, evenals Sibinga's stelling betreffende de 'automatische' emigratie van Javanen¹ naar andere eilanden. Ik ben dan ook van mening, dat met betrekking tot steun aan nieuwe industrieën het gelijk aan de kant van Van Reigersberg en Van der Waerden was, al kan niet worden ontkend, dat in bepaalde gevallen fouten zijn gemaakt.

In 1926 werd de Commissie voor Fabrieksnijverheid, zonder noemenswaardige resultaten te hebben bereikt, opgeheven.

¹ Later is gebleken, dat in het kader der migratie van Javanen naar de Buitengewesten allerminst sprake was van een automatisme, doch dat er juist veel remmende factoren optraden.

De jaren daarna tot 1930 brachten op het gebied van de nijverheid in Indonesië slechts weinig, dat de vermelding waard zou zijn.¹

Onwillekeurig vraagt men zich af, welke toch de oorzaken geweest kunnen zijn van de schamele resultaten, welke met betrekking tot de nijverheidsontwikkeling in Indonesië in deze periode werden geboekt.

Fruin zegt in zijn lezenswaardig boekje,² dat het moeilijk is oorzaken aan te geven voor het mislukken der industrialisatiepogingen na 1900 en 1915. Als waarschijnlijke oorzaken noemt hij echter:

- het nog niet rijp zijn van Indonesië voor grote- en basisindustrieën;
- de hoge binnenlandse vrachtprijzen en het ontbreken van een wijdvertakt distributie-apparaat, hetgeen de productenafzet bemoeilijkte;
- de lage invoerrechten, welke geen bescherming boden;
- de opbloei van de ondernemingslandbouw in het eerste kwart der eeuw, waardoor aan velen arbeid werd verschaft;
- bepaalde Nederlandse belangen, die tegen industrialisatie gekant waren, terwijl het grootkapitaal geen reden had zich voor nieuwe, risikante industrieën te gaan interesseren, waar in de grote landbouw nog voldoende gelegenheid was tot voordelige investeringen.

Aan deze door Fruin genoemde waarschijnlijkheidsgronden zou ik nog het volgende willen toevoegen:

- belangstelling voor de nijverheid ontstond alleen in perioden van economische moeilijkheden (1900, 1914-1918) en zodra deze waren verdwenen, raakten de nijverheidsplannen weer op de achtergrond, omdat men daarvoor - m.i. ten onrechte - toch eigenlijk geen reële belangstelling had,
- wat desondanks op nijverheidsgebied tot stand kwam, bleek onder normale verhoudingen dikwijls niet levensvatbaar, ook al omdat de opzet dikwijls te eenzijdig technisch en te weinig economisch gericht was.

Zo eindigde het 'papieren tijdperk' in de historie van de nijverheidsontwikkeling in Indonesië, zonder dat deze periode noemenswaardige praktische resultaten had opgeleverd.

¹ Weliswaar vestigden zich na 1925 enkele grote industriële ondernemingen in Indonesië, zoals de General Motors en de British American Tobacco Company, doch dit was niet het resultaat van het door de Regering gevoerde nijverheidsbeleid. Het reeds eerder genoemde Textielinstituut te Bandung introduceerde in 1926 het verbeterde weefgetouw. Deze ongetwijfeld belangrijke gebeurtenis moet op naam van de Afdeling Nijverheid worden gesteld.

² *Het economisch aspect van het Indonesische vraagstuk*, door Mr. Th. A. Fruin, blz. 24.

HOOFDSTUK III

DE PERIODE VAN DAADWERKELIJKE NIJVERHEIDSONTWIKKELING (1930-1942)

De in dit hoofdstuk te behandelen periode begon en eindigde bijzonder ongunstig voor Indonesië, daar gedurende de eerste jaren daarvan dit gebied in zeer sterke mate de nadelige gevolgen ondervond van de in 1929 ingezette werelddepressie, terwijl in het laatste jaar van deze periode Indonesië betrokken werd in de tweede wereldoorlog.

De jaren, voorafgaande aan de crisis, met name de jaren na 1925, welke in het algemeen nog voorspoedig genoemd konden worden, bleken voor de inheemse bevolking reeds niet zo gunstig geweest te zijn. De invoer van consumptiegoederen per hoofd van de bevolking was in die jaren (1925-1929) voor Java en Madura slechts weinig gestegen, terwijl de invoer van productiegoederen meer dan verdubbeld was. De laatstbedoelde invoer was echter voor het merendeel bestemd voor de Westerse cultures.¹ De koopkracht van de inheemse bevolking op Java en Madura stagneerde. De crisis zou deze situatie nog verder ten ongunste beïnvloeden.

Indonesië, in belangrijke mate afhankelijk van de opbrengst van de export van agrarische producten, kwam in een moeilijke positie te verkeren. De prijzen van deze exportproducten daalden tot een ongekend laag peil, terwijl de prijzen van de importproducten een daaraan niet evenredige daling vertoonden, zodat de ruilvoet aanmerkelijk verslechterde. Vergelijken wij de ongewogen indexcijfers² van import- en exportprijzen (1913 = 100), dan constateren wij, dat in 1935 de prijzen van de importproducten vergeleken met die van 1929 met 52 % waren gedaald, terwijl die van de exportproducten een daling van 67 % vertoonden. Het was dan ook begrijpelijk, dat pogingen in het werk werden gesteld om door middel van bepaalde regelingen de productenafzet weer op een meer rendabel niveau te brengen. Internationale overeenkomsten werden gesloten om de moeilijkheden in land- en mijnbouw zoveel mogelijk het hoofd te bieden.³

¹ Zie: *Handelsberichten*, 28e jaargang, 22 Februari 1934, blz. 223.

² De gewogen indexcijfers van de prijzen van importproducten ontbreken

³ Internationale maatregelen o.a. voor tin, rubber, thee, suiker, kina.

Deze maatregelen hadden echter niet alle het gewenste resultaat en hadden bovendien veelal tot gevolg, dat grote aantallen arbeiders werden ontslagen, die nadien elders geen emplot konden vinden. Vooral op Java nam deze werkloosheid ernstige afmetingen aan. Bovendien was bij de volkstelling van 1930 gebleken, dat de bevolkingstoename aanmerkelijk groter was geweest dan voordien dikwijls was verondersteld. Alleen reeds op Java en Madura bleek de bevolking van 1920-1930 met ruim 6,7 miljoen zielen of bijna 20 % te zijn toegenomen.¹ Van de in de loop der jaren in de Buitengewesten tewerk gestelde contractkoelies keerden er al spoedig meer terug dan er nieuw werden geworven. Terwijl het surplus van nieuw aangeworven krachten in 1929 nog 39.860 bedroeg, werd in 1931 eenzelfde aantal als terugkerend surplus genoteerd. De totale koeliebevolking op de ondernemingen in de Buitengewesten bleek dan ook in de periode van 1929-1934 teruggelopen te zijn tot minder dan 50 %, nl. van 521.381 tot 231.763 personen. Als een ander voorbeeld ter illustratie van het tekort aan werkgelegenheid kan dienen, dat het aantal inheemse arbeiders werkzaam bij de suikerindustrie op Java, dat in 1929 131.700 bedroeg, in 1935 was teruggelopen tot 25.584.²

Aanvankelijk konden zij, die werkloos waren geworden, nog terugvallen op hun dorpsgemeenschap, waar zij, volgens inheemse zeden, op de meest noodzakelijke bijstand konden rekenen. Het steeds toenemende tekort aan werkgelegenheid echter en de sterk gedaalde lonen elimineerden op den duur ook deze mogelijkheid. Een vrijwel algemene verarming trad in. Enkele cijfers kunnen hiervan reeds een duidelijk beeld geven, zowel met betrekking tot de in Indonesië werkzame Europeanen als met betrekking tot de inheemse bevolking. Het aantal Europeanen, aangeslagen in de inkomstenbelasting, bedroeg in 1930 94.684 en in 1934 82.608 personen, voor inheemsen waren deze cijfers resp. 3.515.291 en 2.338.129.³ Het aantal 'uitgesproken faillissementen' bereikte in 1932 een hoogtepunt met 1.578, waar tegenover het jaar 1929 een totaal van 843 faillissementen aangaf.⁴ Het aantal panden, beleend bij de Gouvernementspandhuizen op Java en Madura, bedroeg in 1929 53.469.500 stuks, in 1934 nog slechts 26.062.000 stuks^{5, 6}. Voor de Meklagang, welke èn in godsdienstig èn in maatschappelijk opzicht een belangrijke gebeurtenis

¹ *Statistisch Zakboekje voor Nederlandsch-Indië*, 1935, blz. 5.

² *Idem*, blz. 54-56.

³ *Statistisch Zakboekje voor Nederlandsch-Indië*, 1937, blz. 130.

⁴ *Idem*, blz. 107.

⁵ *Idem*, blz. 108.

⁶ De leengrager Javaan bleek niet meer over voldoende panden te beschikken.

is, werden in 1930 nog 33.214 uit Indonesië afkomstige pelgrims geregistreerd, in 1934 daarentegen nog slechts 2.854.¹

Het lag derhalve voor de hand, dat de Regering, naast de maatregelen welke zij nam ter voorkoming van verdere economische inzinking, pogingen in het werk stelde om een oplossing te vinden voor het werkloosheidsprobleem.

Het was niet alleen de werkloosheid, ontstaan door de crisis, die haar verontrustte, doch ook de hierbovenvermelde hoge uitkomsten van de volkstelling in 1930 dwongen haar uit te zien naar uitbreiding van de werkgelegenheid, die, gezien de grote bevolkingsdichtheid op Java (ruim 300 inwoners/km²) nauwelijks meer gevonden kon worden in de agrarische sector.

Er was bovendien nog een andere reden om de werkgelegenheidsuitbreiding niet meer in de eerste plaats in de landbouw te zoeken. De crisis had nl. de nadelen van de eenzijdige economische structuur van Indonesië, waarop in 1915 reeds door Idenburg was gewezen, wel zeer duidelijk in het licht gesteld. Het behoeft dan ook niet te verwonderen, dat opnieuw, maar nu meer bewust, uitkomst werd gezocht in de richting van een ontwikkeling van de nijverheid. Verschillende omstandigheden waren daartoe gunstig, zoals: het ruime arbeidsaanbod en de dientengevolge lage lonen, waar echter tegenover stond, dat men zich diende te realiseren, dat een jonge industrie ernstige concurrentie zou ondervinden van het importproduct. De industriële producten waren weliswaar in prijs niet zo sterk gedaald als die van de grondstoffen, dit nam echter niet weg, dat de strijd om afzetmarkten te behouden of te veroveren in al zijn scherpste werd gevoerd, waarbij vooral Japan, dat in verhouding tot bijv. West-Europa ook een laag loonpeil had, een belangrijke rol speelde.

De omstandigheden, die in de voorafgaande jaren aanleiding waren geweest om de aandacht te vestigen op de wenselijkheid van een ontwikkeling van de nijverheid, waren niet steeds dezelfde geweest. In het begin van de eeuw waren oogstmislukkingen oorzaak geweest van een veronderstelde mindere welvaart van de inheemse bevolking en gingen om die reden de gedachten gedurende enige jaren in de richting van een bevordering van een nijverheidsontwikkeling. Toen later bleek, dat, mede dank zij de gunstige ontwikkeling in de agrarische sector, het met deze mindere welvaart niet zo ernstig gesteld was, liet men het denkbeeld weer varen. Gedurende de eerste wereldoorlog waren het de stijgende prijzen der importproducten en de slechte marktvoorziening, die de nijverheidsontwikkeling weer in de belangstelling brachten. Ook deze omstandig-

¹ *Statistisch Zakboekje voor Nederlandsch-Indië*, 1937, blz. 142.

heden waren echter van voorbijgaande aard. Weliswaar was door enkele personen ook toen reeds gewezen op de sterke bevolkingsaanwas, doch deze werd òf in twijfel getrokken òf nog niet dadelijk gezien als een ernstig probleem. De waarschuwing van Idenburg, bij de installatie van de Commissie voor de Fabrieksnijverheid, om met de nijverheidsontwikkeling 'niet te wachten tot de nood zou dwingen', had weinig effect gehad.

Wel werd ook in die periode reeds gewezen op de economische afhankelijkheid van Indonesië, doch dit argument maakte toen nog onvoldoende indruk, omdat men alle vertrouwen had, dat de exportproducten weer spoedig een gunstiger afzet op de wereldmarkt zouden vinden en dat dan ook het importproduct opnieuw normaal zou binnenstromen.

Tijdens de crisis echter geloofde men niet meer zo gemakkelijk, dat de moeilijkheden weer van voorbijgaande aard zouden blijken te zijn. De volkstelling van 1930 had het argument, dat de bevolkingsaanwas niet zo verontrustend was, al ongedaan gemaakt, terwijl de gevolgen van de economische afhankelijkheid, de nadelen van de eenzijdige economische structuur, zich ongunstiger aftekenden dan ooit.

Dat in deze zo buitengewoon ernstige omstandigheden de gedachten opnieuw gingen in de richting van een ontwikkeling van de nijverheid en in het bijzonder van die van de kleinnijverheid, liet zich verklaren.

Aan de door werkloosheid zo zeer verarmde bevolking moest werkgelegenheid worden verschaft, werk voor vele handen. Dit zou, zo redeneerde men, het snelst kunnen geschieden door de ontwikkeling van een arbeidsintensieve kleinnijverheid en minder goed door de ontwikkeling van een fabrieksnijverheid, waarvoor bovendien relatief dure machines zouden moeten worden ingevoerd. Het zou in deze crisisjaren trouwens moeilijk geweest zijn daarvoor voldoende kapitaal aan te trekken. Tenslotte gold nog de overweging, dat het loonelement in de kleinnijverheid groter zou zijn.

Al deze overwegingen pasten bovendien zeer goed in de reeds sinds geruime tijd door de Afdeling Nijverheid verdedigde en gevolgde nijverheidspolitiek.¹

Het lag voorts voor de hand, dat de Afdeling Nijverheid vooral aandacht besteedde aan de ontwikkeling van diè bedrijfstakken, waarvan de producten reeds langer door inheemsen werden voortgebracht, zoals textiel, lederwaren, stenen en dakpannen. Het was dus geen nieuwe richting, die de Afdeling Nijverheid ging inslaan, doch alleen, zij het in versterkte mate, een voortbouwen op datgene, waarmede zij al eerder begonnen was.

¹ Zie hiervoor de beschrijving van de polemieken in 1924, blz. 35-37.

Ook lag het niet in de bedoeling van de Afdeling Nijverheid zelf tot oprichting van bedrijfjes over te gaan, doch wel om op zo groot mogelijke schaal de oprichting daarvan te stimuleren, door daarbij de helpende hand te bieden in de vorm van voorlichting, technisch en chemisch onderzoek, vakonderwijs e.d.

In 1926 was door het Textielinstituut te Bandung reeds een verbeterd handweefgetouw in de handel gebracht, dat een capaciteit had van zeven maal die van het oorspronkelijke handgetouw. Daarnaast werd in 1930 nog een eenvoudig mechanisch weefgetouw geconstrueerd met een capaciteit van viermaal het gemoderniseerde handgetouw.¹

De volgende cijfers geven een beeld van de snel toenemende toepassing van deze beide getouwen:

	<i>Handgetouwen TIB</i>	<i>Mechanische getouwen</i>
1930	500	40
1935	4.000	400
1940	35.000	6.600

Overigens was nog een groot aantal oorspronkelijke handgetouwen in gebruik.

Uit deze gegevens blijkt wel, dat de belangstelling in belangrijke mate uitging naar een verdere ontwikkeling van de inheemse textielnijverheid. Dit wil echter niet zeggen, dat de aandacht daartoe beperkt bleef. Ook de productie van andere artikelen nam geleidelijk toe. Door een gemis aan voldoende cijfermateriaal betreffende de crisisjaren is het niet mogelijk dit nader te illustreren. Het is trouwens altijd moeilijk gebleven om over de kleinnijverheid nauwkeurige gegevens te verkrijgen. Het zal echter duidelijk zijn, dat de nijverheidsontwikkeling in deze enkele jaren nog nauwelijks verlichting kon brengen in het door de crisis zo zwaar getroffen Indonesië.

Rond 1933 bereikte deze crisis haar dieptepunt. Het aanpassingsproces, dat de Indische Regering door middel van een deflatiepolitiek trachtte te bewerkstelligen, bracht met zich mede, dat men zocht naar goedkope importartikelen, waaraan de Europese en Amerikaanse leveranciers niet konden voldoen.² Japan echter was daartoe, nog gesterkt door de depre-

¹ Het verbeterde handgetouw werd TIB-getouw genoemd (*Textiel-Instituut Bandung*) en het mechanische TIM-getouw (*T.I. Mechanisch*). Fock had in zijn *Beschouwingen en Voorstellen* reeds op een dergelijk weefgetouw gedomd. Zie blz. 21 en voetnoot 2 op blz. 34.

² Zie: *Verslagen en Mededelingen van de Directie van Handel en Nijverheid van het Departement van Handel, Nijverheid en Scheepvaart*, Jaargang 1937, No. 1, blz. 12.

ciatie van de yen in 1931, wel in staat, met het gevolg, dat de invoer in Indonesië uit Japan, welke in 1928 nog geen 10 % van de totale importwaarde bedroeg, in 1933 reeds gestegen was tot ruim 31 %. Hiertegenover stond een naar verhouding slechts geringe uitvoer naar Japan, zodat de Indische handelsbalans een belangrijk passief vertoonde met betrekking tot Japan.¹

Hoewel dus in Indonesië inderdaad behoefte bestond aan goedkope importartikelen, nam deze import geleidelijk een zodanige omvang aan, dat de in opkomst zijnde inheemse nijverheid daardoor ernstig bedreigd werd. Bovendien ontstond het gevaar, dat het bestaande distributieapparaat zou worden ontwricht en voorts was de Nederlandse handel met Indonesië zozeer achteruitgegaan, dat het noodzakelijk werd zich op deze situatie nader te beraden.

De Indische Regering trof in verband hiermede een aantal voorzieningen, waarvan de volgende voor ons onderwerp de bijzondere aandacht verdienen:

- 1 Contingenteringen en licentiëringen (1933);
- 2 Bedrijfsreglementering (1934).

De doelstellingen van de contingenteringen en licentiëringen waren de volgende:²

- a beveiliging van de binnenlandse industrie en van de binnenlandse markt tegen overmatige invoeren;
- b bescherming van het eigen distributieapparaat;
- c veiligstelling van de uitvoer door toewijzingen voor import aan afnemers van Indische producten;
- d bevordering van de economische samenwerking met Nederland;
- e handhaving van een zo laag mogelijk prijspeil voor geïmporteerde goederen.

De contingentering kwam hierop neer, dat de voor een bepaald tijdvak vastgestelde hoeveelheid van bepaalde te importeren goederen werd verdeeld over als zodanig erkende Indische importeurs. Hierbij werd dan nog een onderscheid gemaakt in zgn. vrije contingenteringen, waarbij het contingent werd vastgesteld zonder binding aan een land van herkomst en de zgn. landencontingenteringen, waarbij dit wel het geval was en welke werden toegepast met een tweeledig doel t.w. steunverlening aan de Nederlandse industrie en veiligstelling van de Indische uitvoerbelan-

¹ In 1933 bedroeg dit passieve saldo ca. f76 miljoen bij een invoer uit Japan van ca. f98 miljoen.

² Zie voetnoot 2 op blz. 43, waarvan blz. 20.

gen door van landen, waarvoor een contingent werd toegewezen, bepaalde tegenprestaties in de vorm van afname van Indische exportproducten te verkrijgen.

Hieronder volgt een lijst van producten waarop contingeringsmaatregelen werden toegepast.

1933	cement	1935	katoenen dekens
1933	bier	1935	badhanddoeken
1934	bontgeweven stoffen	1935	katoenen naaigarens
1934	gebleekte stoffen	1935	pakpapier
1935	ongebleekte stoffen	1935	auto- en motorrijwielbanden
1935	sanitair	1935	manufacturen
1935	oostpannen	1936	confectiegoederen
1935	kunstmeststoffen	1936	ijzervitriool
1935	gloeilampen		

Daarnaast werd nog een aantal licentiëringen toegepast. Deze hadden ten doel ontwrichting van het van ouds bestaande distributie-apparaat als gevolg van het zich vestigen van nieuwe importeurs en het optreden als zelfstandig importeur van tussenhandelaren, die vroeger hun goederen van gevestigde importhuizen betrokken, tegen te gaan.

Vooraf voor wat betreft de import uit Japan had dit verschijnsel reeds spoedig ernstige vormen aangenomen doordat zich in Indonesië een snel toenemend aantal Japanse importhuizen vestigde.

Bij deze licentiëringen bleef de invoer, voor wat de herkomst betrof, vrij, doch de verdeling van de invoer over het distributie-apparaat werd gereguleerd.

Aan dergelijke licentiëringen werden o.a. onderworpen:

rijwielen	betonijzer
petroleumlampen	dakijzer
aardewerk (bepaalde soorten)	draadnagels
emaillewaren (bepaalde artikelen)	zink

Een verdere maatregel die, zoals hierboven reeds werd vermeld, door de Indische Regering genomen werd, was de zgn. bedrijfsreglementering.¹

Deze maatregel had in hoofdzaak ten doel:

- a het voorkomen c.q. beteugelen van destructieve concurrentie (welke het gevolg zou kunnen zijn van een te snelle en onharmonische groei van een bepaalde nijverheidstak);

¹ Zie blz. 44.

- b* het tegengaan van de vestiging van ongewenste bedrijven;
- c* het regelen van het tempo van de ontwikkeling van een bepaalde bedrijfstak in verband met handelspolitieke eisen;
- d* het onderling begrenzen van sterk uiteenlopende bedrijfstakken in eenzelfde bedrijfstak (Oosterse tegenover Westerse nijverheid), ter bescherming van de economisch zwakke partij.

De bedrijfstakken, waarop de reglementering van toepassing zou zijn, werden in de Bedrijfsreglementeringsordonnantie (opgenomen in Stbl. 1934 no. 595) niet met name genoemd, omdat niet aanstonds kon worden overzien voor welke bedrijfstakken zij nodig zou zijn. Wel werd in hoofdzaak gedacht aan de meer omvangrijke bedrijven omdat men de zuiver inheemse bedrijfjes zo veel mogelijk vrij wilde laten.

De regeling kwam hierop neer, dat, wanneer de ordonnantie bij regeringsverordening van toepassing werd verklaard op een bepaalde bedrijfstak, door de reeds bestaande bedrijven in deze bedrijfstak een licentie moest worden aangevraagd. Op deze wijze zou een registratie van de bestaande bedrijven worden verkregen.

Voor, na het tijdstip van inwerkingtreding van de verordening, nieuw op te richten bedrijven, werd een vergunning tot vestiging vereist van de Directeur van Economische Zaken. Een dergelijke vergunning werd eveneens vereist in geval van uitbreiding of opnieuw in werking brengen van bedrijven vallende onder de verordening. De voornaamste maatstaf welke zou worden aangelegd voor de verlening van een vergunning zou zijn de rentabiliteit van het bedrijf en de zekerheid, dat daardoor geen schade zou worden toegebracht aan reeds bestaande, levensvatbare bedrijven.

De bedrijfstakken, welke achtereenvolgens door een reglementeringsverordening aan de Bedrijfsreglementeringsordonnantie werden onderworpen, waren de volgende:

melkerijen	1935	Stbl. no. 106
drukkerijen	1935	Stbl. no. 107
veembedrijven	1935	Stbl. no. 313
sigarettenfabrieken	1935	Stbl. no. 427
metaalgieterijen	1935	Stbl. no. 459
weverijen	1935	Stbl. no. 538
ijsfabrieken	1935	Stbl. no. 568
rijstpellerijen	1940	Stbl. no. 104
rubberherbereidingsbedrijven	1940	Stbl. no. 451
rubberrookhuizen	1940	Stbl. no. 452

De overwegingen, die ertoe leidden de bovengenoemde bedrijfstakken aan de ordonnantie te onderwerpen, waren niet voor alle gevallen dezelfde.

Zo waren bijv. de motieven voor de reglementering van drukkerijen:

- a* het tegengaan van de destructieve concurrentie welke intrad als gevolg van het feit dat het productie-apparaat te groot was in verhouding tot de tijdens de depressie sterk gereduceerde vraag;
- b* het tegengaan van de Japanse activiteiten op dit terrein waaraan niet altijd zuiver economische motieven ten grondslag lagen.

Voor de sigarettenfabrieken golden de volgende overwegingen:

- a* beteugeling van een te scherpe concurrentie welke dreigde te leiden tot een monopolie van de B.A.T.¹;
- b* bescherming van strootjes en met de hand vervaardigde sigaretten, die van de markt dreigden te worden verdrongen, niet alleen door de onder *a* bedoelde prijzenstrijd, doch ook door de uitvinding van een procédé om krètèksigaretten² machinaal te vervaardigen;
- c* bescherming van de klobot-producent, die in zijn bestaan werd bedreigd;
- d* verlening van steun aan de bevolkingstabakscultuur door bevordering van het gebruik van bevolkingstabak door sigarettenfabrieken.

Ook de aard van de reglementering was voor elke bedrijfstak verschillend. Voor de veembedrijven werd bijv. vastgelegd welke veemwerkzaamheden mochten worden verricht en tot welke tonnage per maand; voor de sigarettenfabrieken werd de outillage bepaald en werden minimum-prijsregelingen vastgesteld, terwijl aan metaalgieterijen een productie-quotum werd toegewezen uitgedrukt bijv. in kilogrammen wadjans.³

Door deze contingenterings- en reglementeringsmaatregelen werden de ontwikkelingsmogelijkheden voor de Indonesische nijverheid aanmerkelijk gunstiger. Immers, de invoeren werden beperkt en gecontroleerd door middel van de contingenteringen en wat de binnenlandse industriële productie betrof, deze behoefde, althans in de gereguleerde bedrijfstakken, niet te vrezen voor een overmatige concurrentie.

Na 1935 zag het er naar uit, dat de zwaarste crisisjaren voorbij waren. Enig herstel trad in. De waarde van de Indische export nam in 1936, vergeleken met 1935, met ongeveer 25 % toe, terwijl dit percentage voor de import-waarde 4 % bedroeg. Dit vooruitzicht van een gunstiger conjunctuur was aanleiding dat men zich ging bezinnen op de vraag of en zo ja, in hoeverre de in de voorafgaande jaren tot stand gekomen economische

¹ Britisch American Tobacco Company.

² Inlandse sigaret met kruidnagel.

³ Indische pan, veelal van gietijzer.

samenwerking tussen Nederland en Indonesië gehandhaafd diende te worden.

Voor het gehele complex der economische samenwerking werden door de Nederlandse Regering in 1936 een veertiental richtlijnen opgesteld die hieronder ter sprake zullen komen voor zover zij betrekking hadden op of samenhangen met de industriële ontwikkeling in Indonesië.

In de punten 1 t/m 5 van deze richtlijnen werd o.m. melding gemaakt van de moeilijk in geld te waarderen Nederlandse hulp aan Indonesië, zoals handelspolitieke- en clearing-hulp.

In richtlijn 6 werd vervolgens aandacht geschonken aan de hulp van Indonesië aan Nederland in de vorm van aan Nederland toegestane contingenten. De prijsstijgingen die hieruit voor Indonesië zouden voortvloeien, zouden – zo meende men – binnen bepaalde grenzen, wegens het belang der Nederlandse industrie en de Rijksbelangen, door Indonesië aanvaard moeten worden. Nederland zou echter alle nodige maatregelen moeten nemen om de prijzen zo laag mogelijk te houden en de Nederlandse industrie zou daartoe actieve voeling met de Indische markt moeten houden (richtlijn 7).

De belangen der Nederlandse industrie, aldus richtlijn 10, zouden er voorts niet toe mogen leiden dat de voor Indonesië onder de gegeven omstandigheden noodzakelijk geachte industrialisatie zou worden tegengewerkt. Over en weer zou men er daarom naar moeten streven, wrijvingsvlakken tussen Indische en Nederlandse bedrijfstakken zoveel mogelijk te vermijden, waartoe o.m. Nederlandse industriële beleggingen in Indonesië zouden kunnen bijdragen (richtlijn 11). Indien realisatie van Nederlandse contingenten belet zou worden door in Indonesië geheven invoerrechten, zou overwogen dienen te worden in hoeverre hieraan door verlaging van deze rechten tegemoet zou kunnen worden gekomen.¹

Uit deze richtlijnen blijkt wel dat door de Nederlandse Regering de noodzaak van een industriële ontwikkeling in Indonesië erkend werd. Deze ontwikkeling werd echter niet gezien los van de Nederlandse belangen op industrieel gebied, want al zouden deze belangen de noodzakelijke industrialisatie van Indonesië niet mogen tegengaan, zo zou toch bij de ontwikkeling der Indische industrie met de belangen der moederlandse nijverheid rekening gehouden moeten worden. Nu was het een gelukkige omstandigheid, dat het meest op de voorgrond tredende belang van de Nederlandse industrie gelegen was in de textielexport naar Indonesië, omdat, hoewel ook de nijverheidsontwikkeling in Indonesië

¹ Zie voor Richtlijnen: *Rapport van de Commissie van advies nopens concrete uitbreiding van de economische samenwerking tussen Nederland en Nederlandsch-Indië*, bijlage 2, blz. 82. Algemene Landsdrukkerij 1938.

zelf in belangrijke mate gericht was op de textielproductie, de binnenlandse productie toch nog voor geen 5% in de totale behoefte voorzag. Hier bleef dus een ruim terrein open om aan de belangen van de Nederlandse industrie door middel van contingenten tegemoet te komen, al diende men er uiteraard rekening mede te houden, dat het daaruit voortvloeiende prijsnadeel, weliswaar zoveel mogelijk gereduceerd, op Indonesië kwam te drukken.

De moeilijkheid was om deze en dergelijke nadelen af te wegen tegen de voordelen, die voor Indonesië voortvloeiden uit de reeds eerder genoemde handelspolitieke- en clearing-hulp welke door Nederland geboden werd, doch die moeilijk in cijfers kon worden uitgedrukt. Hoe dit ook zij, het geheel van voorzieningen in verband met de economische samenwerking tussen Nederland en Indonesië was blijkbaar nog niet in alle opzichten bevredigend. Zo was een aantal leden van de Tweede Kamer de mening toegedaan, dat de economische samenwerking nog voor uitbreiding vatbaar zou zijn. O.m. in verband hiermede verklaarde Minister Colijn zich bereid om de bestaande interdepartementale Commissie voor de economische samenwerking¹ uit te breiden met vertegenwoordigers uit het bedrijfsleven en met Kamerleden en deze commissie in haar nieuwe samenstelling een nader onderzoek te doen instellen naar de mogelijkheden op het terrein der economische samenwerking tussen Nederland en Indonesië.

Deze commissie werd bij beschikking van de Minister van Staat van 28 Mei 1936 ingesteld onder de naam: 'Commissie van Advies nopens concrete uitbreiding van de economische samenwerking tussen Nederland en Nederlandsch-Indië' en stond onder voorzitterschap van Dr. A. A. L. Rutgers, Lid van de Raad van State. In zijn installatie-rede verzocht Minister Colijn aan de Commissie, bij haar onderzoek speciale aandacht te willen schenken aan de mening "die tot zeer positieve uitlatingen in de openbaarheid aanleiding (had) gegeven en wel deze: dat de baten der economische samenwerking vooral door Nederland zijn genoten en dat Nederlandsch-Indië daarbij tekort gekomen zou zijn".

Bovendien was van meer dan één zijde twijfel gerezen ten aanzien van het antwoord op de vraag, of, binnen het raam der gevolgde politiek, wel verkregen werd wat verkregen kon worden, m.a.w. of niet, binnen het bestek der economische en financiële mogelijkheden, maatregelen uitvoerbaar waren, waarbij ten bate van beide delen van het Rijksverband actiever zou kunnen worden opgetreden dan tot dan toe het geval was.

¹ Deze Commissie, in 1935 ingesteld, bestond uit ambtenaren van de Departementen van Koloniën en van Handel, Nijverheid en Scheepvaart.

Colijn wilde vooral de nadruk leggen op het woord 'concreet' in de taakomschrijving van de Commissie, daar over de algemene gedragslijn de Regering zich blijkens haar richtlijnen reeds had uitgesproken. Deze richtlijnen zouden dan ook het raam moeten vormen waarbinnen de werkzaamheden van de Commissie zich met vrucht zouden kunnen bewegen.¹ De Commissie kwam in haar in 1938 uitgebracht rapport in hoofdzaak tot de volgende conclusies. In het algemeen hadden, naar haar oordeel, de reeds eerder getroffen voorzieningen een gunstig effect gehad. De waarde van de invoer in Indonesië uit Nederland was – voor zover het goederen betrof die bij de samenwerking waren betrokken – in 1937, vergeleken met 1933, gestegen met 380 %, de waarde van de overige goederen met slechts 80 %. Voor de totale invoer uit Nederland was de waarde met 137 % gestegen. Voor de uitvoerwaarde van Indonesië naar Nederland bedroegen deze percentages resp. 290 %, 128 % en 150 %. De Commissie meende echter bezwaar te moeten maken tegen de bevoorrechtiging door de Indische Regering van het Indische fabrikaat, terwijl zij er voorts op wees, dat de contingenteringen t.b.v. Nederland in gevaar werden gebracht door de industriële ontwikkeling in Indonesië, waarin in tegenstelling tot hetgeen vroegere perioden te zien hadden gegeven, ditmaal geen verslapping intrad.

Aangezien Indonesië, als exportland van agrarische producten, zo goedkoop mogelijk moest produceren voor de wereldmarkt, werden protectionistische maatregelen ten behoeve van de Indonesische industrie, met de daaruit voortvloeiende stijging van het prijspeil, door de Commissie uit den boze geacht.

Niettemin was de Commissie van mening enerzijds, dat de ontwikkeling van de industrie in Indonesië noodzakelijk, ja zelfs van elementair belang geacht moest worden en dat deze ontwikkeling niet ondergeschikt gemaakt diende te worden aan de Nederlandse industriële belangen, doch anderzijds dat het een plicht voor Indonesië was om voldoende importruimte te reserveren voor Nederlandse industrie-producten. Indonesië zou zich dan kunnen toelagen op de productie van de goedkopere artikelen, terwijl Nederland het hoogwaardige product, de machines en de nodige grondstoffen zou kunnen leveren.

Directe steun door de Regering aan de Indische nijverheid was naar het oordeel van de Commissie te verwerpen omdat juist de concurrentie met het importproduct het prijspeil laag zou houden, hetgeen van essentieel belang werd geacht voor het behoud van de voor Indonesië onmisbare afzetmogelijkheden voor de agrarische exportproducten. De Indi-

¹ Zie voetnoot blz. 48, bijlage 1.

sche industrie had bovendien toch al het natuurlijke voordeel van het Oosterse kostenpeil. Daarom achtte de Commissie bijv. de hoge rechten, geheven bij de import van halfkunstzijden en katoenen sarongs en van bier, in het stelsel van economische samenwerking een onjuiste toestand, omdat als gevolg daarvan de aan Nederland toegekende contingenten voor deze producten niet konden worden uitgeput. Het feit dat op deze wijze de contingenten door Indonesië gebruikt werden om de Indische industrie volledige afzetzekerheid te verschaffen achtte de Commissie, mede op grond van de reeds uiteengezette concurrentie- en handelspolitieke overwegingen, niet aanbevelenswaardig.

Terwijl de Commissie dus tot de conclusie kwam, dat de genomen maatregelen in het algemeen gunstig hadden gewerkt, was zij nochtans niet geheel gerust over de werking daarvan in de toekomst.

Ten slotte sprak zij als haar oordeel uit dat, ofschoon de voordelen voortvloeiend uit de economische samenwerking voor Indonesië moeilijk meetbaar waren, de opvatting, dat Nederland daarbij meer bevoordeeld zou zijn geworden dan Indonesië, wel was geluwd.

Een do-ut-des-politiek achtte de Commissie om verschillende redenen niet aanvaardbaar.

Uit dit rapport van de Commissie kunnen, voor wat betreft de houding van Nederland t.a.v. de industriële ontwikkeling in Indonesië, twee belangrijke conclusies worden getrokken, nl.:

- 1 aan Nederlandse zijde werd de noodzaak van een dergelijke ontwikkeling in Indonesië erkend;
- 2 in het kader van de bestaande samenwerking meende men aan Nederlandse zijde echter redelijkerwijze te mogen verwachten, dat daarbij rekening zou worden gehouden met de Nederlandse belangen op dit terrein.

Hoe nu, zo kunnen wij ons afvragen, dacht men in Indonesië zelf over de nijverheidsontwikkeling?

In 1937 publiceerde de Afdeling Nijverheid een aantal nijverheidspolitieke richtlijnen, waarmede zij een inzicht gaf in de politiek die, bij het streven naar nijverheidsontwikkeling, gevolgd zou dienen te worden.¹ Vooral omdat in de loop der jaren nogal eens aan elkaar tegengestelde meningen ten aanzien van de nijverheidsontwikkeling waren verkondigd en verdedigd, is het interessant van deze 'beginselverklaring' van de Afdeling Nijverheid kennis te nemen.

¹ 'De nijverheidspolitieke richtlijnen voor de industrialisatie van Nederlandsch-Indië', *Economisch Weekblad voor Nederlandsch-Indië*, 19 Maart 1937, blz. 551.

De voornaamste punten uit deze publicatie laten zich als volgt weer-
geven:

- 1 Gezien het belang van Indonesië bij een blijvende export van agrari-
sche en minerale grondstoffen, is het noodzakelijk – als ruil voor die
export – de invoer van bepaalde industrieproducten toe te staan. Zulks
houdt in, dat in de eerste plaats de industriële ontwikkeling zodanig
zal moeten plaats vinden, dat geen industriële uitvoerproducten wor-
den aangemaakt, welke de landbouw-export in gevaar kunnen brengen,
terwijl voorts industriële goederen, welke als ruilobject voor de agra-
rische uitvoer zijn te gebruiken, niet vervaardigd dienen te worden.
- 2 Het grote arbeidsaanbod op Java zal uiteraard de vestiging van in-
dustriële bedrijven op Java aantrekkelijk maken, terwijl ook uit een
oogpunt van werkverschaffing de bevordering der nijverheid op Java
gewenst is. Deze factoren zullen Java tot het industrie-land van Indië
maken, terwijl de uitbreiding van de bevolkings- en ondernemings-
landbouw voornamelijk in de Buitengewesten zal moeten geschieden.
- 3 De hoge transportkosten maken het gewenst de industriële opbouw in
verspreide vorm te doen plaats vinden.
- 4 De dichte bevolking op Java leidt er toe, dat met het oog op het ver-
schaffen van lonende arbeid diè industriële bedrijfsvormen van het
meeste belang zijn te achten, waarin de meeste arbeid wordt aange-
wend en voorts van binnenlandse grondstoffen gebruik wordt gemaakt
(waarvan de winning ook weer werkverruiming medebrengt), zodat
in volgorde van hare economische en sociale belangrijkheid de volgende
bedrijfsvormen zijn te ontwikkelen:
  - a de huisvlijt;
  - b de niet-gemechaniseerde klein-nijverheid;
  - c de gedeeltelijk gemechaniseerde klein-nijverheid;
  - d de gemechaniseerde midden-industrie;
  - e het sterk gemechaniseerde grootbedrijf.
- 5 Steun aan het opkomend bedrijfsleven – dat met krachtige buitenlandse
mededingers te kampen heeft – is noodzakelijk, doch deze steun zal
alleen dan gerechtvaardigd zijn, indien het bedrijfsleven binnen rede-
lijke tijd bedoelde steun kan ontberen. Hieruit vloeit voort, dat aan
elke nieuwe industrie de eis wordt gesteld, dat zij uiteindelijk een ver-
koop prijs zal kunnen aanleggen, welke even hoog of lager zal zijn dan
de onder normale omstandigheden geldende buitenlandse aanbiedings-
prijs (de productie-omstandigheden zullen dus aangepast moeten wor-
den aan die, welke in de Pacific-gebieden heersen).

- 6 Indien aan de onder 5 genoemde eis wordt voldaan, zijn steunmaatregelen aan een nieuwe of bestaande nijverheid mogelijk, bij welke hulpverlening de navolgende steunvormen zijn te onderscheiden:
- a* tariefmaatregelen ter verlaging van de productiekosten (bijv. vrijdom van invoerrechten op grondstoffen);
  - b* handelspolitieke maatregelen ter waarborging van de buitenlandse afzet (bijv. contingentering);
  - c* tariefpolitieke maatregelen ter waarborging van de prijs (bijv. verhoging van invoerrechten op eindproducten);
  - d* handels- en nijverheidspolitieke maatregelen ter waarborging van prijs en afzet (landencontingentering met prijsregulerende werking).
- 7 De nijverheidspolitiek zal een belangrijk deel van haar taak moeten vinden in een uitgebreide, aan het volkskarakter aangepaste technische en economische voorlichting, terwijl voorts door het scheppen van organen (zoals financieringsinstituten en nijverheidsraden), welke alle in de samenleving beschikbare industriële krachten verenigen, de nijverheid zich gezond zal kunnen ontwikkelen.
- 8 De kapitaalarmoede van Indonesië maakt het noodzakelijk, dat iedere verspilling van in de industrie te beleggen gelden wordt vermeden, hetgeen medebrengt, dat de Overheid – met het volstrekte behoud van het particuliere initiatief als grondslag der industriële voortbrenging – de nijverheidsontplooiing in een gewenste richting leidt.
- 9 Als laatste en tevens voornaamste richtlijn, welke de grondslag vormt van de te volgen nijverheidspolitiek, is te stellen, dat het de taak van de Overheid is een gunstige industriële sfeer te scheppen, waarin de uitvoerder van het industrialisatieproces, de ondernemer, de gestelde doeleinden ten volle kan bereiken.

Vooraf uit de beide laatstvermelde punten blijkt, dat de Regering zich voortaan actief zou gaan bezighouden ook met de nijverheidsontwikkeling als belangrijk middel om de economie van Indonesië intern te versterken.

Java zou het industrieland worden. Uitbreiding van bevolkings- en ondernemingslandbouw was daar immers nauwelijks meer mogelijk in tegenstelling tot de Buitengewesten die overigens reeds een belangrijk aandeel hadden in de export van landbouwproducten.¹

Mede in verband met de minder gunstige vooruitzichten voor het voorheen belangrijkste uitvoerproduct van Java, de suiker, was vooral op het reeds zo dicht bevolkte Java aanvullende werkgelegenheid noodzakelijk.

¹ 1937 Java en Madura f 231.728.000; Buitengewesten f 428.325.000.

De bevolkingsdichtheid voor Java bedroeg ruim 300 zielen/km², terwijl die voor de Buitengewesten 11 zielen/km² bedroeg.¹

Om deze reden kwam men blijkbaar tot de onder 4 vermelde volgorde van economische en sociale belangrijkheid van bedrijfstvormen, waarbij de huishouding en de niet-gemechaniseerde klein-nijverheid de eerste plaatsen innamen. Of dit inderdaad zo vanzelf sprak, zullen wij nog nader onder ogen zien.²

Ten slotte verdient het de aandacht, dat er kennelijk geen plannen bestonden om de nijverheid op kunstmatige wijze in stand te houden. Immers, hoewel steunmaatregelen aan het opkomende bedrijfsleven noodzakelijk werden geacht, zouden zij een tijdelijk karakter dragen, omdat men zo spoedig mogelijk wenste te komen tot normale concurrentieverhoudingen.

Het werd steeds meer duidelijk, dat de nijverheidsontwikkeling door de Regering niet meer zou worden losgelaten, ook niet nu de periode van de ernstigste moeilijkheden, de crisis, achter de rug was.

Dit bleek ook uit het feit, dat aan de Bedrijfsreglementeringsordonnantie 1934, welke aanvankelijk met ingang van 16 October 1937 en ingevolge een wijziging in 1935, met ingang van 1 Januari 1938 zou komen te vervallen, in 1937 onbeperkte werkingsduur werd verleend door in artikel 19 2e lid de woorden 'en vervalt met ingang van 1 Januari 1938' te doen vervallen, zodat de Regering ook langs deze weg een belangrijke invloed binnenslands kon blijven uitoefenen op de nijverheidsontwikkeling.

Andere, eveneens tijdens de crisis genomen maatregelen, t.w. de contingenteringen, eisten nadere overweging, o.m. in verband met de vraag, of de steun welke in deze vorm, in het kader van de economische samenwerking tussen Nederland en Indonesië, werd verleend aan de Nederlandse industrie, ongewijzigd gehandhaafd moest blijven.

In verband hiermede werd medio 1938 door de Ministers van Koloniën en van Economische Zaken aan de heren Mr. G. H. C. Hart, Prof. H. A. Kaag en J. de Waard opgedragen om in Indonesië met aldaar door de Landvoogd aan te wijzen personen besprekingen te voeren over de samenwerking met het Moederland. Door de Indische Regering werden daartoe aangewezen de heren H. J. van Mook, Mr. J. E. van Hoogstraten en P. H. W. Sitsen. De Commissie stond onder voorzitterschap van H. J. van Mook, Directeur van Economische Zaken.

Het rapport van deze Commissie is niet gepubliceerd, omdat daarin bepaalde beschouwingen voorkwamen op handelspolitiek gebied, die zich

¹ Bevolkingsdichtheid berekend volgens de uitkomsten van de volkstelling van 1930.

² Zie hiervoor hoofdstuk V.

niet dadelijk leenden voor openbaarmaking. Dit neemt niet weg, dat uit de inhoud van dat rapport over bepaalde punten, welke voor ons onderwerp van belang zijn, toch wel het een en ander bekend is geworden.

Het stelsel van contingenteringen werd, economisch-politiek gezien, door de Commissie onmisbaar geacht voor de verdediging van de exportbelangen en de belangen van de opkomende Indische industrie. Of de contingenteringen t.b.v. de Indische nijverheid, om ons daartoe te beperken, te eniger tijd zouden kunnen worden opgeheven, zou afhankelijk zijn van de ontwikkeling van die nijverheid en van de behoefte aan bijzondere bescherming.

Naast exportbevordering, bevordering van voedselproductie en van kolonisatie erkende de Commissie een gezonde nijverheidsbevordering als een belang van de eerste orde.

Terwille van een zo laag mogelijk prijspeil voor de eerste levensbehoeften der bevolking zou echter excessieve bescherming vermeden moeten worden en zouden slechts diè industrieën aangemoedigd mogen worden, die binnen afzienbare tijd producten zouden kunnen vervaardigen tegen prijzen welke zouden zijn aangepast aan de Indische levensstandaard. Het prijsniveau zou daarom minstens met het Europese moeten kunnen wedijveren en op den duur het Aziatische moeten kunnen benaderen. Voor wat betreft de bedrijfsvorm stelde de Commissie zich op het standpunt, dat aan de klein- en middennijverheid een passende en ruime plaats bij de industriële ontwikkeling moest worden toegekend.

De toenemende nijverheidsproductie zou echter, zoals reeds eerder was gebleken, moeilijkheden kunnen veroorzaken voor de import uit Nederland. De Commissie meende, dat daaraan, in de geest van samenwerking, aan Indonesische zijde tegemoet zou kunnen worden gekomen door bij de nijverheidspolitik een zodanige geleidelijkheid te betrachten, dat aan Nederland de noodzakelijke aanpassingsmogelijkheid geboden zou worden. De Commissie was er zich kennelijk van bewust dat de Nederlandse afzetmogelijkheden in Indonesië op den duur geringer zouden worden en adviseerde waarschijnlijk mede daarom tot medewerking van Nederlands kapitaal en werkkraft aan de industriële ontwikkeling in Indonesië. Hierdoor immers zou ook Nederland zijn arbeidsveld weer vergroot zien.¹ Uiteraard had men bij deze deelname hoofdzakelijk het grootbedrijf

¹ In deze geest schreef Ir. v. d. Waerden reeds in 1929. Zie: 'Holland's belang bij Indië's Industrialisatie', *De Zakenwereld*. Indisch Extra Nummer 1929, blz. 215.

Hij gaf hierbij het voorbeeld van de 'Tata-Iron Works' in Brits-Indië, waarvoor de Engelsen geen kapitaal wilden verstrekken en later, toen deze industrie tot stand was gekomen in samenwerking met Amerikanen en Duitsers, vruchteloos middelen zochten om deze industrie onder Engelse invloed te brengen.

op het oog. In verband hiermede, doch mede gezien het feit dat Nederland nog te weinig op deze mogelijkheden was ingesteld, gaf de Commissie in overweging, een niet-ambtelijke organisatie in het leven te roepen, werkend onder Regeringstoezicht, welke tot taak zou hebben de mogelijkheden op dit terrein te onderzoeken en te helpen realiseren. Voor de behartiging van de belangen van de Indische exportproducten werd het voorts wenselijk geoordeeld, een vaste commissie in te stellen.

In het algemeen bleek de Commissie van mening, dat de door de Nederlandse Regering in 1936 opgestelde richtlijnen hadden voldaan.

Een vergelijking van de resultaten van de Commissie-Rutgers (1936) met die van de Commissie-van Mook (1938), leidt ons tot de volgende conclusie.

Beide Commissies erkenden de nijverheidsbevordering in Indonesië als een noodzakelijkheid. Met betrekking tot de Nederlandse belangen echter nam de eerstgenoemde Commissie het standpunt in, dat de Nederlandse exportbelangen niet mochten worden geschaad. Men sprak daar immers van het in gevaar brengen van de aan Nederland toegewezen contingenten als gevolg van de industriële ontwikkeling in Indonesië en meende daarom dat Indonesië er voor zou moeten zorgen voldoende importruimte open te laten voor de Nederlandse industrieproducten.

De Commissie-van Mook daarentegen nam een breder standpunt in, immers, hoewel zij er zich van bewust was, dat met een industriële ontwikkeling in Indonesië de Nederlandse belangen niet direct gediend waren, stelde zij die belangen toch niet op de voorgrond. Wel was zij van mening dat door het in acht nemen van een zekere geleidelijkheid in de nijverheidsontwikkeling aan Nederland de mogelijkheid tot aanpassing behoorde te worden gegeven en met de bedoeling de nadelige gevolgen van deze aanpassing op den duur te compenseren, adviseerde zij dat Nederland actief zou deelnemen en met kapitaal en met werkkrachten aan de industriële ontwikkeling in Indonesië.

Uit een en ander bleek, dat de opvattingen t.a.v. de nijverheidsbevordering in Indonesië in enkele jaren tijds toch wel enigszins gewijzigd waren. Los van die opvattingen had de nijverheidsontwikkeling zich echter voortgezet en na de crisis zelfs in versterkte mate.

In 1939 werd de eerste nijverheidsstatistiek, welke zich overigens tot de fabrieksnijverheid beperkte, gepubliceerd. Deze statistiek onderging in 1940 reeds een belangrijke uitbreiding.

Met behulp van de gegevens uit deze statistieken en van enige schattingen m.b.t. de klein-nijverheid (o.a. Van Sitsen) zullen wij in hoofdstuk V de resultaten van de nijverheidsontwikkeling voor de werkgelegen-

heid berekenen. Uit deze berekeningen zal blijken dat, uitgaande van de verdeling van het aantal beroepsbeoefenaars volgens de volkstelling in Indonesië van 1930, de nijverheidsontwikkeling een uitermate belangrijk aandeel heeft gehad in de zo noodzakelijke werkgelegenheidsuitbreiding in Indonesië.

Toen in 1940 een groot deel van Europa en ook Nederland in de tweede wereldoorlog werden betrokken, werd de situatie voor de Indische nijverheidsontwikkeling uiteraard moeilijker. De benodigde machines en grondstoffen werden duurder en de leveringen lieten langer op zich wachten.

Door een in Indonesië uitgevaardigd verbod van kapitaaluitvoer ontstond echter een vraag naar beleggingsobjecten, waarop de Regering o.m. reageerde door over te gaan tot het opstellen van een aantal projecten, die een basis zouden kunnen vormen voor nieuwe bedrijven en tevens grondstoffen zouden kunnen leveren aan bestaande bedrijven. De voornaamste van deze projecten betroffen de fabricage van:

aluminium

caustic soda

zwavelzure ammonia, zwavelzuur en salpeterzuur

multiplex

cellulose

glas

en verder:

scrapverwerking

koperraffinaderij met walswerk

spinnerijen.

In totaal werd hiervoor een kapitaal van f 50.000.000.— nodig geoordeeld. Op de aanvullende Indische begroting voor 1941 werd een bedrag van f 10,— miljoen uitgetrokken, teneinde deze projecten mede te helpen financieren.

Een Industrieraad werd ingesteld om in nauwe samenwerking tussen Regering en particulieren de oprichting van deze en andere grote bedrijven te bevorderen. Hoewel enkele van deze bedrijven in een min of meer gevorderd stadium van uitvoering kwamen, kwamen zij toch niet meer volledig tot stand als gevolg van het feit, dat eind 1941 ook Indonesië in de wereldoorlog werd betrokken.

Aan het einde van deze periode van nijverheidsontwikkeling rijst onwillekeurig de vraag, welke oorzaken, na een periode waarin de nijverheid

vrijwel uitsluitend een onderwerp was geweest van beschouwingen van academische aard, tot daadwerkelijke ontwikkeling van de nijverheid in Indonesië leidden.

Sitsen¹ is van mening, dat 'the impulse to industrial development in this second phase came from the higher incomes obtained in primary production: agriculture, mining, fishing, cattle raising, etc.' Hoewel deze factor inderdaad een belangrijke rol speelde, geeft zij m.i. geen volledige verklaring voor het geconstateerde verschijnsel. Het wil mij voorkomen, dat (reeds eerder) de crisis de belangrijke stimulans is geweest voor de ontwikkeling van de nijverheid.

Relatief dure importen, verarming van de bevolking en werkloosheid vormden in de crisisjaren factoren, die vooral de belangstelling voor de kleinnijverheid verlevendigden. Bovendien was de Afdeling Nijverheid sterk geporteerd voor een ontwikkeling in deze richting.

Daarnaast was de Regering verplicht naar middelen te zoeken om voor de exportpositie van Indonesië zo gunstig mogelijke voorwaarden te scheppen. O.m. in verband hiermede werd een stelsel van contingenten in het leven geroepen, dat echter tegelijkertijd een bescherming bood aan de in opkomst zijnde nijverheid, een bescherming die door een jonge industrie vrijwel nooit ontbeerd kan worden.

Onder de gegeven omstandigheden was het voorts vanzelfsprekend, dat diè nijverheidsproducten werden voortgebracht, die voor voorziening in de eerste levensbehoeften noodzakelijk waren, vandaar dat de ontwikkeling van een textielnijverheid het eerst en het duidelijkst naar voren kwam. De nauwere economische samenwerking tussen Nederland en Indonesië kwam ten slotte eveneens ten goede aan deze nijverheidsontwikkeling, want hoewel Nederland zich door deze opkomende nijverheid aanvankelijk bedreigd voelde en ook na de zwaarste crisisjaren de contingenten als middel om een bepaalde afzet van Nederlandse industrie-producten te verzekeren gehandhaafd bleven, had dit toch ook tot gevolg dat de bescherming voor de nijverheid in Indonesië bleef bestaan. Ik ben nl. van mening, dat indien de contingenten bijv. in 1936 zouden zijn opgeheven het er voor de ontwikkeling van de Indische nijverheid veel minder gunstig zou hebben uitgezien.

De wetenschap, dat door de zich ontwikkelende nijverheid een gedeelte van de afzetmarkt in Indonesië zou wegvallen, prikkelde verschillende buitenlandse ondernemers tot nieuwe activiteit. De belangstelling van het buitenlands kapitaal bleef niet meer beperkt tot beleggingen in de agra-

¹ Zie: *Industrial Development of the Netherlands Indies*, P. H. W. Sitsen, blz. 49, Bulletin 2 of The Netherlands and Netherlands Indies Council of the Institute of Pacific Relations.

rische sector, doch richtte zich nu ook op de mogelijkheid om via industriële vestigingen in Indonesië zelf een deel van de verloren gegane markt te heroveren, te meer waar het systeem van contingenteringen ook aan dit buitenlands kapitaal de bescherming zou bieden, die voordien ontbroken had.

Uit het voorgaande blijkt hoe in de hier beschouwde periode vooral tengevolge van Overheidsmaatregelen geleidelijk een economisch klimaat was ontstaan, waarin de ontwikkeling van de nijverheid betere kansen kreeg.

HOOFDSTUK IV

AFBRAAK, HERSTEL EN STILSTAND (1942-HEDEN)

De tweede wereldoorlog heeft ook in Indonesië op economisch gebied een ontwrichtende werking uitgeoefend. De nijverheidssector ontkwam niet aan de nadelige gevolgen daarvan.

Het kennelijke doel van de bezetter was geweest het productie-apparaat zoveel mogelijk in dienst te stellen van de oorlogvoering en wat daarmee samenhang.

Bijzonder ernstig was het effect van de internering van bijna alle Nederlanders, waardoor het grootste deel van de leidinggevende personen, zowel in het ambtelijke als in het particuliere, werd uitgeschakeld op een moment, waarop hun leiding voor het economisch leven juist van het allergrootste belang zou zijn geweest. De bezetter, die niet beschikte over werkelijke deskundigen, trachtte tevergeefs deze taak over te nemen, bijgestaan door Indonesiërs, die voor dergelijke leidinggevende functies ook niet de vereiste geschiktheid bezaten.

Afgezien nog van deze handicap kwamen in de nijverheidssector een aantal bedrijven nog in extra moeilijkheden voorzover zij waren aangewezen op de import van grondstoffen, halffabrikaten e.d.

Deels om deze reden, deels vanwege de volstrekt ondoelmatige inschakeling in de oorlogsproductie werd aan het bestaande industriële apparaat onnoemelijke schade berokkend. Vele bedrijven, welke voor de oorlogvoering van onvoldoende belang werden geacht, werden gesloopt, om de beschikking te krijgen over noodzakelijke onderdelen, andere werden stilgelegd, terwijl de resterende installaties als oud roest werden verkocht. Op de voorgrond stond de voorziening in militaire behoeften met producten als munitie, cement, voedsel en kleding.

Om de transportmoeilijkheden zowel te land als interinsulair te onderwerpen, alsmede om voorbereid te zijn op het eventueel afsnijden van bepaalde verbindingen tengevolge van oorlogshandelingen en met het oog daarop tot regionale zelfvoorziening te komen, werd zoveel mogelijk getracht industriële decentralisatie door te voeren. Daartoe werden gehele bedrijven of gedeelten daarvan verplaatst naar andere gebieden of wel, voorzover zij tevoren op de export waren gericht, omgebouwd tot nijverheidsbedrij-

ven, welke zouden kunnen worden ingeschakeld bij de oorlogsproductie en, voorzover mogelijk, bij de voortbrenging van die producten, welke niet meer geïmporteerd konden worden.

De pogingen om de vooroorlogse textielnijverheid tot verdere ontwikkeling te brengen door uitbreiding van het aantal weverijen en spinnerijen faalden o.m. tengevolge van het mislukken van katoenproeven op Java. Tweeduizend mechanische getouwen werden spoedig buiten bedrijf gesteld, terwijl er officieel nog slechts 5.000 handgetouwen in bedrijf waren.¹

Door verregaande ondeskundigheid werd ontzaglijk veel schade veroorzaakt, zodat na de capitulatie een volkomen ontwricht en technisch voortijdig opgebruikt industrieel apparaat overbleef. De tijdens de oorlog gecreëerde 'nieuwe' bedrijven misten normale rentabiliteit. De schade, aangericht door de 'verschroeide aarde'-politiek, was na alles wat was voorafgegaan zodanig, dat de Overheid zich na de oorlog bij het weer op gang brengen van de nijverheidsproductie voor een uiterst moeilijke taak zag gesteld. De aan de industrie als gevolg van de oorlog toegebrachte schade werd op basis van de kosten van 1942 volgens een voorlopige schatting van de Nederland-Indische Regering geraamd op f 140 miljoen bij een schatting van de totale schade op f 2.255 miljoen, waarvan de mijnbouw, ondernemingslandbouw, spoor- en tramwegen en scheepvaart ca 85 % uitmaakten.

Dit was de oorlogserfenis, die als uitgangspunt moest dienen voor de economische wederopbouw. Een volledige inventarisatie en reconstructie bleek niet dadelijk mogelijk, omdat nog niet alle gebieden onder controle van het Nederlandse gezag waren gebracht.

Deze omstandigheid, gepaard met de politieke verwikkelingen, welke zich in Indonesië voordeden, remden de wederopbouw in sterke mate. Door deze vertraging miste Indonesië een goede kans om tijdig te profiteren van de grote na-oorlogse vraag op de wereldmarkt o.a. naar producten, welke vóór de oorlog in Indonesië werden voortgebracht. Indien de omstandigheden in Indonesië gunstiger waren geweest, zou de economische wederopbouw in een snel tempo hebben kunnen plaatsvinden.

Wat de nijverheid betreft, stond de Regering voor een tweetal in diverse opzichten met elkaar verband houdende problemen, t.w.:

- I de financiering van het herstel van het nijverheidsapparaat;
- II de afhankelijkheid van de uiterst krappe deviezenpositie.

I Wat de herstellfinanciering betreft had men uiteraard alleen te maken met de tengevolge van de oorlog getroffen vóóroorlogse bedrijven. De

¹ 'De Indische Industrie gedurende de Japansche bezetting' door W. van Warmelo, *Economisch-Statistische Berichten*, 27 Maart 1946, blz. 200.

vraag, hoe de gehavende industrie de beschikking zou krijgen over de nodige financiële middelen voor rehabilitatie, hield in eerste instantie nauw verband met het principe, waarvan men zou uitgaan: rehabilitatie door Regeringssubsidie (integrale dan wel gedeeltelijke schadevergoeding) of financiering door de ondernemer zelf.

Daar het hier niet alleen ging om de nijverheidssector, zou financiering door de Overheid een ondragelijke financiële last voor de gemeenschap en vrijwel onoverkomelijke administratieve moeilijkheden met zich mede hebben gebracht. Daarom werd de zorg voor de rehabilitatie op de schouders van de ondernemer gelegd, met dien verstande, dat de Regering hem daartoe in staat stelde door:

- 1 vaststelling van een verkoopprijs boven die, welke een normale winst zou hebben opgeleverd;
- 2 afgifte bij voorrang binnen bepaalde grenzen van deviezenvergunningen voor heraanschaffing van kapitaalgoederen;
- 3 credietverstrekkingen.

Ad 1 In verband met de na de oorlog heersende goederenschaarste was de afzet ondanks hoge verkoopprijzen bij voorbaat verzekerd. Uit de hoge winstmarges zouden de middelen vrijkomen, die voor de herstellfinanciering konden dienen. Daar het hier in het algemeen producten betrof, welke in de dagelijkse behoeften voorzagen, legde dit systeem echter een relatief ongelijke last op de consumenten uit de diverse inkomensgroepen. Ook van producentenzijde gezien kleefden aan deze methode bezwaren, omdat de vastgestelde verkoopprijs gold voor de producten binnen bepaalde bedrijfstakken, ongeacht dus de vraag, of een bedrijf zwaar dan wel minder zwaar door de oorlog was getroffen. Dit bracht met zich mede, dat de minder zwaar getroffen bedrijven een voorsprong verkregen op de andere.

Ad 2 Het herstel was voor de ondernemer niet voltooid met de verkrijging van de beschikking over de noodzakelijke financieringsmiddelen. Veelal was hij voor heraanschaffing of vervanging van, in het bijzonder, kapitaalgoederen aangewezen op import. Hierbij was de Overheid behulpzaam door bij de beoordeling van de desbetreffende deviezenaanvragen rekening te houden met de rehabilitatienoodzaak.

Ad 3 Ondernemingen, welke door bepaalde omstandigheden niet voldoende van de onder 1 en 2 genoemde faciliteiten konden profiteren en tengevolge daarvan niet in staat waren hun rehabilitatie te financieren, konden via credietverstrekking de beschikking krijgen over de nodige middelen.

Ofschoon de hierbeschreven rehabilitatiemethode ook nadelen inhield,

viel in het algemeen, mede uit een door mij ingesteld onderzoek, waarvan de cijfers wegens het vertrouwelijk karakter daarvan niet kunnen worden gepubliceerd, te concluderen, dat zij een bevredigend effect had op de toenmalige nijverheid in Indonesië.¹

II Wij hebben hiervoor reeds gesproken over de ongunstige deviezenpositie van Indonesië als gevolg van het feit, dat, door de tijdens de oorlog aan het productie-apparaat toegebrachte schade en door de na-oorlogse politieke verwickelingen, Indonesië niet snel genoeg in productie kwam en daardoor niet in voldoende mate kon profiteren van de grote wereldvraag naar tropische producten. De krappe deviezeninkomsten werkten ook zeer ten nadele van de nijverheid.

De vraag naar eindproducten, waaronder vooral textiel, waarvan de prijzen buiten de gecontroleerde sector zeer hoog lagen, had tengevolge, dat voor de import van dergelijke goederen naar verhouding een belangrijk deel der beschikbare deviezen werd uitgegeven.

Het valt te betwijfelen, of deze deviezenpolitiek wel in alle opzichten even gelukkig is geweest. Immers, de deviezen-toewijzingen voor grondstoffen aan de zich rehabiliterende nijverheid kwamen daardoor zo zeer in het gedrang, dat in 1949 nog pas op gemiddeld 50 % van de productiecapaciteit kon worden gewerkt. Dat er voorts in het geheel geen deviezen beschikbaar waren voor uitbreiding van bestaande bedrijven of vestiging van nieuwe behoeft nauwelijks betoog. En als men daarnaast bedenkt, dat betrekkelijk weinig vertrouwen werd gekoesterd in een volledig herstel van Indonesië's vroegere exportpositie, hetgeen een reden temeer had moeten zijn om bijzondere aandacht te schenken aan de binnenlandse nijverheidsproductie, dan is het gevoerde deviezenbeleid niet in alle opzichten duidelijk te noemen. In ieder geval ware het wenselijk geweest de toewijzingen niet telkens op korte termijn te doen fluctueren met de wisselvallige deviezeninkomsten, waardoor de nijverheidsproductie en de distributie een labiel en speculatief karakter kreeg.

Deze gang van zaken werd tevens oorzaak, dat on-economische gelegenhedenbedrijfjes, aangetrokken door de hoge winsten, op onverantwoorde wijze de productie ter hand namen om hulpgeroep te laten horen, zodra de prijzen zouden dalen, omdat dan rendabele productie onmogelijk zou zijn.

De mogelijkheid van deviezenvrije import, d.i. import van grondstoffen en kapitaalgoederen uit het buitenland, zonder dat daaruit deviezenschul-

¹ Over dit onderwerp wordt uitvoeriger gesproken in 'Moeilijkheden der na-oorlogse industriële ontwikkeling' door H. J. van Oorschot, *Economisch Weekblad voor Indonesië*, Industrienummer 1949, blz. 1267.

den ontstonden en die veelal het karakter droeg van kapitaalvlucht, in het bijzonder uit China, vermocht de positie niet te verbeteren. Deze importen n.l. waren in verhouding tot de totale import slechts van geringe betekenis.

Onder de vorengeschetste omstandigheden kreeg de *kleinnijverheid* in deze periode slechts een stiefmoederlijke behandeling. Een enigszins nauwkeurige registratie van deze kleine bedrijfjes had nooit bestaan, aan de bedrijfsreglementeringsordonantie waren zij nooit onderworpen geweest, zodat hun outillage en productiecapaciteit niet bekend waren, hetgeen een beletsel vormde om hen in te schakelen in de geldende systemen voor herstel en deviezentoewijzingen. Dit was slechts dan mogelijk, indien deze bedrijfjes zich in een bond of coöperatie verenigd hadden, welke dan namens hen optrad, doch telkens stuitte de Overheid hierbij op de onmogelijkheid om een doeltreffende controle uit te oefenen, zodat eenmaal toegewezen grondstoffen dikwijls in de vrije handel werden verkocht.

De belangstelling van de Overheid ging dan ook meer uit naar het grote en middenbedrijf, niet alleen omdat deze beter controleerbaar waren, doch ook en vooral omdat deze bedrijven dank zij hun productiecapaciteit in staat waren de goederenschaarste in sneller tempo te helpen verkleinen.

Daar de belangstelling van de Overheid vrijwel beperkt bleef tot een groep van bedrijven, die te overzien was, kwam zij niet tot enige planmatigheid ten aanzien van het herstel en de ontwikkeling van de nijverheid in haar geheel. Alle activiteit op dit terrein droeg het karakter van incidenteel ingrijpen. Wij spraken reeds over gebrek aan systeem bij de deviezentoewijzingen. Men was als het ware bezeten van het tekort aan goederen en het gevolg was, dat men er op uit was, overal waar dit met de beschikbare middelen maar mogelijk was, de productie te verhogen zonder zich evenwel voldoende af te vragen, of deze productie, die onder de abnormale omstandigheden gretig en tegen hoge prijzen werd afgenomen, op den langen duur economisch verantwoord was. Zoals wij nog nader zullen zien, bleken verschillende dezer, van bovenaf gestimuleerde, bedrijven later de nodige concurrentiekracht te missen.

Hoewel in deze jaren van enig systeem dus nauwelijks kon worden gesproken, werden toch nijverheidspolitieke richtlijnen gepubliceerd.¹

In feite vormden zij een herziene uitgave van de richtlijnen van 1937, met dit verschil echter, dat laatstgenoemde richtlijnen van de Afdeling Nijverheid afkomstig waren en daardoor een officieel karakter droegen,

¹ 'Nijverheidspolitieke richtlijnen voor Indonesië' door W. van Warmelo en E. R. D. Elias, *Economisch Weekblad voor Indonesië*, 23e Jaargang, 25 januari 1947, blz. 28.

terwijl de 'herziene druk' werd samengesteld door een tweetal aan deze Afdeling verbonden ambtenaren¹, zodat aan de wijzigingen niet dezelfde waarde kon worden toegekend als aan de officiële publicatie van 1937.

Het 'voorontwerp', zoals de schrijvers het noemden, verdient evenwel toch enige nadere beschouwing. Vooropgesteld zij, dat dit voorontwerp nooit een verder stadium heeft bereikt. De Industrialisatie-Commissie, die hierna nog ter sprake zal komen, heeft zich op haar beurt weliswaar ook nog weer beziggehouden met een herziening van dit voorontwerp en is daarbij tot een gewijzigde opstelling en redactie, doch nooit tot publicatie ervan gekomen.

Wij willen hier dan volstaan met een bespreking van de belangrijkste punten, waarin het 'voorontwerp' afweek van de richtlijnen van 1937.

Onder punt 3 van het 'voorontwerp' werd vermeld, dat gestreefd zou worden naar een, geheel Indonesië omvattende, industriële opbouw, terwijl in 1937 uitsluitend Java als het toekomstige industrie-land werd aangemerkt.² Blijkens de toelichting werd voor de Buitengewesten gedacht aan kapitaalintensieve bedrijven met een sterke binding aan daar aanwezige grondstoffenvindplaatsen, een denkbeeld overigens dat kort voor de tweede wereldoorlog ook reeds naar voren was gekomen. Van groter belang moet echter richtlijn 4 worden geacht, waarin werd gezegd: "de technologisch-economische structuur van ieder onderdeel van het industriële voortbrengingsproces bepaalt welke bedrijfsvorm de beste ontwikkelingskansen biedt. Bij gelijke economische mogelijkheden zal de voorkeur worden gegeven aan handwerk en kleinbedrijf."

Wat dit punt betreft, getuigden de richtlijnen van 1937² van een geheel andere opvatting. Daarin werd immers een voorkeur uitgesproken voor arbeidsintensieve bedrijven, zodat de huisvlucht op de eerste plaats kwam, gevolgd door de niet-gemechaniseerde kleinnijverheid, de gedeeltelijk gemechaniseerde kleinnijverheid, de gemechaniseerde midden-industrie en pas op de laatste plaats het sterk gemechaniseerde grootbedrijf. Wellicht was de opvatting, neergeschreven in het voorontwerp 1947, geïnspireerd door de heersende goederenschaarste, terwijl men zich bij de opstelling van de richtlijnen van 1937 meer had laten leiden door de lage lonen en de tijdens de crisis ontstane werkloosheid. Vermoedelijk was toen de belangstelling in hoofdzaak uitgegaan naar de landbouwer die aanvullende werkgelegenheid behoefde welke het grootbedrijf als zodanig slechts zelden kon bieden. Men had echter ook rekening moeten houden met de omstandigheid dat de landbouw op Java wegens grondgebrek aan volbezetting en zelfs aan overbezetting leed en dat derhalve de te scheppen werkgelegen-

¹ Eén van deze ambtenaren was het Hoofd van de Afdeling Nijverheid.

² Hoofdstuk III, blz. 52.

heid althans ten dele volledig emplooi zou moeten bieden aan die arbeiders die zich definitief naar de nijverheidssector zouden moeten verplaatsen. Dit probleem dat nog andere facetten heeft zal in hoofdstuk V meer uitgebreid onze aandacht hebben.

Zoals reeds gezegd was er van toepassing der herziene nijverheidspolitieke richtlijnen in de praktijk nauwelijks sprake. Alleen met betrekking tot punt 7 van de richtlijnen zijn pogingen tot gedeeltelijke uitvoering ervan gedaan. Punt 7 luidde als volgt: "De industriële ontwikkeling wordt door de Overheid volgens jarenplannen opgezet en uitgevoerd; het herbouwplan van het door de oorlog ontwrichte industriële apparaat zal een onderdeel uitmaken van het jarenplan waarbij vooropstaat dat slechts die bedrijven voor herstel in aanmerking komen welke passen in het industriële ontwikkelingsplan."

Met de uitvoering van dit punt 7 kwam men intussen niet verder dan tot het op papier zetten van een jarenplan, dat echter als zodanig nog te weinig gefundeerd was om van voldoende belang te zijn.¹ In een later stadium zou dit plan evenwel als basis dienen voor het Economisch Urgentieprogram (1951).

Het feit dat zo weinig tastbare resultaten werden bereikt kan echter niet geheel op rekening van de Afdeling Nijverheid worden gesteld. De politieke omstandigheden, de onzekerheid ten aanzien van de toekomst, het gebrek aan deviezen en tal van andere factoren waren hieraan mede debet.

Toen einde 1949 de Souvereiniteitsoverdracht plaats vond zou, zo dacht men van verschillende zijden, de economische ontwikkeling weer op normale wijze kunnen worden ter hand genomen. Dat er niet onmiddellijk wijzigingen optraden in de nijverheidssector zal zonder meer duidelijk zijn, doch wel deed een nieuwe instelling ten aanzien van de nijverheidsontwikkeling zich gelden. Was in de voorafgaande jaren de nijverheidsbevordering gepropageerd als een middel om tot werkgelegenheidsuitbreiding en/of economische-structuurversterking te komen, nu, na het verkrijgen van de politieke onafhankelijkheid, was men aan Indonesische zijde geneigd nog een andere waarde aan de nijverheid toe te kennen. De eenzijdige agrarische structuur werd n.l. gezien als een typisch gevolg van koloniale exploitatie. De nijverheidsontwikkeling – zo meende men – had weinig kansen gekregen, omdat de kolonie enerzijds grondstoffen moest leveren en anderzijds moest dienen als afzetgebied voor industriële producten uit het Moederland. Hieraan zou nu een einde komen. Vandaar dat uit een oogpunt van nationaal prestige het stimuleren van de nijverheidsontwikkeling

¹ Bijzonder Industrieel Welvaartsplan.

meer gebaseerd werd op politieke dan op economisch-structurele overwegingen.

Men verloor bij deze beschouwingen uit het oog, dat in het verleden o.m. de geringe omvang van de binnenlandse markt en de practische onmogelijkheid om met het importproduct te concurreren, oorzaak waren geweest van de weinige geneigdheid tot particuliere investeringen in industriële activiteiten, terwijl men zich tevens onvoldoende realiseerde dat sinds de dertiger jaren de Nederlands-Indische Overheid de bevordering van de nijverheidsontwikkeling systematisch ter hand had genomen. Men onderschatte ook de moeilijkheden die daarbij overwonnen moesten worden.

In feite gebeurde er dan ook niets. Industrialisatie en nijverheidsbevordering werden politiek slogans die in de practijk weinig vruchten droegen.

De eerste maatregelen welke mede van invloed waren op de gang van zaken in de nijverheidssector waren de monetaire maatregelen welke in Maart 1950 werden genomen.

Zij omvatten:

- 1 de verplichte aankoop van certificaten, vooraleer men, na het verkrijgen van een deviezenvergunning, tot import kon overgaan;
- 2 het doorknippen der in omloop zijnde munt- en bankbiljetten en het halveren der bank- en girosaldi.

Ad 1 Om te beginnen werd de koers der certificaten, die fluctuerend zou zijn afhankelijk van vraag en aanbod, op 200 % gesteld hetgeen hierop neerkwam dat de importeur tweemaal het bedrag der deviezenvergunning in de vorm van certificaten moest bijbetalen. Omdat nu een deel der certificaten aan de exporteur toeviel¹, werd diens concurrentiepositie op de wereldmarkt aanmerkelijk verbeterd. Het gevolg echter was, dat exportproducten, waarvoor ook een binnenlandse vraag bestond, zoals bijv. rubber en palmolie, in prijs stegen. Hiertegenover stond weer dat het importproduct belast werd met het certificatenbedrag, waarvan de binnenlandse nijverheid echter alleen voor enkele kostprijs-elementen de druk ondervond. Het gevolg was, dat via de monetaire maatregelen enerzijds een zekere bescherming werd geboden aan de binnenlandse producten, doch anderzijds dat de producenten in onzekerheid konden komen te verkeren, omdat de certificatenkoers, zoals deze werd aangekondigd, aan fluctuaties onderhevig zou zijn. De fluctuaties zouden wel niet van zo grote invloed zijn op de aankoop van grondstoffen en de doorberekening daarvan in het eind-

¹ Dit certificatenbedrag kwam voor de ene helft ten goede aan exporteurs en wel in deze zin dat hij zijn exportbedrag in Indonesisch courant ontving en daarenboven 50 % in certificaten, die bij verkoop à 200 % nogmaals zijn exportbedrag opleverden. De Regering ontving de resterende 50 %.

product, doch wel op de aanschaffing van kapitaalgoederen, die een aanmerkelijk langere omlooptijd hadden en waarop de afschrijvingen gewijzigd zouden moeten worden telkens wanneer de koers der certificaten een verandering zou ondergaan.¹ De certificatenkoers, vastgesteld op 200 %, werd echter niet losgelaten en bleef op dat niveau gehandhaafd.

Door het bovenbeschreven subsidie-systeem voor de export ontstond een gunstiger concurrentie-mogelijkheid voor het exportproduct en tevens een ruimere winstmarge waardoor de animo voor uitbreiding van de productie voor export toenam. De deviezenpositie verbeterde daardoor enigszins, de buitenlandse concurrentie nam toe en het prijsniveau daalde, hetgeen tot gevolg had dat de marktvoorziening in Indonesië aanmerkelijk verbeterde.

Tal van nijverheidsbedrijven in Indonesië werden daardoor echter al spoedig in moeilijkheden gebracht. Het speculatieve en slecht geoutilleerde bedrijf werd uiteraard het eerst getroffen.

De moeilijkheden in de nijverheidssector kwamen het scherpst tot uiting voor die industrieën, welke producten voortbrachten, noodzakelijk voor de voorziening in de eerste levensbehoeften en waarvoor, vanwege een onvoldoende binnenlandse productie, importen werden toegelaten tegen de geldende koersverhoudingen (textiel, glas e.d.) en waarop niet, zoals bij andere producten het geval was, een extra binnenlandse belasting werd geheven.

Aan deze voor de nijverheid ongunstige situatie werd van Regeringswege weinig of geen aandacht geschonken, hoezeer ook de industriële ontwikkeling in haar geheel theoretisch in de belangstelling van de Overheid bleef staan.

De gedachte, dat de binnenlandse nijverheid een belangrijke rol zou moeten vervullen in de 'nationale economie', bleef levend. Men meende echter, dat de nijverheidsontwikkeling in het soevereine Indonesië en de daarmee samenhangende problemen opnieuw onder ogen zouden moeten worden gezien.

Hiertoe stelde Dr. Sumitro, Minister van Handel en Industrie, een Industrialisatie-Commissie in.² Op 21 Maart 1951 had de installatie der Commissie plaats en op 31 Augustus van dat jaar bood zij haar eerste rapport aan de Minister aan.³

In het rapport ging men uit van de volgende hoofdgedachten:

¹ Zie 'Enkele kanttekeningen betreffende de recente Indonesische monetaire maatregelen en hun invloed op de vaste kosten' door H. J. van Oorschot, *Economie*, Augustus 1950, blz. 547.

² Panitya Industrialisasi, ingesteld bij besluit van 6 Maart 1951.

³ Interim-rapport van de Panitya Industrialisasi, Djakarta, Augustus 1951.

- a dat de economische toestand in Indonesië vereiste, dat door de Overheid leiding zou worden gegeven aan de economische ontwikkeling, zonder dat echter hiermede het particulier initiatief zou zijn te verwerpen;
- b dat het doel van de industrialisatie zou moeten zijn:
  - 1 het verkrijgen van een evenwichtiger economische structuur;
  - 2 het opvangen van de bevolkingstoename;
  - 3 de verhoging van het nationale inkomen.
- c dat de grondvorm van de industrie zou moeten bestaan uit eenheden van kleine, hoogstens middelgrote omvang en dat daarnaast het grootbedrijf de functie zou moeten vervullen van "supporting element to productive activities connected with rural development."¹

Deze laatste stelling brak naar het voorkomt met de opvatting, die nog gehuldigd werd in het voorontwerp voor nijverheidspolitieke richtlijnen van 1947, waarin immers gezegd werd, dat de voorkeur zou worden gegeven aan diè bedrijfsvorm welke de beste ontwikkelingskansen zou bieden. Het is echter ook mogelijk, dat de Industrialisatie-Commissie, die geen nadere studie gemaakt had van deze ontwikkelingskansen, er a priori van uitging, dat deze kansen voor het kleine bedrijf het gunstigst waren of wel dat zij zich zonder meer aansloot bij de opvatting, welke in de nijverheidspolitieke richtlijnen van 1937 werd gehuldigd, waarin namelijk het kleinere bedrijf eveneens de voorrang verkreeg boven het grotere bedrijf.

In het rapport werd voorts geconstateerd, dat het ontbreken van voldoende binnenlands kapitaal, 'technical know-how' en 'managerial skill' voor Indonesië evenzovele bottle-necks vormde. De omstandigheid dat men hiervoor op het buitenland zou zijn aangewezen betekende, naar het oordeel van de Commissie, echter nog niet, dat de industriële ontwikkeling daardoor haar nationale karakter zou verliezen, immers door de Regering zouden bepalingen kunnen worden gemaakt die dit zouden kunnen voorkomen. Daartoe belichtte het rapport twee aspecten:

- 1 het binnenlandse aspect, bij behandeling waarvan getracht werd een antwoord te geven op de vraag: hoe kunnen de in Indonesië op te richten industrieën ondanks de noodzakelijke medewerking van het buitenland, nationaal van karakter blijven?
- 2 het buitenlandse aspect, waarbij de vraag aan de orde kwam: hoe kan de buitenlandse medewerking worden verkregen ondanks de door Indonesië aan die medewerking te stellen eisen en daaraan op te leggen beperkingen?

¹ Deze formulering was ontleend aan Dr. Sumitro in zijn: 'Our way out', Special edition of *The Economic Review of Indonesia*, March 19, 1951.

Bij de uitwerking van het binnenlandse aspect werden vier groepen van bedrijven onderscheiden. De *eerste groep* omvatte die bedrijven, welke zouden moeten worden voorbehouden aan de Staat, zoals openbare nutsbedrijven, bedrijven van betekenis voor de defensie e.d. De *tweede groep* van bedrijven zou worden voorbehouden aan Indonesiërs en daaronder zouden ressorteren de 'small-scale-industries' benevens diè bedrijven welke traditioneel door Indonesiërs werden uitgeoefend. Onder de *derde groep* zouden vallen de basis- of sleutelindustrieën, de bedrijven dus waarvan een reeks andere bedrijven afhankelijk was, terwijl tenslotte *groep vier* alle overige bedrijven omvatte.

Het lag in de bedoeling van de Commissie dat buitenlands kapitaal zou worden toegelaten voor diè bedrijven welke waren bedoeld in de groepen III en IV, echter met dien verstande dat in groep III in beginsel de Indonesische zeggenschap overwegend zou dienen te zijn. Er werd echter rekening mede gehouden, dat een meerderheidsparticipatie van Indonesische zijde wegens kapitaalgebrek niet steeds mogelijk zou zijn. Voor die gevallen werd een oplossing gezocht in deze vorm, dat de nodige middelen geheel dan wel gedeeltelijk (meerderheidsparticipatie) door het buitenland zouden kunnen worden gefourneerd, met dien verstande, dat de mogelijkheid zou moeten worden opengelaten dat Indonesische gegadigden, hetzij de Overheid, hetzij particulieren, te eniger tijd alsnog een meerderheidsparticipatie in het bedrijf zouden kunnen verwerven, uiteraard tegen een redelijke met de waarde van de onderneming overeenkomende prijs.

Bij de behandeling van het buitenlandse aspect werden de voorwaarden genoemd waaronder Indonesië de medewerking van het buitenland zou kunnen aanvaarden. Dit onderdeel viel uiteen in buitenlandse arbeidskrachten en buitenlands kapitaal.

Met betrekking tot de buitenlandse arbeidskrachten in het algemeen werd aangesloten op de toen geldende regelingen voor de transfer naar het buitenland van daarvoor noodzakelijke uitgaven, zoals uitrustingskosten, passage, delegaties, verzekeringen, verlofsalarissen, pensioenen en spaargelden. Voor de diensten van buitenlandse experts zou een extra-transfer kunnen worden toegekend analoog aan de regeling welke in de ambtelijke sector van kracht was. Tenslotte zou voor 'technical know-how' en voor 'managerial skill' eveneens een transfermogelijkheid gecreëerd moeten worden, doch de beoordeling van de omvang ervan zou incidenteel moeten geschieden.

Met betrekking tot de deelname van buitenlands kapitaal zou Indonesië enige verruiming moeten toestaan van het begrip actieve investeringen dat tijdens de tweede Ministersconferentie van November 1950 als volgt was geformuleerd: "Onder actieve investeringen zullen worden verstaan de

investeringen in bedrijven in Indonesië, welke toebehoren aan op 27 December 1949 in Nederland gevestigd zijnde rechtspersonen, alsook de in Indonesië gevestigde naamloze vennootschappen, waarvan het aandelenkapitaal geheel of nagenoeg geheel eigendom is van één of enkele Nederlandse deviezeningezetenen.”¹

Alleen voor deze investeringen was namelijk een transfer opengesteld voor winsten en afschrijvingen.

In verband echter met bedrijven vallende onder groep III, zoals hierboven omschreven, zouden daardoor moeilijkheden ontstaan omdat daarbij de nadrukkelijke eis was gesteld dat de Indonesische zeggenschap overwegend zou moeten zijn en deze investeringen derhalve niet in de vorenbedoelde zin als actieve investeringen zouden kunnen worden aangemerkt en dus ook niet voor transfer in aanmerking zouden kunnen komen. Om dit te voorkomen zou voor de bedrijven onder groep III, voorzover dit nieuwe bedrijven zouden zijn, afgeweken moeten worden van de vorenvermelde omschrijving van actieve investeringen en zouden alle buitenlandse kapitaal deelnemingen, ongeacht hun percentage, als actieve investering aangemerkt moeten worden.

In het rapport werden als transferabel voorgesteld:

- a alle winsten, na aftrek van belasting (deze regeling gold ook reeds voor bestaande bedrijven);
- b alle afschrijvingen waaronder ook die, welke, na overleg met de betrokken autoriteiten in Indonesië, hoger gesteld zouden kunnen worden dan 5 % (volgens de regeling voor bestaande bedrijven was de afschrijving op maximaal 5 % per jaar gesteld);
- c het kapitaal zelf, minus reeds getransfereerde afschrijvingen, met dien verstande echter dat aan deze transfer een temporisering zou kunnen worden opgelegd indien zulks noodzakelijk mocht zijn i.v.m. de deviezenpositie.

Tenslotte werd aangetekend, dat het ‘om educatieve redenen’ in de bedoeling lag dat ook in ondernemingen welke geheel of gedeeltelijk met buitenlands kapitaal zouden worden gefinancierd, Indonesische krachten hetzij direct hetzij geleidelijk in leidende posities zouden worden te werk gesteld.

Met opzet heb ik vrij uitvoerig de inhoud van het eerste rapport van de Industrialisatie-Commissie weergegeven, omdat velen van de werkzaam-

¹ ‘Memorandum inzake deviezenteknische aangelegenheden’ op blz. 90 van *Resultaten van de tweede conferentie van Ministers van de Nederlands-Indonesische Unie, gehouden van 20-29 November 1950 te 's-Gravenhage*.

heden dezer Commissie hoge verwachtingen hadden. Men was n.l. de mening toegedaan dat deze Commissie de grondslagen zou leggen voor de toekomstige nijverheidsontwikkeling in het soevereine Indonesië.

Tot op zekere hoogte beantwoordde het rapport aan de gestelde verwachtingen. Er waren echter ook tekortkomingen.

Een argumentatie van de stelling, dat de grondvorm voor de industrie zou moeten bestaan uit eenheden van kleine, hoogstens middelgrote omvang ontbrak, hetgeen te meer moest bevreemden, waar de opvattingen hieromtrent en ook de practijk zulke duidelijke tegenstellingen hadden doen zien.

Een verdere opmerking die men zou kunnen maken betreft de verdeling van de bedrijven in de vier groepen. Dat de groepen van bedrijven genoemd onder I en II niet toegankelijk zouden zijn voor niet-Indonesiërs lag voor de hand en kon weinig bezwaar van niet-Indonesische zijde ontmoeten te minder, daar de bedrijven van groep I doorgaans niet de meest aantrekkelijke waren voor buitenlandse deelneming en omdat de bedrijven bedoeld in groep II veelal van typisch inheemse oorsprong waren. Een in het rapport niet opgeloste moeilijkheid betrof echter de hierin niet beantwoorde vraag of voor groep II het 'small-scale'-karakter dan wel de aard van het product bepalend zou zijn. In het eerste geval zou bijv. een groots opgezette machinale pajongindustrie onder groep IV kunnen vallen en door buitenlands kapitaal kunnen worden gefinancierd; in het tweede geval zou dat verboden zijn.

Tenslotte deed zich nog een probleem voor in het kader van een evenwichtige nijverheidsontwikkeling, meer speciaal met betrekking tot de groepen II en III, omdat de vestiging van bedrijven, bedoeld in groep III, afhankelijk zou zijn van het ontwikkelingstempo in groep II. Het zou daardoor mede van de activiteit van de Overheid, met betrekking tot de bevordering van de nijverheid in de inheemse sfeer (groep II), afhangen, welk ontwikkelingstempo in feite zou kunnen worden bereikt t.a.v. de bedrijven bedoeld in groep III. Bovendien bestond hier uiteraard een nauw verband met de oprichting van verschillende bedrijven welke vielen onder groep I zoals bedrijven voor de energie-voorziening. In een later stadium besloot de Industrialisatie-Commissie dan ook een gedetailleerde planning op te stellen waarbij rekening zou worden gehouden met de evenwichtige ontwikkeling onderling tussen de bedrijven uit de groepen I, II en III.

Met betrekking tot het buitenlands aspect, waarbij de voorwaarden werden geformuleerd welke zouden moeten gelden voor nieuwe beleggingen uit het buitenland, kon men zich afvragen of deze voorwaarden inderdaad voldoende aantrekkingskracht op het buitenlandse kapitaal zouden uitoefenen.

Hoewel in verschillende andere landen, welke eveneens poogden hun industriële ontwikkeling op gang te brengen, in bepaalde opzichten, zoals met betrekking tot invoerrechten op kapitaalgoederen en winstbelasting tijdens de beginjaren, nog wel gunstiger voorwaarden werden geboden, zijn wij van mening dat, indien het investeringsklimaat in Indonesië ook overigens voldoende aantrekkelijk zou zijn geweest, investeringen op de door de Commissie geformuleerde voorwaarden zeker zouden hebben plaats gevonden.

Ofschoon van Regeringszijde meermalen pressie was uitgeoefend op de Industrialisatie-Commissie om zo spoedig mogelijk haar eerste rapport in te dienen, bleef de Regering daarna zelf in gebreke haar standpunt te bepalen ten opzichte van de inhoud van het rapport. Feitelijk werd het van Regeringswege niet officieel in studie genomen; de belangstelling ervoor bleef vrijwel beperkt tot het vragen van enige nadere inlichtingen.

De Industrialisatie-Commissie echter kon haar werk bezwaarlijk voortzetten, zolang haar niet bekend was of de Regering in beginsel instemde met de grondslagen neergelegd in haar eerste rapport en met het uit het interim-rapport blijkende voornemen van de Commissie om bepaalde onderdelen verder in studie te nemen, zoals:

- het opstellen van een industriële planning;
- het ontwerpen van plannen voor de scholing van arbeiders;
- de beantwoording van de vraag in welke vorm en in hoeverre de Overheid door geëigende maatregelen bijstand zou kunnen verlenen aan de industrialisatie;
- de bestudering van een herziening van de bedrijfsreglementering;
- de bestudering van de gevolgen van een aldus ontworpen industrialisatie.

Aan deze onderwerpen werden nog wel enkele vergaderingen gewijd, doch om de eerdergenoemde redenen bleef een systematische behandeling daarvan achterwege.

Tijdens deze periode trad de voorzitter van de Commissie, die daarvan de stuwende kracht geweest was, wegens vertrek naar het buitenland af, waarna de commissie van lieverlede haar activiteiten staakte. Zij werd weliswaar niet opgeheven, doch zij beantwoordde bepaald niet meer aan de hooggestemde verwachtingen die men van haar bij haar instelling had gekoesterd.

In de practijk wierpen de werkzaamheden van de Industrialisatie-Commissie dus geen resultaat af.

Korte tijd na de instelling van de Industrialisatie-Commissie kwam een Economisch Urgentieprogram gereed, waarvan wij reeds eerder melding

maakten.¹ De inhoud daarvan voor wat de nijverheid betreft laat zich in het kort als volgt weergeven.

Het lag in de bedoeling in het bijzonder aandacht te besteden aan de productie van consumptiegoederen ter voorziening in de eerste levensbehoeften en aan de mogelijkheden van be- of verwerking van binnenlandse grondstoffen.

Hiertoe zou men :

- 1 de instituten voor research en technische opleiding verbeteren en uitbreiden;
- 2 leningen verstrekken aan de huis- en kleinnijveren, teneinde hun economische positie te versterken en hen in staat te stellen over te gaan tot mechanisatie²;
- 3 productie-centrales (induks) oprichten in centra van kleinnijverheid of huisvlijt met hulp en onder toezicht van de Overheid, welke centrales aan de individuele bedrijfjes leiding zouden geven, zowel bij de productie als in commercieel opzicht;
- 4 grote bedrijven – geheel of gedeeltelijk met Overheidshulp – oprichten, die van vitaal belang zouden zijn in verband met hun invloed op de Indonesische economie.

Ad 3 De leiding, die van deze centrales zou uitgaan, had ten doel :

- verbetering van de kwaliteit der producten;
- het invoeren van verbeterde productiemethoden;
- het nastreven van standaardisatie van het product;
- introduc tie van een meer efficiënte organisatie en van betere gereedschappen;
- het bijbrengen van gevoel voor organisatie en coöperatie;
- organisatie van de coöperatieve aankoop van grondstoffen en verkoop van eindproducten.

Het program omvatte de oprichting van acht centrales in 1951 en 1952, terwijl in 1952 een uitbreiding van dit aantal werd voorzien met nog tien van dergelijke centrales.

Ad 4 Het program voor de oprichting van grote bedrijven, welke 'supporting and supplementary elements' in het geheel zouden moeten vormen, werd verdeeld in :

¹ Zie blz. 66.

² In het begin dezer eeuw had ook Abendanon reeds gewezen op de wenselijkheid van het verstrekken van machines op gemakkelijke betalingsvoorwaarden (zie blz. 22).

'short term projects', welke vóór 1953 voltooid zouden moeten zijn;
'long term projects', welke veelal het karakter zouden hebben van zware of basisindustrieën.

De uitvoering van dit program ondervond echter ernstige stagnatie tengevolge van verschillende factoren, die nog nader zullen worden vermeld.¹

Inmiddels zag het er voor de nijverheid in Indonesië weinig rooskleurig uit. In vele andere landen was de economische situatie aanmerkelijk verbeterd, de productie vergroot en daardoor was de concurrentie toegenomen. Deze toenemende concurrentie vooral bracht de Indonesische nijverheid in nog groter moeilijkheden. Wij wezen in dit verband reeds op de weinig levensvatbare bedrijven, welke in de schaarste-periode, speculerend op het hoge prijsniveau, waren opgezet. Ook de 'merkenziekte' in Indonesië, die kon voortwoekeren als gevolg van de dikwijls ondoordachte importpolitiek, was een 'drawback' voor de binnenlandse nijverheid.

Zoals te verwachten was, werden door de bevoegde instanties tal van klachten ontvangen uit het bedrijfsleven over gebrek aan medewerking van de zijde van de Overheid, welke klachten dan dikwijls vergezeld gingen van verzoeken om bescherming van het betrokken product. Het betrof hier niet het nemen van maatregelen om het industriële apparaat uit te breiden doch uitsluitend om het bestaande te handhaven.

In verband hiermede werd op het Departement van Economische Zaken op 17 October 1951 een werkcommissie ingesteld t.w. de 'Coördinatiecommissie voor import- en nijverheidspolitiek'² aan welke Commissie een tweeledige taak werd opgedragen n.l.:

- 1 het bestuderen van de mogelijkheden voor bescherming van de binnenlandse industrie;
- 2 het uitbrengen van advies omtrent maatregelen welke zouden kunnen worden genomen n.a.v. ingediende verzoeken om bescherming.

In haar in Januari 1952 uitgebrachte rapport ging deze Commissie enerzijds van uit, dat de bedrijven welke op dat moment niet concurrentievaardig waren ten opzichte van het geïmporteerde product niet zonder meer als zijnde benedenmarginale bedrijven zouden behoeven te verdwijnen, doch dat anderzijds niet elke industrie zonder nader onderzoek bescherming zou verdienen. Bepaalde normen zouden moeten worden aangelegd met behulp waarvan tot de al of niet wenselijkheid van het beschermen van bepaalde producten zou kunnen worden geconcludeerd. De Commissie stelde zich op dit standpunt omdat zij van mening was dat:

¹ Zie blz. 133.

² Komisi Koordinasi Politik Import dan Industri (K.K.P.I.I.).

de industriële ontwikkeling een opvoedingsperiode behoefde;
 de op dat moment ongunstige prijsverhoudingen niet noodzakelijkerwijze behoefden te blijven bestaan;
 de bestaande voorliefde voor het buitenlandse merk steunmaatregelen vereiste voor dië industrieën, welke aan op te stellen normen zouden voldoen.

De volgende normen of criteria werden daartoe opgesteld en uitgewerkt.

1 *De hoeveelheidsnorm*

Hierbij zouden de volgende factoren in aanmerking worden genomen:
 de totale bestaande behoefte aan het product;
 de geïmporteerde hoeveelheden van het product;
 de binnenlandse productie van het betrokken product, terwijl daarbij rekening gehouden zou moeten worden met de op dat moment in gebruik zijnde productie-capaciteit en de totale aanwezige productie-capaciteit.

2 *De prijsnorm*

Volgens deze norm zou de binnenlandse verkoopprijs van het betrokken product lager moeten zijn dan of gelijk aan de prijs van het normaal concurrerende importproduct.

3 *De kwaliteitsnorm*

Bij deze norm ging de Commissie er van uit, dat gelijke prijzen voor gelijknamige producten nog geen gelijkwaardige marktverzorging behoeften te betekenen. Daartoe zou eerst een kwaliteitsvergelijking tussen het binnenlandse en geïmporteerde product noodzakelijk zijn. De laboratoria voor materiaal-onderzoek te Bandung en voor scheikundig onderzoek te Bogor zouden voor de kwaliteitsbeoordeling moeten worden ingeschakeld. Met betrekking tot de kwaliteitseisen zou rekening worden gehouden met het doel waarvoor het product zou worden gebruikt.¹

4 *De conjunctuurnorm*

Werd volgens de prijsnorm (zie 2) in het algemeen voor het binnenlandse product een hogere prijs dan die voor het normaal concurrerende importproduct ontoelaatbaar geacht indien de betrokken producenten bescherming voor hun producten wilden verkrijgen, de conjunctuurnorm hield rekening met de mogelijkheid, dat onder bepaalde omstandigheden een hogere prijs voor het binnenlandse product zou kunnen worden aanvaard.

De Commissie meende dit te kunnen motiveren met een beroep op de conjunctuurgevoeligheid van de Indonesische economie, waardoor de ver-

¹ Bijv. de zuiverheid van glas voor reageerbuisjes of voor stopflessen.

houding tussen de prijzen van import- en exportproducten aan sterke schommelingen onderhevig was. In verband hiermede zou een prijsverschil ten nadele van het binnenlands voortgebrachte product nog niet noodzakelijkerwijze als van blijvende aard beschouwd behoeven te worden. Zodra immers de prijzen der exportproducten sneller zouden dalen dan die der importproducten, zou de binnenlandse industrie voorzover deze binnenlandse grondstoffen zou verwerken tot een, in vergelijking met het importproduct, sterker verlaging van haar kostprijs kunnen komen. Vandaar dat een hogere binnenlandse prijs op een bepaald moment toelaatbaar zou kunnen worden geacht met het oog op een te verwachten lagere prijs in perioden van dalende grondstoffenprijzen. Hierin vond de conjunctuurnorm haar rechtvaardiging.

Nadrukkelijk werd vermeld, dat aan deze conjunctuurnorm geen absolute doch slechts een richtinggevende waarde moest worden toegekend.

5 *De werkgelegenheidsnorm*

Deze norm werd noodzakelijk geoordeeld met het oog op de werkgelegenheidsuitbreiding c.q.-handhaving, waartoe de industriële ontwikkeling een belangrijke bijdrage zou moeten leveren. Terwijl de hierboven besproken conjunctuurnorm op langer termijn aan de consumenten van het binnenlands product een voordeel, althans geen nadeel, zou opleveren, kon dit van de werkgelegenheidsnorm niet worden gezegd. Indien immers de werkgelegenheidsnorm zou worden aangelegd, zou de consument voor het binnenlands product een hogere prijs moeten betalen dan voor een gelijksoortig product, dat zou zijn geïmporteerd. De daaruit voortvloeiende nadelige invloed op het reële inkomen vond rechtvaardiging in het feit, dat een vergroting van de afzet van het in prijs hoger liggende binnenlandse product tengevolge zou hebben, dat de werkgelegenheid in een bepaalde bedrijfstak gehandhaafd kon worden of misschien zelfs uitgebreid, waardoor, zij het van een andere zijde, de binnenlandse koopkracht zou worden verhoogd. De maximum toelaatbare hogere prijs van het binnenlandse product zou in de hier ontwikkelde gedachtengang liggen op het punt waar de verminderde koopkracht als gevolg van de prijsverhoging enerzijds en de vergrote koopkracht vanwege de gehandhaafde of toegenomen werkgelegenheid anderzijds in evenwicht zouden zijn.

De secundaire werking van deze werkgelegenheid werd daarbij nog buiten beschouwing gelaten.

De Commissie had gelijktijdig met de samenstelling van haar rapport de ontvangen verzoekschriften om bescherming in behandeling genomen.¹

¹ Er waren op dat moment reeds meer dan twintig verzoekschriften binnengekomen.

Een achttal adviezen werd hierover uitgebracht, terwijl de resterende verzoeken, die een meer uitgebreide voorstudie vereisten, in behandeling bleven. Op redelijke termijn werd op drie adviezen conform beslist. Het effect bleek zeer gunstig te zijn.

Opvallend was, dat elk van de producten waarom het hierbij ging voldeed aan de prijsnorm, zodat dus nòch de conjunctuurnorm nòch de werkgelegenheidsnorm behoefde te worden toegepast. De prijzen van het binnenlandse product bleken n.l. ca 20 % lager te liggen dan die van het gelijksoortige importproduct. De kwaliteiten waren, zoals uit het laboratoriumonderzoek bleek, goed te noemen en bleken met het buitenlandse product te kunnen wedijveren.

Zo hoog oorspronkelijk de verwachtingen waren geweest met betrekking tot de werkzaamheden van de eerderbesproken Industrialisatie-Commissie, zo sceptisch stond het bedrijfsleven aanvankelijk tegenover de Coördinatiecommissie. Men had er bepaald weinig vertrouwen in dat de adviezen van deze Commissie werkelijk tot beschermingsmaatregelen zouden leiden. Toen echter bleek dat dit gebrek aan vertrouwen ongemotiveerd was, werden meerdere verzoeken om bescherming ingediend.

Ook nu weer werd het uitreden van enige leden uit de Commissie oorzaak, dat haar activiteit begon te verslappen met het gevolg, dat geen nieuwe beschermingsmaatregelen meer werden getroffen. Nadien werden ook geen acties van belang meer ingezet om tot nijverheidsontwikkeling te komen of om aan de bestaande nijverheid steun te verlenen.¹

Vestiging van nieuwe bedrijven kwam slechts weinig voor. Van buitenlandse zijde bestond bij het ontbreken van voldoende garanties geen animo nieuw kapitaal te investeren. De door de Overheid opgezette bedrijven waren meestal door gebrek aan deskundige leiding geen succes. In die gevallen waar men erin slaagde een werkelijk deskundige voor een leidinggevende functie aan te trekken, was dit doorgaans niet voor lange duur, omdat de verhoudingen binnen het bedrijf, meer speciaal de arbeidsverhoudingen en de eisen van de arbeiders, zodanig waren, dat het productieproces niet op verantwoorde wijze voortgang kon vinden.

Evenmin konden de resultaten op het terrein van de kleinnijverheid bevredigend genoemd worden.

De opeenvolgende Regeringen bleken niet bij machte door het formuleren van voldoende aantrekkelijke voorwaarden belangstelling te wekken van het buitenlandse kapitaal en van buitenlandse deskundigen. De bestaande bedrijven ondervonden steeds meer moeilijkheden. De deviezen-

¹ Enige uitvoering werd nog gegeven aan enkele onderdelen van het Urgentieprogram (zie blz. 66 en 73), waarop echter in een later stadium (zie blz. 133) van Indonesische zijde critiek werd uitgeoefend.

positie verslechterde zozeer, dat zelfs niet meer voldoende deviezen beschikbaar gesteld konden worden voor de noodzakelijke import van grondstoffen en kapitaalgoederen. En toch nam ieder nieuw optredend Kabinet telkens weer de industrialisatie op in het Regeringsprogramma als zijnde 'een belangrijke peiler in het economisch leven van Indonesië'.

Een samenvatting van hetgeen in de na-oorlogse periode met betrekking tot de nijverheidsontwikkeling in Indonesië is tot stand gebracht, vertoont slechts weinig lichtpunten.

De rehabilitatieperiode verliep, gezien de moeilijke omstandigheden van het ogenblik, niet onbevredigend, al kon men ook daarop – zoals wij zagen – nog wel critiek hebben.

Van praktische aard waren voor het overige slechts die resultaten, welke de Coördinatie-commissie in de eerste maanden van haar bestaan boekte, want ook de Industrialisatie-Commissie kon haar voorstellen, samengevat in haar eerste en tot nog toe enige rapport, niet verwezenlijkt krijgen. In zoverre zien wij in deze jaren een herhaling van het 'papieren tijdperk' (1900–1930), met dit verschil echter dat men toen een tijdperk doormaakte van economische opbloei, terwijl in het na-oorlogse Indonesië de economische positie achteruitging. De omstandigheden, welke zowel direct (kapitaal, deskundigheid, arbeidsverhoudingen) als indirect (orde en veiligheid, efficiency en integriteit van het Overheidsapparaat), de nijverheids-situatie beïnvloedden, ontwikkelden zich zodanig, dat men, zelfs met enig optimisme, geen gunstige resultaten met betrekking tot de nijverheidsontwikkeling kon verwachten.

HOOFDSTUK V

RESULTATEN EN TOEKOMST VAN DE NIJVERHEIDSONTWIKKELING IN INDONESIË

In de voorafgaande hoofdstukken hebben wij, voorzover dit voor een juist inzicht nodig bleek, weergegeven, wat zich op het terrein van de nijverheidsontwikkeling in Indonesië tot op heden heeft afgespeeld. Bij enkele onderdelen hebben wij critiek laten horen op de daarbij door de Overheid gevolgde politiek. Wij ontmoetten voor- en tegenstanders van nijverheidsontwikkeling, waarbij de voorstanders bleken nog weer van mening te verschillen voor wat betreft de wijze waarop deze ontwikkeling moest plaats hebben. De ontwikkeling in de nijverheidssector gedurende de periode 1930-1942 kon wel een winstpunt voor de voorstanders worden genoemd, in zoverre positieve resultaten werden bereikt, doch daarmee werd nog niet dadelijk een antwoord verkregen op de vraag, in hoeverre deze resultaten ook een gunstige invloed hadden op het economisch bestel in Indonesië. Het heeft daarom zin deze resultaten en de invloed daarvan op de Indonesische economie aan een meer quantitative beschouwing te onderwerpen. Daarbij zal het uiteraard niet mogelijk zijn vast te stellen, hoe het economisch gebeuren zich in Indonesië zou hebben voltrokken, indien deze ontwikkeling van de nijverheid niet had plaats gevonden. De grondstoffenproductie zou dan de enige peiler zijn geweest, waarop Indonesië economisch steunde. Dit wil echter niet zeggen, dat met het tot ontwikkeling brengen van de nijverheid de agrarische sector van ondergeschikt belang geworden zou zijn. Zoals uit de beschouwingen, die hierna zullen volgen, zal blijken, bleef Indonesië een land met een overwegend agrarische structuur. Wij zullen echter moeten nagaan in hoeverre de nijverheid een meer of minder belangrijk medebepalend element is geworden voor de Indonesische economie als geheel. Voordat wij hiertoe overgaan is het echter wenselijk enkele opmerkingen te maken met betrekking tot het beschikbare cijfermateriaal.

Dit materiaal is niet overvloedig aanwezig, hetgeen hieruit te verklaren valt, dat de nijverheid aanvankelijk betrekkelijk weinig belangstelling genoot. Eerst toen wat meer vooruitgang op dit terrein werd geboekt, ging men er toe over cijfers te verzamelen, die, hoewel nog vrij eenzijdig, een

globale indruk konden geven van de inhoud van deze groeiende economische sector.

Een systematische nijverheidsstatistiek, welke beperkt bleef tot een deel der fabrieksnijverheid, werd voor het eerst samengesteld over het jaar 1939. Voor het jaar 1940 werd aan deze statistiek betreffende de fabrieksnijverheid een zekere uitbreiding gegeven.

Voor de kleinnijverheid is men nooit tot een volledig overzicht gekomen; de moeilijkheden waren hier te groot om tot een enigszins bevredigend resultaat te kunnen geraken. Vóór het jaar 1939 verschenen echter wel een aantal monografieën over bepaalde bedrijfstakken in de kleinnijverheid, doch deze beperkten zich doorgaans tot een bepaald ressort, waarin deze productie een belangrijke rol speelde. Als zodanig zijn zij dan ook weinig bruikbaar voor macro-economische beschouwingen betreffende de nijverheid. Dankbaar hebben wij echter gebruik gemaakt van studies van Polak¹ en Sitsen², waarop nog nader zal worden ingegaan, welke studies belangrijke berekeningen en schattingen bevatten met betrekking tot de nijverheidssector in Indonesië.

Alvorens echter over te gaan tot een weergave en een verdere bewerking van het beschikbare cijfermateriaal, moeten wij de volgende restricties maken.

Daar deze cijfers slechts voor een klein gedeelte het resultaat zijn van nauwkeurige onderzoeken en dus voor het merendeel een globaal karakter dragen, met name voorzover zij gebaseerd zijn op schattingen, kunnen onze berekeningen en conclusies evenmin meer dan globaal zijn en zal men steeds rekening moeten houden met een afwijkmogelijkheid van, ruw getaxeerd, ongeveer 15 %. Desondanks kan het zijn nut hebben de resultaten van de nijverheidsontwikkeling in Indonesië mede aan de hand van de beschikbare cijfers in beschouwing te nemen.

Ter verkrijging van een overzichtelijk beeld der resultaten verdient het aanbeveling een afzonderlijke beschouwing te wijden aan het effect van de nijverheidsontwikkeling op de werkgelegenheid en vervolgens na te gaan van welke invloed de nijverheidsontwikkeling is geweest op de inkomensvorming en -verdeling en op de economische structuur. Tenslotte zal dan nog aandacht worden gegeven aan een aantal onderwerpen, welke in de voorbije periode meermalen tot verschil van mening aanleiding hebben gegeven en die in nauw verband staan met de in de practijk bereikte resultaten.

Met deze beschouwingen eindigt het eerste deel van dit hoofdstuk, terwijl

¹ *The national income of the Netherlands Indies 1921-1939*, door Dr. J. J. Polak.

² *Industrial Development of the Netherlands Indies*, door P. H. W. Sitsen, Bulletin 2 of the Netherlands and Netherlands Indies Council of the Institute of Pacific Relations.

in het tweede deel aandacht zal worden geschonken aan de toekomst van de nijverheidsontwikkeling in Indonesië.

Het derde deel, dat de slotbeschouwing bevat, vormt daarna het sluitstuk van deze studie.

I RESULTATEN VAN DE NIJVERHEIDSONTWIKKELING IN INDONESIË

A Enkele resultaten van de nijverheidsontwikkeling in Indonesië met betrekking tot de werkgelegenheid

Het behoeft geen verwondering te wekken, dat bij een beschouwing van de resultaten der nijverheidsontwikkeling het werkgelegenheidsvraagstuk op de voorgrond wordt geplaatst.

In geschriften, welke in het begin dezer eeuw verschenen en waarin een pleidooi werd geleverd voor een ontwikkeling van de nijverheid¹, werd telkens weer gewezen op de sterke bevolkingsaanwas op Java. Deze toename van de bevolking zou geen verontrusting hebben gewekt, ware het niet, dat de beschikbare en nog in cultuur te brengen bouwgronden onvoldoende werden geacht om het met de bevolking toenemende aantal beroepsbeoefenaars de noodzakelijke werkgelegenheid te bieden. Eenstemmigheid van opvatting bestond hierover echter niet.

Tegen het einde van de eerste wereldoorlog maakte van Reigersberg-Versluys een tweetal berekeningen aan de hand waarvan hij de ernst van het bevolkingsprobleem trachtte aan te tonen.² Beide berekeningen leidden tot vrijwel hetzelfde resultaat, n.l. dat Java 33 jaar later agrarisch volbezet zou zijn. De schrijver was daarbij zelfs van mening, dat zijn uitkomsten niet van enig optimisme ontbloot waren, daar hij bij deze berekeningen was uitgegaan van de gunstigste veronderstellingen.

Korte tijd daarna kwam Gonggrijp tot ongeveer hetzelfde resultaat. Uitgaande van de toestand, zoals deze in 1919 was, meende hij, dat de uiterste ontginningsgrens voor Java over 30 jaar zou worden bereikt.³

De Commissie Spit⁴, die in ander verband een aantal jaren later een

¹ Zie de voorgaande hoofdstukken.

² *Fabrieksnijverheid in Nederlandsch-Indië*, Prae-advies van Jhr. J. C. van Reigersberg-Versluys. Zie ook 'Beschouwingen omtrent de publicatie No. 2 der Vereniging voor studie van Koloniaal-maatschappelijke vraagstukken', *Tijdschrift der Maatschappij van Nijverheid*, Jaargang 1918, blz. 77.

³ 'De industrialisering van Nederlandsch-Indië in het licht der theoretische economie', door G. Gonggrijp, *Economisch-Statistische Berichten*, 30 April 1919, blz. 421.

⁴ Zie: Rapport van de 'Commissie voor het grondbezit van Indo-Europeanen', ingesteld bij Regeringsbesluit No. 13 van 15 Juni 1931, (cijfermateriaal in bijlage IV).

onderzoek naar de situatie instelde en die over meer en nauwkeuriger gegevens kon beschikken dan van Reigersberg-Versluys en Gonggrijp, kwam tot de conclusie, dat de mogelijke aanvulling van de bebouwbare oppervlakte op Java zodanig was, dat nog gedurende zeven jaren het bevolkingsaccres zou kunnen worden opgevangen.

Met deze vooruitzichten voor ogen is het verklaarbaar, dat naar bestaansbronnen buiten de agrarische sector werd uitgezien en dat met name een nauw verband werd gelegd tussen de nijverheidsontwikkeling en het bevolkingsvraagstuk op Java.

Wij hebben hier overigens niet te doen met een probleem, dat beperkt is tot Indonesië. Mandelbaum¹ merkte hierover op: "An expanding population adds continually to the number of people who are forced to work on fragmented or overcrowded holdings and on inferior soil where their productivity is nil or almost nil (disguised unemployment)..."

The economic case for the industrialization of densely populated backward countries rests upon this mass phenomenon of disguised rural unemployment".

Om een indruk te krijgen van het belang van de nijverheid voor de werkgelegenheid in Indonesië zullen wij teruggaan tot 1930, het jaar waarin de laatste officiële volkstelling in Indonesië werd gehouden.

In dat jaar werd in Indonesië een bevolking geteld van 60,727 miljoen zielen, waarvan 41,718 miljoen op Java en Madura en 19,009 miljoen op de Buitengewesten.² Een schatting voor het jaar 1940 gaf de volgende cijfers te zien: Indonesië 70 miljoen, waarvan op Java en Madura 48 miljoen en in de Buitengewesten 22 miljoen zielen. Dit komt – indien deze schatting voldoende betrouwbaar mocht zijn – voor de periode 1930–1940 neer op een jaarlijkse toename van het aantal zielen in Indonesië met ongeveer 1 miljoen en voor Java en Madura met 630.000 zielen.

Ook na de oorlog zijn nog cijfers bekend gemaakt over het bevolkingsgetal in Indonesië en wel door het Ministerie van Binnenlandse Zaken in verband met de algemene verkiezingen. Volgens deze gegevens zou Indonesië in 1952 ruim 78 miljoen zielen hebben geteld, waarvan ruim 51 miljoen op Java en Madura.

Wij willen echter teruggaan naar de volkstelling van 1930, die voor ons speciaal van belang is met het oog op het aantal beroepsbeoefenaars en de verdeling daarvan over de verschillende productiesectoren. Van de totale bevolking (60,727 miljoen zielen) waren er 20,871 miljoen personen, die

¹ *The Industrialization of Backward Areas*, K. Mandelbaum, Institute of Statistics Oxford 1945.

² Zie *Statistical Pocketbook of Indonesia*, 1941, blz. 5.

een beroep uitoefenden, welk aantal als volgt over de verschillende bedrijfs-groepen was verdeeld.

Het aantal beroepsbeoefenaars in 1930, verdeeld naar bedrijfstgroepen¹ (in duizendtallen)

	Java/Madura	Buitengewesten	Indonesië
Oerproductie	9.456,8	4.907,1	14.363,9
Nijverheid	1.698,9	509,9	2.208,8
Verkeerswezen	222,3	93,9	316,2
Handel	1.033,9	259,4	1.293,3
Vrije beroepen	121,3	48,2	169,5
Overheidsdienst	394,6	121,6	516,2
Overige beroepen	1.774,1	229,-	2.003,1
Totaal	14.701,9	6.169,1	20.871,-
Aantal beroepsbeoefenaars in pro- centen van de totale bevolking	34,9	32,4	34,3

De aantallen beroepsbeoefenaars in de verschillende productiesectoren uitgedrukt in procenten van het totale aantal beroepsbeoefenaars leveren de volgende resultaten op:

Beroepsbeoefenaars der bedrijfstgroepen in procenten van het totaal aantal beroepsbeoefenaars (1930)

	Java/Madura	Buitengewesten	Indonesië
Oerproductie	64,3	79,5	68,8
Nijverheid	11,6	8,3	10,6
Verkeerswezen	1,5	1,5	1,5
Handel	7,0	4,2	6,2
Vrije beroepen	0,8	0,8	0,8
Overheidsdienst	2,7	2,0	2,5
Overige beroepen	12,1	3,7	9,6
Totaal	100,0	100,0	100,0

Uit deze tabel blijkt, dat met betrekking tot de werkgelegenheid de oerproductie² veruit de eerste plaats innam, gevolgd, met een weliswaar aanmerkelijk lager percentage, door de nijverheid, zodat de oerproductie

¹ Zie *Statistisch Zakboekje voor Nederlandsch-Indië*, 1938, blz. 14.

² Het *Statistisch Zakboekje voor Nederlandsch-Indië* 1938, blz. 14, geeft aan, dat onder oerproductie begrepen wordt: akkerbouw (inheemse); tuinbouw; suikercultuur (groot bedrijf); overige cultures (grootbedrijf); veeteelt; visserij; jacht; boswezen; bos-producten; zoutwinning; petroleum; overige mijnbouw.

tezamen met de nijverheid werk verschaften aan bijna 80 % van het totale aantal beroepsbeoefenaars; voor Java en Madura was dit percentage bijna 76 en voor de Buitengewesten bijna 88.

In het totale aantal nijverheidsbeoefenaars in 1930 waren uiteraard ook huisnijveren begrepen. Deze vormen echter een groep, waarover zeer weinig gegevens beschikbaar zijn. Hun inkomen uit de nijverheid draagt een uitgesproken supplementair karakter.

Wat betreft de kleinnijverheid, welke niet verward mag worden met de zojuist besproken huisvlijt, geeft Sitsen een schatting voor het aantal daarin werkzame beroepsbeoefenaars voor het jaar 1930.¹ Dit aantal zou ongeveer 1,4 miljoen bedragen hebben.

Voor 1939 vinden wij meer nauwkeurige gegevens, welke echter beperkt blijven tot de arbeiders in de fabrieksnijverheid.² In dat jaar werd, zoals reeds gezegd, de eerste nijverheidsstatistiek samengesteld.

Voor 1939 omvatte deze nijverheidsstatistiek 25 bedrijfstakken. Hierin bleken 172.708 arbeiders werkzaam te zijn, verdeeld over 2.538 bedrijven of gemiddeld 68 arbeiders per bedrijf.

Uit de nijverheidsstatistiek over 1940 lezen wij, dat in deze 25 bedrijfstakken het aantal bedrijven met 472 was toegenomen en het aantal arbeiders met ca 21.000 was vergroot. De totale nijverheidsstatistiek van 1940 was intussen ruimer van omvang en had betrekking op 52 bedrijfstakken, waaronder 5.469 fabrieken ressorteerden, welke werk boden aan 324.210 arbeiders. Het gemiddelde aantal arbeiders per bedrijf bedroeg in 1940 59 arbeiders.

In tabel III op blz. 5 van zijn meergenoemde studie schatte Sitsen het aantal nijverheidsbeoefenaars in de kleinnijverheid op 2.500.000 en het aantal in de fabrieksnijverheid op 300.000 (1939). Terwille van het overzicht worden de hierboven weergegeven van Sitsen afkomstige cijfers betreffende de aantallen beroepsbeoefenaars in de nijverheid in de hierna volgende tabel bijeengezet.

*Nijverheidsbeoefenaars in Indonesië in klein- en fabrieksnijverheid
(in duizendtallen)*

	Kleinnijverheid	Fabrieksnijverheid	Totaal
1930	1.400	onbekend	onbekend
1939	2.500	300	2.800

¹ Zie: 'Modern Industry in the Netherlands East Indies' door Dr. P. H. W. Sitsen, *Nature*, No. 3834, April 24, 1943, p. 468.

² Onder deze statistiek vielen de bedrijven met 50 arbeiders of een aandrijfvermogen van minstens 5 pk.

Uit de bovenstaande gegevens zou kunnen blijken, dat van 1930 tot 1940 het aantal arbeidsplaatsen in de kleinnijverheid met gemiddeld 120.000 per jaar werd uitgebreid. Daar echter na 1935 de ontwikkeling in de nijverheidssector sterker was dan vóór genoemd jaar, mag men aannemen, dat de toename van het aantal beroepsbeoefenaars in de kleinnijverheid in de jaren na 1935 niet onbelangrijk boven de 120.000 lag. Wat betreft de toename van het aantal arbeiders in de fabrieksnijverheid, deze schatte Sitsen sedert 1936 op jaarlijks 55.000 arbeiders.¹ Over mogelijke onnauwkeurigheden van bepaalde cijfers spraken wij reeds in het begin van dit hoofdstuk.

Uit het voorgaande kunnen enkele conclusies worden getrokken.

In 1930 bedroeg de totale bevolking van Indonesië 60,727 miljoen zielen, waarvan 20,871 miljoen of 34,3 % een beroep uitoefenden.² Voor 1940 werd de bevolking op 70 miljoen zielen geschat, hetgeen dus een gemiddelde jaarlijkse toename van 1 miljoen betekende. Zou het aantal beroepsbeoefenaars in evenredigheid zijn toegenomen, dan zou het aantal beroepsbeoefenaars in Indonesië in 1940 24 miljoen hebben bedragen (d.i. 34,3 % van 70 miljoen zielen), hetgeen in 10 jaar een toename zou betekenen van 3,1 miljoen (24 miljoen minus 20,871 miljoen).

Indien wij de tabel op blz. 85 nog eens bezien en wij schatten – hetgeen verantwoord lijkt – het aantal arbeiders in de fabrieksnijverheid in 1930 op ongeveer 100.000, zodat het aantal beroepsbeoefenaars in de klein- en fabrieksnijverheid in dat jaar ca 1,5 miljoen bedroeg en indien wij de gemiddelde jaarlijkse toename van arbeiders in de kleinnijverheid (ca 120.000) en in de fabrieksnijverheid (ca 55.000) toepassen op het jaar 1939, zodat wij dan voor 1940 tot een totaal aantal arbeiders in deze beide sectoren van 2,975 miljoen komen, dan blijkt de toename van arbeiders in de nijverheid (kleinnijverheid + fabrieksnijverheid) in 1930–1940 bijna 1,5 miljoen personen te hebben omvat of ca 50 % van de totale toename van het aantal beroepsbeoefenaars (3,1 miljoen personen), hetgeen uit werkgelegenheidsoogpunt een zeer belangrijke bijdrage moet worden genoemd.

Wij kunnen nog een andere vergelijking opzetten. Het bleek ons n.l. reeds², dat de nijverheidsbeoefenaars in 1930 10,6 % uitmaakten van het totale aantal beroepsbeoefenaars. Hierin waren begrepen zij, die in huislijt producten voortbrachten. Elimineren wij deze laatstgenoemde groep en beperken wij ons tot klein- en fabrieksnijverheid (t.w. ca 1,5 miljoen arbeiders), dan constateren wij een percentage van 7,2 % van het totale aantal beroepsbeoefenaars in dat jaar. In 1940, het jaar waarin het getal beroepsbeoefenaars tot 24 miljoen zou zijn toegenomen en waarin het

¹ T.a.p., 81, Sitsen, blz. 41.

² Zie blz. 84.

aantal in de nijverheid bijna 3 miljoen zou hebben bedragen, komen wij tot een percentage van 12,5, d.w.z. een toename met 5,3 % in vergelijking met 1930.

In dit verband moet echter worden opgemerkt, dat zeer waarschijnlijk van de groep, die in huisvlijt nijverheidsproducten voortbracht, een gedeelte tot de kleinnijverheid gerekend kon gaan worden, omdat zij door medewerking van de Overheid tot een meer regelmatige en "gemechaniseerde" bedrijfsuitoefening overging.

De teruggang van de huisvlijt in de periode 1930-1940 zal nog blijken, wanneer wij hierna de productiehoeveelheden van de nijverheid aan een beschouwing zullen onderwerpen. In hoeverre een overgang van huisvlijt naar kleinnijverheid heeft plaats gevonden, is helaas wegens het ontbreken van cijfermateriaal niet na te gaan.

Indien echter de nijverheid (excl. de huisvlijt), welke in 1930 aan 7,2 % van het totale aantal beroepsbeoefenaars werk verschaftte, in de periode 1930-1940 van de waarschijnlijke toename van beroepsbeoefenaars ca 50 % opnam, dan blijkt ook hieruit duidelijk de invloed van de nijverheidsontwikkeling op de werkgelegenheid, waarbij dan nog maar gedeeltelijk rekening werd gehouden met de secundaire werkgelegenheid.

Voor wat betreft de doorwerking van de primaire werkgelegenheid maakte Sitsen een interessante berekening, al bleef deze dan ook beperkt tot de fabrieksnijverheid.¹

Uit deze berekening bleek, dat in het jaar 1939 het directe volksinkomen uit een nieuw gevestigde industrie ongeveer 55 % van de bruto-productiewaarde bedroeg, terwijl het totale volksinkomen uit een dergelijk nieuw bedrijf 1,03 maal de bruto-productiewaarde bedroeg, dat wil dus zeggen ongeveer het dubbele van het bedrag van het directe inkomen.

De uit deze cijfers blijkende doorwerking van de werkgelegenheid is voor een gedeelte ongetwijfeld medebegrepen in de door ons gemaakte berekeningen betreffende de werkgelegenheid in de nijverheidssector. Zeker is echter, dat een deel van het totale volksinkomen uit nieuw opgerichte industriële bedrijven buiten de nijverheidssector zal zijn verworven, zodat in ieder geval wel vaststaat, dat het werkgelegenheidsscheppende karakter van de nijverheid groter zal zijn geweest dan wij uit onze berekeningen konden concluderen.

Een bijzonder aspect van de werkgelegenheid in Indonesië voor wat betreft de kleinnijverheid is, dat wij hier veelal te doen hebben met deel-emplooi. De hoofdoorzaak hiervan is, dat de kleinnijveren dikwijls nog

¹ 'Volksinkomen en Industrie' door P. H. W. Sitsen, *Economisch Weekblad voor Nederlandsch-Indië*, No. 32, 8 Augustus 1941.

nauw met de landbouw verbonden zijn. In bepaalde perioden van het jaar eist deze landbouw hun werkzaamheid op. Bovendien is in de klein-nijverheid het absenteïsme vrij groot. Bij een onderzoek in de sigaretten-nijverheid bleek, bijv. dat een arbeider in deze industrie in Oost-Java 100 dagen en in Midden-Java 116 dagen per jaar werkzaam was.¹ Niet overal en niet in alle bedrijfstakken echter was de situatie hetzelfde. In Madjalaja, een klein-weverijcentrum, kon een gemiddelde arbeidstijd van 6,4 uur per dag worden berekend, waaruit blijkt, dat hier het deelemplooi-karakter grotendeels was verdwenen.

Ik ben evenwel van mening, dat bij een verdergaande nijverheidsontwikkeling de koppeling aan de landbouw, mede tengevolge van een volbezetting van de agrarische sector op Java, zwakker zal worden en dat dus het deelemplooi-karakter van de kleinnijverheid meer en meer verloren zal gaan.

In de voorgaande beschouwingen hebben wij het effect weergegeven van de nijverheidsontwikkeling op de werkgelegenheid. Wij constateerden daarbij, dat deze nijverheidsontwikkeling in de periode 1930-1940 in belangrijke mate bijdroeg tot de zo noodzakelijke uitbreiding van de werkgelegenheid op Java. Gezien echter de agrarische volbezetting van Java is het wel duidelijk, dat de nijverheidsontwikkeling alleen geen oplossing kon brengen voor het bevolkingsvraagstuk op Java, hoe belangrijk haar bijdrage tot de oplossing ervan ook geweest moge zijn. Niemand heeft uiteraard ook verwacht, of zelfs maar gepretendeerd, dat de ontwikkeling van de nijverheid de oplossing zou vormen voor het bevolkingsprobleem.

Er waren trouwens ook andere mogelijkheden om de bevolkingsdruk op Java te verlichten. Buiten Java immers, het eiland waar de bouwgronden vrijwel geheel bezet waren en waar gemiddeld 360 zielen per km² leefden, lag een gebied, dat ca 13 maal de oppervlakte van Java had en waar het aantal zielen per km² slechts 13 bedroeg. Belangrijke uitgestrektheden grond in deze zgn. Buitengewesten waren nog onontgonnen, doch onderzoekingen wezen uit, dat o.m. door middel van irrigatie grote gedeelten daarvan in vruchtbare bouwgrond konden worden herschapen. Transmigratie van Javanen naar deze gebieden had reeds rond 1890 de aandacht van hen, die vreesden, dat de snelle bevolkingsaanwas op Java binnen afzienbare tijd zou leiden tot een belangrijke daling van het welvaartspeil. Dit onderwerp verkreeg in 1902 ook belangstelling van de Regering en in 1905 had de eerste systematische transmigratie plaats, waarbij Javaanse landbouwkolonisten werden overgebracht naar Sumatra. De transmigratie

¹ 'De kleine nijverheid in inheemsche sfeer en hare expansie-mogelijkheden', *Landbouw*, 13e jaargang 1937, blz. 76.

werd van Overheidswege gefinancierd, doch de daaraan verbonden kosten (bevloeiing van bouwgrond, overbrenging van kolonisten, het verstrekken van voorschotten) bleken al spoedig zeer hoog te zijn en daardoor niet geheel verantwoord. Geleidelijk echter kwam men tot een voordeliger systeem van financiering, waarop hier niet verder zal worden ingegaan.

De met de transmigratie bereikte resultaten konden in het algemeen bevredigend worden genoemd, al waren de moeilijkheden, die daarvoor overwonnen moesten worden, groot. Zo was bijv. een voortdurende intensieve propaganda-campagne van Overheidswege noodzakelijk om een jaarlijks toenemend aantal honkvaste Javanen tot transmigreren te bewegen.

Het jaarverslag over 1940 van de 'Centrale Commissie voor migratie en kolonisatie van inheemschen'¹, ingesteld bij Gouvernementsbesluit van 29 Januari 1937, gaf de volgende cijfers over de aantallen transmigranten, gedurende een reeks van opeenvolgende jaren.

Jaar	Overgebracht aantal zielen	Overgebracht aantal gezinnen
1936	13.000	3.900
1937	19.000	4.400
1938	32.000	9.000
1939	45.000	12.000
1940	50.000	13.700
1941 (verwachting) .	60.000	16.000

De cijfers in deze tabel tonen aan, dat het aantal transmigranten jaarlijks toenam. Men zou echter naar aanleiding hiervan twee opmerkingen kunnen maken en wel:

- 1 dat in vergelijking met de totale bevolkingsaanwas in deze jaren het aantal transmigranten nauwelijks enige verlichting bracht in de bevolkingsdruk op Java;
- 2 dat men niet mocht verwachten, dat de mogelijkheden om een toenemend aantal Javaanse landbouwkolonisten naar de Buitengewesten over te brengen, onuitputtelijk zouden zijn.

Hierop kan het volgende worden geantwoord:

Ad 1 Het belang van de transmigratie als bijdrage tot de oplossing van het bevolkingsvraagstuk wordt in de hierbovenvermelde cijfers alléén niet voldoende weerspiegeld, omdat overwegend jonge gezinnen werden uitgezonden, zodat daarmee tevens een deel van de toekomstige bevolkingsaanwas op Java werd weggenomen.

¹ *Jaarverslag van de Centrale Commissie voor migratie en kolonisatie van inheemschen over het jaar 1940*, Landsdrukkerij 1941, Batavia.

Ad 2 Inderdaad viel er rekening mede te houden, dat transmigratie op grote schaal geen blijvend karakter zou kunnen dragen, omdat al spoedig bleek, dat gronden, geschikt voor landbouwkolonisatie, ook in de Buitengewesten, zeker niet onbeperkt beschikbaar waren.

Uit een en ander volgt, dat transmigratie slechts een tijdelijke deeloplossing vormt van het probleem van de bevolkingsaanwas en dus van het vraagstuk van de werkgelegenheid, waarmede echter niet gezegd wil zijn, dat men ook dit middel niet tot het uiterste zou moeten benutten. Immers, omdat er geen middel ten dienste staat voor een integrale oplossing van het bevolkingsprobleem, zal men zich moeten bedienen van deeloplossingen, waarvan m.i. de nijverheidsontwikkeling en de transmigratie de belangrijkste zijn.

Uit het voorgaande blijkt, dat in ieder geval ook de nijverheidsontwikkeling gedurende de periode 1930–1940 in dit opzicht een zeer belangrijke taak heeft vervuld.

B Invloeden van de nijverheidsontwikkeling op de inkomensvorming en -verdeling en op de economische structuur

Naast de argumentatie, dat nijverheidsontwikkeling in Indonesië wenselijk of zelfs noodzakelijk moest worden geacht met het oog op een uitbreiding van de werkgelegenheid, is – zeker niet ten onrechte – ook wel gesteld, dat de nijverheidsbevordering belangrijk zou kunnen bijdragen tot een versterking van de economische structuur van Indonesië.

Zoals reeds meermalen werd opgemerkt en zoals ook duidelijk bleek uit de verdeling van het aantal beroepsbeoefenaars, was de Indonesische economie nog voor het grootste gedeelte ingesteld op agrarische productie. De behoefte aan industriële producten in Indonesië moest goeddeels door importen worden gedekt, waarbij een aantal agrarische producten, zoals suiker, rubber, koffie, thee, copra, palmolie e.d. als tegenprestatie moesten dienen. De daaruit voortvloeiende afhankelijkheid van de wereldmarkt maakte de Indonesische economie zeer kwetsbaar.

Het behoeft daarom geen verwondering te wekken, dat voorstanders van nijverheidsontwikkeling mede de nadruk legden op de invloed hiervan op de economische structuur van Indonesië en de daarmee samenhangende inkomensvorming en -verdeling.

Teneinde enig inzicht te verkrijgen in de resultaten van de nijverheidsontwikkeling (1930–1940) in dit opzicht, zullen wij het beschikbare cijfermateriaal aan een onderzoek onderwerpen.

Wij gaan hierbij uit van de berekeningen van Polak betreffende het nationale inkomen van Indonesië.¹

In tabel 15.4 van zijn publicatie geeft de schrijver een overzicht van de samenstelling van de Indonesische inkomens voor het jaar 1939. Van het totale inkomen van f 2.022 miljoen was f 300 miljoen of wel 14,9 % afkomstig uit de nijverheid. De verdeling van deze f 300 miljoen over Java en Madura enerzijds en de Buitengewesten anderzijds gaf resp. f 225 en f 75 miljoen te zien.

Na de voedsellandbouw met 38,4 % van het totale inkomen, nam de nijverheid de tweede plaats in, gevolgd door de exportgewassen met 7,8 %. Voedsellandbouw en nijverheid bleken tezamen dus meer dan 50 % van het totale Indonesische inkomen af te werpen.

Voor de inkomens uit de nijverheid, waartoe wij ons voor ons doel uiteraard willen bepalen, maakte Polak uitsluitend gebruik van de inkomens uit lonen en uit in de nijverheid verwerkte binnenlandse grondstoffen. Het verloop van deze inkomens voor de periode 1928-1939 wordt door Polak als volgt weergegeven.²

Income from Industry f (000,000's)

Year	Factories		Small scale Industry		Cottage industry		All industries		Totaal
	Wages	Domestic materials*	Wages	Domestic materials*	Wages	Domestic materials*	Wages	Domestic materials*	
	1	2	3	4	5	6	7	8	
1928	20	20	50	60	130	65	200	145	345
1929	25	25	55	65	140	70	220	160	380
1930	25	25	60	70	135	70	220	165	385
1931	20	20	55	45	90	45	165	110	275
1932	20	15	55	35	70	35	145	85	230
1933	20	15	55	30	55	30	130	75	205
1934	20	15	55	30	55	30	130	75	205
1935	20	15	60	30	60	30	140	75	215
1936	30	15	60	35	55	30	145	80	225
1937	40	20	65	40	60	30	165	90	255
1938	50	25	75	40	65	30	190	95	285
1939	60	30	80	40	60	30	200	100	300

* Excluding rice used by rice mills.

Bij een eerste beschouwing van deze cijferreeksen valt het op, dat de totale inkomens uit de nijverheid in 1928 f 45 miljoen hoger waren dan die in 1939. Zoals echter duidelijk zal zijn, behoeft dit verschijnsel niet in strijd te

¹ *The national income of the Netherlands Indies, 1921-1939.* Dr. J. J. Polak.

² Tabel 8.2 op blz. 32 van Polak's studie.

zijn met de in hoofdstuk IV besproken nijverheidsontwikkeling, welke vooral na 1935 plaats vond. Immers, wij hebben hier te doen met de nominale inkomens, terwijl de reële inkomens, juist in deze periode van sterke prijsfluctuaties, een geheel ander beeld zouden vertonen. Wij zullen op dit punt nog nader terugkomen.

Eerst willen wij trachten uit de ons ten dienste staande cijfers de totale productiewaarden van de nijverheid af te leiden voor de jaren 1928-1939. Uiteraard zullen wij daarbij slechts tot globale berekeningen kunnen komen.

Voor een aantal bedrijven, vallende onder de fabrieksnijverheid en waarin 146.000 arbeiders werkzaam waren, kwam Sitsen tot een gemiddeld gewogen loonquotum van 22 % van de totale productiewaarde.¹ Sitsen's berekeningen hadden echter alleen betrekking op de grootste bedrijven, waarin de loonkosten doorgaans een geringer percentage van de totale productiekosten uitmaken dan in kleinere bedrijven. Voor de totale fabrieksnijverheid kan dit percentage dan ook gevoeglijk op 30 worden geschat.

Uit enkele publicaties² kan voor de huisvlijt worden afgeleid, dat de lonen ca 50 % van de totale productiewaarde vertegenwoordigden.

Voor de kleinnijverheid zal het loonpercentage tussen 30 en 50 moeten liggen. Een schatting van 40 % lijkt ons verantwoord.

Met behulp van de loonsommen, berekend door Polak en weergegeven op blz. 91 zijn wij nu in staat voor een reeks van jaren (1928 t/m 1939) globale berekeningen te maken van de productiewaarden in de nijverheid.

De resultaten van deze berekeningen zien er als volgt uit.

Productiewaarden in de nijverheid (in miljoenen guldens)

Jaar	Lonen fabrieksnijverheid × 100/30	Lonen kleinnijverheid × 100/40	Lonen huisvlijt × 100/50	Totaal
1928	66,6	125,0	260	451,6
1929	83,3	137,5	280	500,8
1930	83,3	150,0	270	503,3
1931	66,6	137,5	180	384,1
1932	66,6	137,5	140	344,1
1933	66,6	137,5	110	314,1
1934	66,6	137,5	110	314,1
1935	66,6	150,0	120	336,6
1936	100,0	150,0	110	360,0
1937	133,3	162,5	120	415,8
1938	166,6	187,5	130	484,1
1939	200,0	200,0	120	520,0

De hier berekende totale productiewaarde voor 1939 komt vrij goed over-

¹ Sitsen, blz. 43 en 44.

² Zie o.a. 'De Nederlandsch-Indische Nijverheid in 1940'. *Economisch Weekblad voor Nederlandsch-Indië*, 1941, blz. 1017.

een met een schatting van de totale productiewaarde voor 1940, welke uitkwam op f 500 miljoen.¹

Alvorens conclusies te trekken uit de hierboven weergegeven berekeningen willen wij nog een stap verder gaan, want alhoewel zekere conclusies al dadelijk gerechtvaardigd zouden zijn, zouden wij ons daarin toch moeten beperken, omdat wij het prijsverloop nog niet in onze berekeningen betrokken hebben.

Wij zullen dit hierna op de volgende wijze doen. Indien wij de hierboven berekende productiewaarden delen door prijsindexcijfers van de overeenkomstige jaren, dan kunnen wij de uitkomsten van deze berekeningen beschouwen als een aanduiding van de in die jaren geproduceerde hoeveelheden product. De resultaten van deze berekeningen hebben dus alleen zin bij een vergelijking tussen verschillende jaren, waaruit dan productiehandhaving, -vermeerdering of -vermindering kan blijken.

Met betrekking tot de voor deze berekeningen te bezigen prijsindexcijfers zijn wij in onze keuze beperkt door de beschikbare reeksen. Een reeks van deze indexcijfers voor binnenlands geproduceerde nijverheidsproducten werd nog niet samengesteld. Het komt ons het meest juist voor ter benadering van de realiteit de indexcijfers te gebruiken van de kleinhandelsprijzen, omdat de prijzen van de nijverheidsproducten zich daarbij het nauwst aansloten. Overigens zouden de uitkomsten bij toepassing van de groothandelsprijsindex voor onze berekeningen geen belangrijke verschillen opleveren.² De bovenbedoelde berekeningen geven dan het volgende beeld.

Productiehoeveelheden in de nijverheid

Jaar	Indexcijfers 1913 = 100	Productiehoeveelheden ³			
		Fabrieksnijverheid	Kleinnijverheid	Huisvlijt	Totaal
1928	154	43	81	168	292
1929	153	54	89	183	326
1930	150	55	100	180	335
1931	134	49	100	134	283
1932	112	59	122	125	306
1933	99	67	138	111	316
1934	90	74	152	122	348
1935	87	76	172	137	385
1936	84	119	178	130	427
1937	90	148	180	133	461
1938	92	181	203	141	525
1939	94	212	212	127	551

¹ Zie: *Economisch Weekblad voor Indonesië*, 30 Augustus 1947, No. 35, blz. 247.

² Deze prijsindexcijferreeks kan men o.a. vinden in het *Statistical Pocket Book of Indonesia*, 1941, blz. 126.

³ De berekende productiehoeveelheden kwamen dus tot stand door de productiewaarden (zie tabel blz. 92) te delen door de overeenkomstige indexcijfers en de uitkomsten terwille van het overzicht met 100 te vermenigvuldigen.

Om de resultaten van de nijverheidsontwikkeling ook in andere opzichten te beschouwen, zullen wij nu nog een globale berekening geven van de reële lonen uit de nijverheidssector in de jaren 1928 t/m 1939 alsmede een berekening van reële inkomens uit de nijverheid, d.w.z. de inkomens zowel uit lonen als uit de verwerkte binnenlandse grondstoffen.

Wij gaan hierbij uit van de gegevens van Polak (zie tabel blz. 91) en delen de loonsommen door de indexcijfers van de kosten van levensonderhoud, vermeld in Polak's studie op blz. 68a, terwijl daarna, om tot de globale reële inkomens te komen, dezelfde indexcijfers zullen worden gedeeld op de loonsommen vermeerderd met het bedrag van de inheemse grondstoffen.¹

Globale reële lonen in de nijverheid

Jaar	Index kosten levensonderhoud 1929 = 100	Fabrieksnijverheid		Kleinnijverheid		Huisvlijt		Totaal	
		Nomin. lonen	Reële lonen	Nomin. lonen	Reële lonen	Nomin. lonen	Reële lonen	Nomin. lonen	Reële lonen
1928	94,5	20	21	50	53	130	138	200	212
1929	100	25	25	55	55	140	140	220	220
1930	96	25	26	60	63	135	141	220	230
1931	69,5	20	29	55	79	90	130	165	238
1932	54	20	37	55	102	70	130	145	269
1933	44,5	20	45	55	124	55	124	130	293
1934	42,5	20	47	55	129	55	130	130	306
1935	43	20	47	60	140	60	140	140	327
1936	41	30	73	60	146	55	134	145	353
1937	46	40	87	65	141	60	130	165	358
1938	47	50	106	75	160	65	138	190	404
1939	44,5	60	134	80	180	60	135	200	449

Globale reële inkomens uit de nijverheid

Jaar	Index kosten levensonderhoud 1929 = 100	Fabrieksnijverheid		Kleinnijverheid		Huisvlijt		Totaal	
		Nomin. inkomens	Reële inkomens	Nomin. inkomens	Reële inkomens	Nomin. inkomens	Reële inkomens	Nomin. inkomens	Reële inkomens
1928	94,5	40	42	110	116	195	207	345	365
1929	100	50	50	120	120	210	210	380	380
1930	96	50	52	130	135	205	214	385	401
1931	69,5	40	58	100	144	135	194	275	396
1932	54	35	65	90	167	105	194	230	426
1933	44,5	35	79	85	191	85	191	205	461
1934	42,5	35	82	85	200	85	200	205	482
1935	43	35	81	90	209	90	209	215	499
1936	41	45	110	95	232	85	207	225	549
1937	46	60	130	105	228	90	196	255	554
1938	47	75	160	115	245	95	202	285	607
1939	44,5	90	202	120	270	90	202	300	674

¹ De uitkomsten worden met 100 vermenigvuldigd en op eenheden afgerond.

Bij de hierboven weergegeven tabellen kunnen de volgende opmerkingen worden gemaakt:

- a Uit de tabel op blz. 91, waarin de nominale bedragen aan uitgekeerde lonen en verwerkte binnenlandse grondstoffen zijn aangegeven, blijkt de ontwikkeling gedurende de periode 1928–1939 voor de fabrieksnijverheid, de kleinnijverheid en de huisvlijt niet gelijk te zijn. In de fabrieksnijverheid werd n.l. het bedrag der uitgekeerde lonen verdrievoudigd en dat der binnenlandse grondstoffen nam met 50 % toe, in de kleinnijverheid namen de loonbedragen met 60 % toe, terwijl de grondstoffenbedragen met ruim 30 % daalden. In de huisvlijt daalden de uitgekeerde lonen met ruim 50 %, hetgeen eveneens geschiedde met de voor binnenlandse grondstoffen uitgegeven bedragen.
- b In de daaropvolgende tabel, welke de productiewaarden aangeeft (blz. 92) komt de nijverheidsontwikkeling duidelijker tot uitdrukking. In de fabrieksnijverheid nam de productiewaarde met 200 % toe, in de kleinnijverheid met 60 %, terwijl deze in de huisvlijt met ruim 50 % daalde. Terwijl de productiewaarde in fabrieks- en kleinnijverheid tezamen in 1928 nog geen 75 % van die in de huisvlijt bedroeg, bleek deze in 1939 $3\frac{1}{2}$ maal zo groot te zijn. De daling sinds 1930 in de totale productiewaarde, welke eerst na 1934 weer overging in een stijging, zodat over de totale periode slechts een stijging met ca 70 waarde-eenheden te constateren valt, werd dus overwegend veroorzaakt door een daling van de productiewaarde in de huisvlijt. Dat deze daling echter ruimschoots werd opgevangen door een stijging van de productiewaarden in de fabrieks- en klein-nijverheid (vooral na 1934) toont aan, dat de nijverheidsproductie in Indonesië juist door de waardevergroting in deze twee sectoren een hechtere basis kreeg.
- c Een juiste indruk van de nijverheidsontwikkeling krijgt men echter pas wanneer het prijsverloop in de berekeningen betrokken wordt. Dit is geschied in de tabel, waarin de geproduceerde hoeveelheden zijn weergegeven (tabel blz. 93). In de fabrieksnijverheid blijken deze hoeveelheden in de beschouwde periode vervijfvoudigd te zijn, in de kleinnijverheid werden deze ruim $2\frac{1}{2}$ maal zo groot, terwijl ze in de huisvlijt met 25 % afnamen.

In 1928 was de productiehoeveelheid in de fabrieksnijverheid ca. 50 % van die in de kleinnijverheid; in 1939 echter bleken de inmiddels gestegen productiehoeveelheden aan elkaar gelijk te zijn geworden. Terwijl in 1928 de huisvlijt qua hoeveelheid ongeveer 35 % meer produceerde dan de fabrieks- en kleinnijverheid tezamen, was deze verhouding in 1939 omgeslagen tot 1:3,3. De totale productiehoeveelheid in de nijverheid steeg in de periode van 1928–1939 met bijna 90 %.

- d* Wat betreft de reële lonen in de nijverheid (zie tabel op blz. 94), deze blijken in de fabrieks- en kleinnijverheid sterker te zijn toegenomen dan de geproduceerde hoeveelheden. In de huisvlijt kwam er weliswaar weinig verandering in de reële lonen, doch daar tegenover staat een verminderde productie.
- e* Tenslotte kan ten aanzien van de reële inkomens, globaal de totale toevoeging dus aan het nationale inkomen (zie tabel op blz. 94), worden vastgesteld, dat deze eveneens toenamen, zij het dan ook niet in hetzelfde tempo als de reële lonen. Dit wijst erop, dat de directe inkomens uit de nijverheid sterker stegen dan de indirecte. De prijzen van de binnenlandse grondstoffen waren dan ook sterker gedaald dan de overige prijzen.

Na deze toelichting op de voorgaande tabellen willen wij een aantal economische grootheden vergelijken, waardoor de resultaten van de nijverheidsontwikkeling binnen het kader van het economisch gebeuren in Indonesië nader zullen worden gedemonstreerd. (zie blz. 97)

In tabel A hebben wij naast elkaar gesteld de nijverheid exclusief en de nijverheid inclusief de huisvlijt. Een dergelijke scheiding is n.l. gewenst, omdat de huisvlijt een aan de fabrieks- en kleinnijverheid tegengesteld verloop had, terwijl wij bovendien niet beschikken over gegevens omtrent het aantal nijverheidsbeoefenaars in de huisvlijt, waardoor enkele vergelijkingen onmogelijk waren.

Beschouwen wij het eerste deel van deze tabel (nijverheid excl. huisvlijt), dan constateren wij, dat het aantal arbeiders in de aangegeven periode bijna verdubbeld is, de geproduceerde hoeveelheden ongeveer verdrievoudigd en de reële lonen bijna verviervoudigd zijn. Deze verschijnselen duiden o.a. op:

een gunstige ontwikkeling in de fabrieks- en kleinnijverheid gedurende de periode 1929-1939;

de toegenomen mechanisatie in deze sectoren (verhoogde arbeidsproductiviteit).

De totale inkomens (reële) vertoonden een stijging ongeveer evenredig met de toegenomen productie.

In het tweede gedeelte van de tabel (nijverheid incl. huisvlijt) blijken de verschillende stijgingen minder sterk te zijn dan in het zojuist besproken deel. Deze relatieve achteruitgang is veroorzaakt door de reeds gesignaleerde minder gunstige resultaten in de huisvlijt, hetgeen bijv. bleek uit de afgenomen productiehoeveelheden in de huisvlijt (zie tabel blz. 93).

Tabel B leidt ons tot de volgende conclusies:

TABEL A

Jaar	Nijverheid excl. huisvlijt				Idem in indexcijfers 1929 = 100				Nijverheid incl. huisvlijt			Idem in indexcijfers 1929 = 100		
	Aantal arbeiders	Productie-hoeveelheid	Reële lonen	Reële inkomens	Aantal arbeiders	Productie-hoeveelheid	Reële lonen	Reële inkomens	Productie-hoeveelheid	Reële lonen	Reële inkomens	Productie-hoeveelheid	Reële lonen	Reële inkomens
1929	1.500.000 ¹	143	80	170	100	100	100	100	326	220	380	100	100	100
1939	2.800.000	424	314	472	187	296	392	278	551	449	674	170	204	177

¹ Dit cijfer is samengesteld uit de tabel op blz. 85, t.w. 1930 - 1,4 miljoen beroepsbeoefenaars in de kleinijverheid, vermeerderd met 100.000 personen in de fabrieksijverheid (zie blz. 86).

TABEL B

Jaar	Indonesisch nationale inkomen (in miljoenen gld.)	Inkomen uit nijverheid	3 in % van 2	Inkomen uit fabrieksijverheid	5 in % van 2	Inkomen uit kleinijverheid	7 in % van 2	Inkomen uit fabrieks- + kleinijverheid	9 in % van 2	Totale import-waarde Indonesië	Productiewaarde nijverheid	12 in % van 11	Productiewaarde fabrieks- + kleinijverheid	14 in % van 11
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1929	3.626	380	10,5	50	1,4	120	3,3	170	4,7	1.166,-	501	43	221	19
1939	2.022	300	14,8	90	4,5	120	5,9	210	10,4	529,9	520	98	400	75

- a Het aandeel van de nijverheid in het Indonesische nationale inkomen nam in de beschouwde periode met 4,3 % toe. Deze relatief geringe stijging is wederom het gevolg van de ongunstige ontwikkeling in de huisvlijt.
- b In de fabrieks- en kleinnijverheid tezamen, waar in deze periode het aantal arbeiders bijna verdubbelde, werd het aandeel in het nationaal inkomen meer dan verdubbeld, zodat het aandeel met extra 20 % toenam in vergelijking met de toeneming van het aantal arbeiders.

Uit kolom 13 van deze tabel blijkt, dat de productiewaarde van de nijverheid in 1929 43 % bedroeg van de totale import; in 1939 was dit percentage gestegen tot 98, hetgeen – gezien de teruggang in de huisvlijt – voornamelijk te danken was aan de gunstige ontwikkeling in de fabrieksnijverheid en in de kleinnijverheid (zie kolom 14 en 15).

C Nog enkele beschouwingen over resultaten van de nijverheidsontwikkeling in Indonesië

1 RESULTATEN VAN DE NIJVERHEIDSONTWIKKELING IN DE BUITENGEWESTEN

Het zal opgefallen zijn, dat met betrekking tot de nijverheidsontwikkeling in de voorgaande hoofdstukken telkens de nadruk werd gelegd op slechts een deel van Indonesië en wel op Java. Dit geschiedde niet bij toeval. De beschikbare cijfers tonen reeds dadelijk aan, dat de nijverheid, ook vóór de periode, waarin de Overheid zich daarmee intensief begon in te laten, op Java meer verbreiding had gevonden dan in de Buitengewesten.

Tijdens de volkstelling van 1930 werden op Java 1.698.900 nijverheidsbeoefenaars geteld tegenover 509.900 in de Buitengewesten.¹ De nijverheidsstatistiek van 1939, welke zoals reeds werd opgemerkt van beperkte omvang was, gaf voor de 172.708 getelde arbeiders in de nijverheidssector de volgende verdeling: Java 145.216, Buitengewesten 27.492.²

De nijverheidsstatistiek van 1940, welke, uitgebreider van omvang, 5.469 bedrijven omvatte, toonde aan, dat hiervan 3.927 bedrijven op Java en 1.542 bedrijven in de Buitengewesten waren gevestigd.³

Dat de nijverheidsontwikkeling zich van de aanvang af meer concentreerde op Java vindt zijn verklaring o.a. in het bevolkingsvraagstuk. De Buitengewesten immers waren in vergelijking met Java zeer dun bevolkt, zodat de agrarische sector voldoende werkgelegenheid bood. Men kon voor de Buitengewesten zelfs in vele gevallen spreken van een tekort aan ar-

¹ Zie blz. 84.

² Zie: *Economisch Weekblad voor Nederlandsch-Indië*, Industrienummer, Mei 1941, blz. 86.

³ Sitsen, blz. 41.

beiders, dat moest worden aangevuld met uit Java geworven arbeidskrachten. De arbeid in de Buitengewesten was dan ook 'duur' vergeleken bij de arbeid op Java. De bemoeiingen van de Overheid met de ontwikkeling van de nijverheid na 1930 sloten aan bij deze eenmaal gevestigde situatie en gingen er o.m. van uit, dat de Buitengewesten in toenemende mate een afzetgebied zouden vormen voor de vergrote nijverheidsproductie op Java. De volgende cijfers illustreren, dat dit effect inderdaad werd bereikt.

Afzet van industrieproducten van Java in de Buitengewesten¹ (in miljoenen guldens)

1935	f 34,-
1936	- 40,1
1937	- 64,1
1938	- 54,6
1939	- 58,6
1940	- 73,4
1941	- 96,-

Ook de volgende cijfers illustreren het belang van Java bij deze afzet van nijverheidsproducten in de Buitengewesten.

Jaar	Totale exportwaarde van Java en Madura naar het buitenland (in miljoenen guldens)	waarvan bevolkingsproducten (in miljoenen guldens)	Waarde van nijverheidsproducten door Java afgezet in de Buitengewesten (in miljoenen guldens)
1935	200,2	31,4	34,0
1936	228,1	41,2	40,1
1937	310,5	56,8	64,1
1938	241,4	41,9	54,6
1939	287,0	39,3	58,6
1940	306,9	37,9	73,4

Aanvankelijk was het Overheidsbeleid, blijkens de nijverheidspolitieke richtlijnen van 1937², er dan ook op gericht om Java tot het industrieland van Indonesië te maken. Volgens het ontwerp voor nijverheidspolitieke richtlijnen in 1947³ bleek echter de industriële opbouw bedoeld te zijn geheel Indonesië te omvatten en inderdaad waren er gegronde redenen om aan een ontwikkeling van de nijverheid, ook in de Buitengewesten, geen belemmeringen in de weg te leggen. De daar aanwezige grondstoffen n.l. maakten het aantrekkelijk om de be- of verwerking daarvan in de Buitengewesten zelf ter hand te nemen, terwijl het bovendien voor de hand lag,

¹ Zie Sitsen blz. 4.

² Zie Hoofdstuk III, blz. 51 e.v.

³ Zie Hoofdstuk IV, blz. 64 e.v.

dat ook in de Buitengewesten bedrijven zouden worden gevestigd in connectie met de daar gevestigde landbouwondernemingen. Het spreekt echter vanzelf, dat, in verband met het beperkte arbeidsreservoir in de Buitengewesten, de richtlijnen van 1947 in het bijzonder het oog hadden op de vestiging van kapitaalintensieve bedrijven.

Ter illustratie diene het volgende overzicht van 875 bedrijven in de Buitengewesten (1940):

rijstpellerijen	515
fabrieken voor plantaardige oliën . . .	27
palmoliefabrieken	29
houtzagerijen	64
drukkerijen	56
openbare electriciteitsvoorzieningen . .	58
werkplaatsen voor machines e.d. . . .	61
	<hr/>
	810

De resterende 65 bedrijven waren verdeeld over 16 bedrijfstakken.¹

Het feit, dat de nijverheidsontwikkeling in Indonesië de belangrijkste resultaten heeft afgeworpen voor Java en dat de ontwikkeling in de Buitengewesten beperkt bleef tot een klein aantal bedrijfstakken, vindt zijn verklaring in het streven naar een oplossing van het werkgelegenheidsvraagstuk op Java.

2 NADERE BESCHOUWING OVER DE HISTORISCHE TEGENSTELLING: FABRIEKS- NIJVERHEID – KLEINNIJVERHEID

In voorgaande hoofdstukken maakten wij reeds melding van de tegengestelde opvattingen ten aanzien van de nijverheidsontwikkeling in Indonesië. Aan de hierbedoelde tegenstellingen lag o.m. de vraag ten grondslag, of bij deze ontwikkeling de voorkeur moest worden gegeven aan de kleinnijverheid dan wel aan de fabrieksnijverheid.

Mr. Abendanon, die in 1903 van Minister Idenburg de opdracht kreeg na te gaan, welke maatregelen zouden kunnen worden genomen ter bevordering van de inheemse nijverheid, kwam tijdens het door hem hiertoe gevoerde overleg tot de conclusie, dat men in het algemeen van oordeel was, dat de kleinnijverheid als ontwikkelingsvorm de voorkeur verdiende, hoewel hij eveneens, zij het in mindere mate, voorstanders van fabrieksnijverheid ontmoette.²

Van Kol daarentegen bepleitte enkele jaren later de ontwikkeling van

¹ Zie voetnoot 2 op blz. 98.

² Zie Hoofdstuk II, blz. 21.

een fabrieksnijverheid en wel een fabrieksnijverheid, gefinancierd met Overheidskapitaal.¹ Deze opvatting van Van Kol kwam opnieuw tot uitdrukking in diens rapport over de ontwikkeling der grootindustrie in Japan.²

De gedachtengang ging kennelijk ook in de richting van fabrieksnijverheid, toen G. G. Idenburg in 1915 de 'Commissie voor de ontwikkeling der Fabrieksnijverheid in Nederlands-Indië' instelde.³ Deze Commissie echter, waarvan de werkzaamheden tot weinig resultaat leidden, ontmoette veel critiek. Deze critiek bereikte haar hoogtepunt in de polemiek, welke werd gevoerd in *Economisch-Statistische Berichten* en welke goeddeels de tegenstelling: fabrieksnijverheid – kleinnijverheid tot grondslag had.⁴

Toen echter in de jaren 1930–1942 de periode van feitelijke nijverheidsontwikkeling aanbrak, bleek, dat zowel de fabrieksnijverheid als de kleinnijverheid, deze laatste vooral door steun van de Overheid, tot ontwikkeling kwamen, al bevatten de 'nijverheidspolitieke richtlijnen voor de industrialisatie van Nederlandsch-Indië' (1937)⁵ als volgorde van economische en sociale belangrijkheid:

- a huisvlijt;
- b de niet-gemechaniseerde kleinnijverheid;
- c de gedeeltelijk gemechaniseerde kleinnijverheid;
- d de gemechaniseerde midden-industrie;
- e het sterk gemechaniseerde grootbedrijf.

Na de oorlog bleken echter in dit opzicht, althans vóór de soevereiniteits-overdracht, de opvattingen gewijzigd te zijn. In een voorontwerp n.l. van 'nijverheidspolitieke richtlijnen voor Indonesië' (1947) heette het, dat de technologisch-economische structuur van ieder onderdeel van het industriële voortbrengingsproces bepalen zou, welke bedrijfsvorm de beste ontwikkelingskansen zou bieden, al zou bij gelijke economische mogelijkheden de voorkeur worden gegeven aan handwerk en kleinbedrijf.⁶

Van deze stelling werd weer afgeweken in het rapport van de Industrialisatie-Commissie, waarin gesteld werd, dat de grondvorm voor de industrialisatie zou moeten bestaan uit eenheden van kleine, hoogstens middelgrote omvang en dat daarnaast het grootbedrijf de functie zou moeten vervullen van 'supporting element'.⁷

¹ Zie Hoofdstuk II, blz. 25.

² Zie Hoofdstuk II, blz. 29.

³ Zie Hoofdstuk II, blz. 27.

⁴ Zie Hoofdstuk II, blz. 34.

⁵ Zie Hoofdstuk III, blz. 51.

⁶ Zie Hoofdstuk IV, blz. 64.

⁷ Zie Hoofdstuk IV, blz. 68.

Uit deze, in het kort gememoreerde opvattingen blijkt, hoezeer de meningen op dit punt verdeeld waren.

Wij verkeren nu echter in de gelukkige omstandigheid, dat ons enige, zij het ook globale, gegevens ter beschikking staan over de periode van feitelijke nijverheidsontwikkeling (1930–1942) waarin zowel de kleine als de fabrieksnijverheid tot ontwikkeling kwamen.

Wij willen nu aan de hand van deze gegevens nagaan, in hoeverre van een werkelijke tegenstelling in dit opzicht sprake kan zijn en of er inderdaad een voorkeur zou moeten worden uitgesproken voor één van de beide ontwikkelingsvormen.

Dat de arbeider in de fabrieksnijverheid: een grotere productiewaarde voortbrengt, een hoger loon geniet, meer binnenlandse grondstoffen verwerkt en zowel direct als indirect een grotere bijdrage levert aan het nationale inkomen dan zijn collega in de kleinnijverheid, zijn feiten, die uit de gegevens weergegeven in de onderdelen IA en B van dit hoofdstuk¹ reeds naar voren kwamen.

In de volgende tabel worden deze gegevens vergelijkbaar bijeengebracht.

Vergelijking van enkele gegevens uit de kleinnijverheid en de fabrieksnijverheid in 1939

	Kleinnijverheid		Fabrieksnijverheid	
	Totaal	Per arbeider	Totaal	Per arbeider
Beroepsbeoefenaars	2.500.000		300.000	
Lonen	f 80.000.000	f 32,— ²	f 60.000.000	f 200,—
Verwerkte binnenlandse grondstoffen	f 40.000.000	f 16,—	f 30.000.000	f 100,—
Productiewaarde	f 200.000.000	f 80,—	f 200.000.000	f 666,60

Vergelijken we de lonen met het gemiddelde loon van een beroepsbeoefenaar in 1939, hetwelk op ca f 85,— uitkomt³, dan zou het gemiddelde loon

¹ Hoofdstuk V, blz. 82–98.

² Dit loonbedrag vindt bevestiging in 'De Nederlandsch-Indische Nijverheid in 1940', *Economisch Weekblad voor Nederlandsch-Indië*, 10e jaargang, 1941, blz. 1017.

³ Dit loon van f 85,— is het resultaat van de volgende globale berekening:

Totale bevolking in 1930 60,727 miljoen zielen
1940 $\pm$ 70 miljoen zielen (zie blz. 86)

Gemiddelde toename 1 miljoen zielen/jaar. In 1939 in totaal dus $\pm$ 69 miljoen zielen. In 1930 was 34,3 % van de totale bevolking beroepsbeoefenaar. Indien wij dit percentage aanhouden voor 1939, dan bedroeg het aantal beroepsbeoefenaars in dat jaar 23,667 miljoen personen. Het totale inkomen in 1939 bedroeg volgens Polak f 2.022 miljoen (zie Polak, blz. 60). Hieruit resulteert dan een gemiddeld loon van f 85,— per jaar.

per arbeider in de kleinnijverheid aanmerkelijk lager en dat van de fabrieksarbeider veel hoger zijn dan het gemiddelde van f 85.—.

Bij een dergelijke vergelijking moeten we echter — zoals reeds eerder werd opgemerkt — rekening houden met het feit, dat de arbeider in de kleinnijverheid veelal slechts een gedeelte van zijn totale werktijd besteedt aan de nijverheidsproductie. Zo vermeldde wij reeds, dat uit een onderzoek in de niet-mechanische sigarettenindustrie bleek, dat een arbeider in deze tak van nijverheid in Oost-Java gemiddeld slechts 100 dagen en in Midden-Java 116 dagen per jaar werkzaam was.¹ In andere industrieën lag deze situatie weer gunstiger, zoals bijv. in Madjalaja, een kleinweverij centrum, waar de gemiddelde arbeidstijd 6,4 uur per dag bedroeg.

In dit licht bezien geeft de hierboven weergegeven loonvergelijking een gunstiger beeld en wel zo, dat de kleinnijverheidsarbeider (omgerekend op jaarbasis) een gemiddeld loon genoot, dat enigszins hoger lag dan het gemiddelde loon van f 85.— per jaar.

Dit neemt echter niet weg, dat er een belangrijk verschil blijft bestaan tussen het gemiddelde loon in de kleinnijverheid en dat in de fabrieksnijverheid. Hierbij moet men echter weer bedenken, dat hier naast elkaar staan een groep van 2.500.000 arbeiders in de kleinnijverheid en een van 300.000 fabrieksarbeiders, voorts, dat de eerste uit lonen en verwerkte binnenlandse grondstoffen een bedrag van f 120 miljoen aan het nationale inkomen toevoegde, terwijl voor de tweede dit bedrag f 90 miljoen bedroeg en tenslotte dat de totale productiewaarde voor beide groepen gelijk was, n.l. f 200 miljoen. Bij een vergelijking van de aantallen arbeiders in de klein- en fabrieksnijverheid moet voorts weer rekening worden gehouden met de beperkte arbeidstijd in de kleinnijverheid, waardoor de vergelijking een wijziging ondergaat.

Wij hebben reeds gezien², dat de nijverheidsontwikkeling vooral van belang was in verband met de noodzakelijke uitbreiding van de werkgelegenheid. In dat opzicht was het dus ongetwijfeld de kleinnijverheid, die het meeste perspectief opende, temeer, daar voor een gelijke werkgelegenheidsuitbreiding in de fabrieksnijverheid het vereiste kapitaal en de nodige deskundigheid nog niet in voldoende mate beschikbaar waren. Bovendien kon het deelemplooi, als aanvulling op landbouwwerkzaamheden, niet worden gemist en dit deelemplooi kon de fabrieksnijverheid bezwaarlijk verschaffen.

¹ 'De kleine nijverheid in inheemsche sfeer en hare expansiemogelijkheden', *Landbouw*, 13e jaargang, 1937, blz. 76.

Zie ook: 'De Industrialisatie van Nederlandsch-Indië', *De Indische Mercur*, 25 Augustus 1937, blz. 536.

² Zie deel I A van dit hoofdstuk.

Tenslotte zal het duidelijk zijn, dat onder de gegeven omstandigheden Indonesië meer gebaat was met een werkgelegenheidsuitbreiding, waardoor een groot aantal arbeiders emplooi vond tegen een loon, dat op jaarbasis ongeveer overeenkwam met het totale gemiddelde dan met een uitbreiding van de werkgelegenheid, waardoor een aanmerkelijk geringer aantal arbeiders zou kunnen zijn tewerkgesteld tegen een loon, dat het gemiddelde enkele malen overtrof. Zo gezien lijkt de keuze met betrekking tot het destijds gestelde alternatief: kleinnijverheid – fabrieksnijverheid uit te vallen ten gunste van een ontwikkeling van de kleinnijverheid.

In de praktijk echter bleek dit alternatief slechts voor een gedeelte van de nijverheidssector te bestaan, zodat de gegroeide tegenstelling goeddeels theoretisch bleek te zijn.

Fabrieksnijverheid en kleinnijverheid konden zich n.l. zonder bezwaar en zonder concurrentie gelijktijdig ontwikkelen, omdat bepaalde producten uitsluitend in fabrieksnijverheid konden worden voortgebracht (bijv. cement, bier, weefgarens, autobanden), terwijl andere producten sterk gebonden waren aan de productie in de kleinnijverheid (bijv. vlechtwerk, bepaalde voedingsmiddelen). Daardoor bleef het probleem in feite beperkt tot een tussengroep van producten, welke zowel in fabrieks- als in kleinnijverheid konden worden geproduceerd (bijv. textiel, zeep, olie), ofschoon ook hier de producten in beide bedrijfstvormen dikwijls zodanig waren gedifferentieerd (bijv. bepaalde kwaliteiten textielgoederen, gewone sigaretten of kreteks¹), dat van enige tegenstelling nauwelijks sprake was.

Het naast elkaar voortbestaan van het grote en het kleine bedrijf was overigens geen typisch Indonesisch verschijnsel. Duidelijk komt dit tot uitdrukking in de situatie, die zich in Japan in dit opzicht voordeed.²

In 1930 waren daar 4,5 miljoen personen in de nijverheid werkzaam, waarvan:

53 %	in	bedrijven	met	minder	dan	5	arbeiders
6 %	„	„	„	5 t/m	9	arbeiders	
11 %	„	„	„	10 t/m	49	arbeiders	en
30 %	„	„	„	50	arbeiders	en	meer.

Dit neemt echter niet weg, dat mogelijke tegenstellingen tussen fabrieks- en kleinnijverheid zich juist in de genoemde tussengroep kunnen voordoen en wel, indien de producten uit deze bedrijven met elkaar in concurrentie treden.

Had men deze moeilijkheden uit de weg willen gaan, dan zou men of dit terrein hebben moeten vrijmaken voor de fabrieksnijverheid en daarmee

¹ Typisch inheemse sigaret, waarin kruidnagel als grondstof is verwerkt.

² Zie voor de beschrijving van de industrie-ontwikkeling in Japan, blz. 29.

de ruimere mate van werkgelegenheidsuitbreiding hebben moeten opgeven òf dit terrein hebben moeten reserveren voor de kleinnijverheid, waarmede de drang tot het invoeren van rendabeler productiemethoden zou zijn verzwakt.

Het zal duidelijk zijn, dat de concurrentie tussen de grote en kleine bedrijven door de laatste met succes kon worden gevoerd, omdat de loonniveaux zozeer uiteen liepen. Terwille dus van de werkgelegenheid moest het lagere loonniveau in de kleinnijverheid worden geaccepteerd. In feite echter was er sprake van verschillende, nogal sterk uiteenlopende loonniveaux. Het was n.l. niet onverschillig of men het loonniveau in de manufactuur voor ogen had dan wel dat binnen bijv. het bakul-systeem.¹

Alleen door invoering van technische verbeteringen in het productiesysteem der kleinnijveren kon ook bij een hoger loonniveau de concurrentiemogelijkheid met de producten der fabrieksnijverheid gehandhaafd blijven.

Verbetering van de productietechniek voor de kleinnijverheid was daarom in de periode 1930–1942 een der doelstellingen van de Afdeling Nijverheid. Men denke in dit verband bijv. aan de introductie van verbeterde weefgetouwen.

Op deze wijze krijgt de kleinnijverheid geleidelijk een andere inhoud. Het zijn dan niet meer de met primitieve middelen producerende bedrijfjes, die door middel van aanmerkelijk lagere lonen de concurrentie met het product van de fabrieksnijverheid kunnen volhouden, doch het worden bedrijfjes, die, wellicht kleiner van omvang, als gelijkwaardigen van soortgelijke bedrijven van grotere omvang (fabrieksnijverheid) kunnen worden beschouwd.

Bezien wij in dit licht de vroeger bestaande tegenstelling tussen de voorstanders van kleinnijverheid en die van fabrieksnijverheid, dan leidt ons het bovenstaande tot de conclusie, dat de voorstanders van kleinnijverheid het gelijk niet aan hun kant hadden, in zoverre zij zich de kleinnijverheid uitsluitend in haar primitieve vorm voor ogen stelden, terwijl aan de voorstanders van de fabrieksnijverheid kon worden tegengeworpen, dat zij onvoldoende oog hadden voor het grote belang van een noodzakelijke uitbreiding van de werkgelegenheid. De tegenstelling verliest dus veel van haar waarde, wanneer men stelt, dat in de kleinnijverheid, die aantrekkelijk is uit een oogpunt van verruiming van de werkgelegenheid, terwille van verdere welvaartsverhoging en versterking van concurrentiekracht, ge-

¹ Het bakulsysteem werkt met een tussenpersoon, die de grondstoffen ter bewerking uitgeeft en de eindproducten met verrekening in ontvangst neemt, bij welke verrekening slechts een gering loon in handen van de nijveren komt, terwijl het overige in handen blijft van de tussenpersoon (de bakul).

streefd moet worden naar een ontwikkeling, waardoor een meer fabriekmatige productie zou kunnen worden bereikt.

In dit verband is het wel van belang te vermelden, dat uit onderzoekingen gebleken is, dat de optimale bedrijfsgrootte in bepaalde bedrijfstakken niet hoeft te leiden tot omvangrijke bedrijven.¹ Dit geldt o.a. voor textiel, kleding, hout, meubels en lederwaren. Naar aanleiding hiervan kunnen wij Sitsen raadplegen, die in tabel VII van zijn meergenoemde studie de verdeling aangeeft van de nijverheidsbeoefenaars over de verschillende bedrijfstakken.

Branche of industry	Village production	Bakul workers	Factory workers ²
Textile, clothing, leather . . .	21.5 %	48 %	73 %
Products timber, bamboo, etc. .	18 %	31 %	22 %
Food and table luxuries	48.5 %	5 %	} 5 %
Metal work	3 %	3 %	
Pottery	3 %	7 %	
Miscellaneous	6 %	6 %	

Uit deze gegevens kan blijken, dat die producties, welke uit een oogpunt van verruiming van de werkgelegenheid het meest van belang zijn voor Indonesië, voor een goed deel samenvallen met de genoemde bedrijfstakken, waarin de optimale bedrijfsgrootte bereikt kan worden, zonder dat een zeer groot bedrijf is vereist. Dit houdt dus in, dat voor de hierboven geschetste uitbouw van de kleinnijverheid geen onmogelijk lange weg zou behoeven te worden afgelegd. Wij kunnen daarom onderschrijven, wat voor Pakistan werd opgemerkt over de bedrijfjes in de kleinnijverheid "... they are on one hand a supplement or rather a complement to Pakistan's agricultural economy and on the other the fore-runner of the industrial era in this country".³

Uit de bovenstaande beschouwingen blijkt, dat de controverse: fabrieksnijverheid – kleinnijverheid slechts op een deel van de nijverheidssector betrekking kan hebben. Echter ook in dit gedeelte van de nijverheidssector behoeft deze tegenstelling dus niet tot bepaalde moeilijkheden aanleiding te geven, mits men terwille van de ruimere werkgelegenheid door ontwikkeling van de kleinnijverheid ook het lagere loonniveau hierbij accepteert, waardoor de concurrentie tussen de fabrieksnijverheid en de kleinnijver-

¹ Zie *De Industrie* van 15 Februari 1950.

² Onder 'factory workers' verstaat Sitsen hier de arbeiders in bedrijven met minder dan 50 arbeiders.

³ *Pakistan's industries 1947-1953*. The Planning and Publicity Directorate, Department of Supply and Development for the Ministry of Industries, Government of Pakistan.

heid zonder nadelige gevolgen voor één der beide bedrijfspvormen kan plaats vinden. Een verdergaande ontwikkeling van de kleinnijverheid door technische verbetering der productiemethoden, zou het verschil in de loonniveaux van de fabrieksnijverheid en de kleinnijverheid kunnen verkleinen en op den duur zelfs kunnen elimineren, zonder dat de kleinnijverheid daarbij in het algemeen noemenswaardige hinder zou behoeven te onder vinden van de ontwikkeling der fabrieksnijverheid.

II DE TOEKOMST VAN DE NIJVERHEIDSONTWIKKELING IN INDONESIË

In de voorgaande beschouwingen hebben wij reeds geconstateerd, dat in 1939 14,8 % van het nationale inkomen van Indonesië afkomstig was uit de nijverheidssector. Hoewel dit percentage ongetwijfeld een aanduiding is voor de niet onbelangrijke rol, die de nijverheid vóór de tweede wereldoorlog in de Indonesische economie vervulde, is toch tevens wel gebleken dat de nijverheidsontwikkeling alléén nog geen oplossing kon bieden voor het werkgelegenheids- en het daarmee samenhangende welvaartsprobleem. Een verdere uitbouw en verbetering van andere economische sectoren, alsmede een doelbewuste transmigratiepolitiek konden daarnaast ter bevordering van de economische ontwikkeling niet worden gemist.

De pleitbezorgers van nijverheidsbevordering in Indonesië van vóór 1930 verkeerden in zeker opzicht in een moeilijke positie. Immers, in hun pleidooien konden zij hun tegenstanders niet wijzen op reeds bereikte resultaten. In de periode 1930–1942 werd echter aangetoond, dat ontwikkeling van de nijverheid ook in Indonesië zeer wel mogelijk was en wat meer is, dat een dergelijke ontwikkeling gunstige resultaten afwierp voor de Indonesische economie.

In dit verband zij er echter op gewezen, dat de vervulling van een aantal voorwaarden noodzakelijk was om deze ontwikkeling te kunnen doen plaatsvinden. Toen dan ook direct na de tweede wereldoorlog aan een aantal dezer voorwaarden niet werd of niet kon worden voldaan, zag het er in Indonesië voor de nijverheidsontwikkeling niet rooskleurig uit.

Desondanks kon aanvankelijk de rehabilitatie van door de oorlog getroffen bedrijven in bevredigende mate voortgang vinden. Zodra echter de internationale concurrentieverhoudingen zich geleidelijk weer herstelden, kwam een verdere ontwikkeling van de nijverheid in het gedrang.¹ Op dat moment bleef de Indonesische Regering in verschillende opzichten in gebreke en het zal, wil de nijverheid in Indonesië in de toekomst de rol gaan vervullen, die van haar verwacht wordt, noodzakelijk zijn in het tot dus verre gevoerde beleid de nodige correcties aan te brengen.

¹ Uitvoeriger sprak ik hierover reeds in hoofdstuk IV.

In dit verband willen wij hierna enkele onderdelen behandelen, welke in dit opzicht van het grootste belang moeten worden geacht.

Vooropgesteld zij, dat wij ons in deze studie niet willen bezighouden met dië eisen, waaraan onder alle omstandigheden voldaan moet worden zoals rust en orde, veiligheid van persoon en goed e.d., niet omdat wij hieraan geen belang zouden hechten, integendeel, doch omdat behandeling ervan ons te ver zou afvoeren van ons onderwerp.

Daarom zullen wij ons in dit verband tot de volgende onderdelen beperken:

- 1 organisatie;
- 2 kapitaal;
- 3 deskundigheid;
- 4 arbeid;
- 5 bescherming.

1 ORGANISATIE

Het belang van een goede organisatie mag ook voor de nijverheidsontwikkeling in Indonesië niet onderschat worden. Immers met deze ontwikkeling worden bepaalde concrete doeleinden nagestreefd, t.w. werkgelegenheidsuitbreiding en de daarmee verbonden welvaartsverhoging. Daartoe zal het nodig zijn een stelselmatige politiek te voeren, waarbij men zich duidelijk voor ogen stelt, hoe deze ontwikkeling zich zal moeten voltrekken om een optimaal resultaat te bereiken. Dat hier een belangrijke taak voor de Overheid is weggelegd, behoeft geen nader betoog.¹

Het behoeft dan ook niet te verbazen, dat reeds diegenen, die zich vóór de dertiger jaren met het industrialisatieprobleem van Indonesië bezighielden, op een enkele uitzondering na, aan de Overheid een taak in deze ontwikkeling toedachten en dat in een periode van overwegend liberaal denken.

Na de tweede wereldoorlog hebben wij in vele achtergebleven of onderontwikkelde gebieden plannen zien opstellen met de uitvoering waarvan men op de economische achterstand bedoelde in te lopen. Wil men echter bij de uitvoering van een dergelijk welvaartsplan niet op onoverkomelijke moeilijkheden stuiten, dan zal een der eerste daaraan te stellen eisen zijn, dat het een integraal plan is. De verschillende economische sectoren immers zijn zo nauw met elkaar verbonden, dat de uitvoering van een plan zal vastlopen of in ieder geval niet het gewenste effect zal hebben zo men met deze interdependentie geen rekening heeft gehouden.

¹ Vergelijk o.a. 'United Nations Special Committee on information transmitted under article 73(c) of the charter (1950-1952). Non-self-governing territories. General programmes of industrial development.

Het uitgangspunt voor het opstellen van een welvaartsplan is uiteraard niet voor alle landen (gebieden) hetzelfde.

Indonesië, om ons daartoe weer te bepalen, zal de noodzakelijke uitbreiding van de werkgelegenheid voorop moeten stellen en al die economische sectoren in de beschouwing moeten betrekken, welke op het punt van werkgelegenheid een bijdrage kunnen leveren. Om mijn bedoelingen nader toe te lichten zou het volgende kunnen dienen.

De bevolkingsdruk is niet in alle gebieden van Indonesië gelijk. Het is daarbij niet zó, dat men alleen maar een scheiding zou behoeven te maken tussen Java en de Buitengewesten, want ook verschillende streken op Java lopen in dit opzicht sterk uiteen. Daarom zal in eerste instantie moeten worden nagegaan in welke gebieden de bevolkingsdruk relatief d.w.z. in verhouding tot de aanwezige werkgelegenheid het grootst is. Dit kan uiteraard globaal geschieden. Het resultaat van dit onderzoek kan al dadelijk mederichtinggevend zijn voor de transmigratie. De instantie met deze transmigratie belast kan dan een voorzichtig plan opstellen voor een aantal jaren, waaruit kan blijken in hoeverre bepaalde gebieden in de eerstkomende jaren langs de weg van transmigratie van een deel van de bevolkingsdruk zouden kunnen worden ontlast. De daarna nog overblijvende druk zal geleidelijk door werkgelegenheidsuitbreiding in de verschillende economische sectoren, zoals nijverheid, visserij e.d. moeten worden opgevangen, waartoe een verdeling over deze sectoren zal moeten worden gemaakt overeenkomstig de mogelijkheden in dit opzicht binnen elke economische sector afzonderlijk.

Bij de bestudering van deze mogelijkheden zal men uiteraard rekening moeten houden met de transportmogelijkheden en de energievoorziening in de betrokken gebieden. De terzake bevoegde Overheidsinstanties zullen daarom in dit stadium reeds in het overleg betrokken moeten worden, temeer daar de ontwikkeling van transport en energie mede van groot belang is voor de algemene economische opbouw.

Gelijktijdig zal een verdeling moeten plaats vinden van de beschikbare financiële middelen over de verschillende jaren en over de diverse onderdelen, welke bij het ontwikkelingsschema betrokken zijn.

Er kan niet genoeg op gewezen worden dat de plannen vooral in de beginperiode gematigd moeten zijn. Tè veel plannen immers zijn reeds op teleurstellingen uitgelopen, omdat hun opzet te groots was. Zulke mislukkingen hebben ook een ongunstig psychologisch effect.

Beperken wij ons nu verder tot de nijverheid dan zou volgens de zo juist vermelde procedure voor deze sector bekend zijn:

hoeveel arbeidsplaatsen daarin voor de komende jaren te creëren zijn;
in welke gebieden dit zal moeten geschieden en in welke mate hierbij

steun zal worden ondervonden van de transport- en energieontwikkeling; welke financiële middelen van Overheidswege voor de uitvoering beschikbaar kunnen worden gesteld.

Hiermede is dan tevens globaal de taak omschreven welke aan de Afdeling Nijverheid ter uitwerking en uitvoering zou moeten worden opgedragen.

Wellicht zou de uitwerking der plannen het best kunnen geschieden door een bureau nijverheidsplanning in overleg met bureaux voor fabrieksnijverheid en kleinnijverheid, aan welke de feitelijke uitvoering zou kunnen worden opgedragen. De wenselijkheid om voor fabrieks- en kleinnijverheid afzonderlijke bureaux in te stellen, die echter in nauw overleg met elkaar hun werkzaamheden zouden moeten regelen, vindt zijn reden in het feit, dat beide bedrijfstvormen dikwijls zo uiteenlopende problemen met zich brengen.

Hoe nu de uitvoering van de door de Afdeling Nijverheid (c.q. een bureau nijverheidsplanning) uitgewerkte plannen zou moeten worden verdeeld over de beide bureaux, hangt af van een aantal factoren waarvan wij de voornaamste hierna zullen weergeven en waarbij de voorwaarden voor de buitenlandse investeringen voor het ogenblik buiten beschouwing zullen worden gelaten¹.

- 1 Voor welke producten zijn in de betrokken gebieden de vooruitzichten het gunstigst i.v.m. aanleg van de bevolking, grondstoffen-vindplaatsen of agrarische of industriële voortbrenging van grondstoffen en/of half-fabrikaten?
- 2 Welke van die producten kunnen in kleinnijverheid, welke moeten in fabrieksnijverheid worden voortgebracht?
- 3 Hoe groot is de behoefte aan dergelijke producten?
- 4 Hoe staat het met de transportmogelijkheden en de energievoorziening in deze gebieden en welke verbeteringen zijn in het kader van het welvaartsplan in dit opzicht te verwachten?
- 5 Hoe staat het met de afzetmogelijkheden?
- 6 Hoe ligt het loonpeil in de betrokken gebieden?
- 7 Welke zijn de financieringsmogelijkheden?

Na beantwoording van deze vragen door het bureau nijverheidsplanning zal een idee verkregen zijn over de te produceren goederen, de wijze van productie alsmede omtrent de te produceren hoeveelheden. Eveneens zal men dan een indruk kunnen hebben over de aanvoer van grondstoffen

¹ Op dit punt zal nader worden ingegaan bij de behandeling van het volgende onderdeel: Kapitaal (zie blz. 116 e.v.).

en halffabrikaten en de afzetmogelijkheden voor de eindproducten alsmede over de wijze van financiering.

Aan de hand van deze gegevens zal een taakverdeling tot stand kunnen komen voor de beide reeds eerder genoemde nijverheidsbureaux, waarbij evenwel aandacht besteed dient te worden aan een onderling evenwicht der taakstellingen. Immers, de ontwikkeling in een bepaald gebied van bijv. een aantal kleine weverijen zal de opbouw van een garensponnerij wenselijk maken. Het bureau fabrieksnijverheid zal dan de uitvoering van zijn taak ter hand moeten nemen. Op praktische en psychologische gronden is het gewenst daarbij zodanig te werk te gaan, dat op een eenvoudige en snelle wijze resultaten verkregen worden, zoals bijv. door uitbreiding van bestaande bedrijven. Dit kan uiteraard alleen daar geschieden, waar de Overheid zeggenschap heeft in het bedrijf, doch waar dit niet het geval is, zal men via besprekingen daartoe moeten trachten te komen.¹

Voor wat betreft nieuw op te richten bedrijven zal het bureau fabrieksnijverheid bekendheid moeten geven aan zijn plannen, binnenslands en voorzover nodig en mogelijk ook in het buitenland², teneinde de oprichting van de gewenste bedrijven zoveel mogelijk te bevorderen.

Zouden deze pogingen geen succes hebben, dan zou de Overheid, indien een bepaald bedrijf voor een evenwichtige nijverheidsontwikkeling noodzakelijk zou zijn, zelf het initiatief hiertoe moeten nemen, waarbij overdracht aan particulieren op een later tijdstip alsnog mogelijk zal zijn.

Ter vermijding van moeilijkheden bij de financiering verdient het aanbeveling met de uitwerking van de plannen tijdig te beginnen, zodat reeds bij de aanvang der periode, waarin dergelijke bedrijven tot stand zouden moeten komen, bekend is of daarvoor van particuliere zijde belangstelling bestaat. In feite zal het bureau om belangstelling te wekken voor deze investeringen een propaganda-campagne moeten voeren. Van Reigersberg Versluys propageerde in 1917 de 'reclame' reeds als een middel om het buitenlandse kapitaal te interesseren.

Hetzelfde geldt indien er behoefte bestaat aan zogenaamde 'technical assistance' voor het uitwerken van plannen voor bepaalde projecten, voor opleiding van werkkrachten, verbetering van productiemethoden, grondstoffenonderzoek, e.d., een systeem, waarmede Japan ook na de laatste wereldoorlog veel succes boekte.³

¹ Dergelijke besprekingen zouden o.a. gevoerd kunnen worden met de Industriële Bond.

² Wij gaat er op dit moment vanuit dat de verdeling van bedrijven (categorieën) zoals deze door de Industrialisatie Commissie werd opgesteld (zie hoofdstuk IV, blz. 70) als definitief zal kunnen worden aangemerkt.

³ *Japanese industry after the war - Foreign Investment possibilities -*. Compiled by the Foreign Capital Research Society 1951, 146 blz.

Voorts zij er op gewezen, dat een zo groot mogelijke uniformiteit bij de uitvoering der verschillende deeltaken de werkzaamheden niet alleen zal vereenvoudigen, doch tevens, door bijv. vergelijkbaarheid van bepaalde projecten, de efficiency zal verhogen.

Tenslotte zal door dit bureau in samenwerking met het bureau kleinnijverheid de wenselijkheid en mogelijkheid van bescherming van de binnenlandse industrie moeten worden onderzocht. Wij achten dit punt van zodanig belang, dat wij hieraan een afzonderlijke beschouwing zullen wijden in onderdeel 5¹, waarbij tevens het vraagstuk der regeringsorders zal worden behandeld.

Voor wat betreft de uitvoering van de taak van het bureau kleinnijverheid is het nauwelijks nodig nieuwe gedachten te ontwikkelen. De vooroorlogse organisatie op dit terrein heeft ongetwijfeld haar sporen verdiend. De nijverheidsbureaux, verspreid over de gehele archipel, speelden bij de bevordering der kleinnijverheid een belangrijke rol, welke in hoofdzaak bestond in het geven van voorlichting en adviezen, het bemiddelen voor de financiering e.d. Belangrijke steun ondervonden deze bureaux van de destijds opgerichte instituten en laboratoria, zoals het Textielinstituut, het Keramisch Instituut en het C.I.T.O. (Centraal Instituut voor Technologisch Onderzoek).

Vermelding in dit verband verdienen ook de centrales, die destijds werden opgericht in gebieden waar een bepaald product bij voorkeur werd geproduceerd. Het doel van dergelijke centrales was het product, ter verkrijging van een hogere waarde, een deelbewerking te doen ondergaan, die de kleinnijveren individueel veelal niet ter hand konden nemen, omdat zij voor hen te kostbaar was.

Hoewel het hierboven zeer globaal geschetste systeem, zoals reeds gezegd, goed heeft voldaan, zouden toch nog wel enkele opmerkingen kunnen worden gemaakt over de wijze waarop de bevordering van de kleinnijverheid wellicht nog efficiënter zou kunnen geschieden. Een dezer opmerkingen is ontleend aan een ontwerp voor India van Sir. M. Visvesvaraya.²

De leidende gedachte van dit ontwerp is de bevordering van de zelfwerkzaamheid der bevolking. In elke dorpengroep (10 à 12 dorpen) met een bevolking van ca. 20.000 zielen wordt een 'development committee' gevormd, bestaande uit een 12-tal 'ontwikkelde' personen, plaatselijk gekozen, die een campagne opzetten om de bevolking te stimuleren kleine industrieën tot ontwikkeling te brengen, hetzij individueel, hetzij door samenwerking van meerdere personen of door vorming van een 'joint-stock

¹ Zie blz. 108 en 129.

² 'Rural Industrialization', *The Eastern Economist*, June 17, 1949, page 986.

company'. Het 'committee' dient niet alleen fondsen bijeen te brengen voor de bekostiging van haar eigen werkzaamheden – heffing van hoogstens een rupee per gezin per jaar – maar ook het plaatselijk 'kapitaal' te mobiliseren. Zodra de verschillende bedrijfjes gestart zijn, zal het werk der 'committees' bestaan in het verzamelen van gegevens over markten e.d. en in het regelmatig geven van een overzicht van de vooruitgang.

Een introductie van deze methode, nadat daarin zo nodig wijzigingen zijn aangebracht, zou wellicht ook voor Indonesië goede resultaten kunnen afwerpen. Visvesvaraya verwachtte voor India van dit systeem een verdubbeling van het nationale inkomen in deze sector in een periode van vijf jaar. Persoonlijk lijkt mij deze verwachting aan de optimistische kant. Het idee zelf lijkt echter niet onaantrekkelijk. In Indonesië zouden de verschillende nijverheidsbureaux hun bemiddeling kunnen verlenen bij het oprichten van dergelijke 'committees', waaraan, indien zij tot bepaalde resultaten zouden leiden, het nijverheidsbureau door adviezen op technisch en economische gebied steun zou kunnen verlenen.

De coöperatie zou voor Indonesië hier waarschijnlijk de aangewezen ondernemingsvorm zijn.¹ Indonesië kent immers slechts een zeer kleine kapitaalbezittende klasse, zodat het benodigde kapitaal overwegend met kleine bedragen bijeen zal moeten worden gebracht – en zelfs dan zal een Overheidscrediet niet gemist kunnen worden. Onder deze omstandigheden zou de coöperatie, mede in verband met de traditionele geneigdheid tot onderlinge hulpverlening, goede diensten kunnen bewijzen. Nogmaals wil ik in dit verband wijzen op de wenselijkheid van het doorvoeren van een zo groot mogelijke uniformiteit in de werkwijze. Een uniform coöperatie-contract betekent reeds een belangrijke vereenvoudiging. Deze uniformiteit van contract werd ook gehanteerd bij de Indische Maatschappij op Aandelen (I.M.A.), welke haar wettelijke regeling verkreeg op 25 September 1939 (in werking getreden op 1 Februari 1940). Deze I.M.A. heeft N.V.-kenmerken, benevens enkele coöperatie-trekken.

Naast de coöperatie zal ook de I.M.A. voor de kleinnijverheid een bruikbare ondernemingsvorm kunnen zijn. De toepassing van een van de beide genoemde vormen biedt het voordeel, dat de Overheidszorg niet hoeft uit te gaan naar de kleine zelfstandige nijverheidsbeoefenaar individueel, die wellicht slechts intermitterend zijn bedrijf uitoefent, verbeteringen niet

¹ In 1906 werd reeds door Abendanon een voorstel gedaan om de coöperatie als eis te stellen voor steun aan de kleinnijverheid. Zie hiervoor: *Middelen welke van Staatswege in het werk zouden zijn te stellen om in de inlandsche maatschappij op Java en Madoera nijverheid en handel tot bloei te brengen en daarnaast ook de uitoefening van kunst en nijverheid te bevorderen*. Mr. J. H. Abendanon, Amsterdam, J. H. de Bussy, 1906; zie eveneens: Mr. Fock, blz. 20 en de taakomschrijving van de Afdeling Nijverheid, blz. 33.

zelfstandig ter hand kan nemen en niet kan financieren, moeilijkheden met de afzet heeft en niet in staat is de nodige gegevens te verstrekken. Het zal de Overheid daarom veel werk besparen, indien de nodige contacten slechts behoeven te worden gelegd met coöperaties of I.M.A.'s, aan de oprichting waarvan bepaalde faciliteiten zouden kunnen worden verbonden, zoals een renteloos voorschot, regelmatige kosteloze controle op en advies inzake de kwaliteit van het product door het Laboratorium voor Materiaalonderzoek e.d.

Ook het verzamelen van noodzakelijke gegevens zal alsdan sneller en eenvoudiger kunnen geschieden en bovendien zullen de gegevens nauwkeuriger kunnen zijn, hetgeen bijv. van belang is in geval van bescherming van een bepaald product. Voorts kan nog gewezen worden op het nut van een eenvoudig en uniform boekhoudsysteem, waarvan het bijhouden geen vergaande boekhoudkundige kennis vereist.¹ Tenslotte zal de uniformiteit nog van belang zijn voor wat de technische en economische voorlichting betreft, waarbij rekening gehouden zal moeten worden met de verschillende ontwikkelingsstadia, waarin de kleinnijverheidsbedrijven zich bevinden en waarin de loonverhoudingen zulk een belangrijke rol spelen.

Uit het bovenstaande blijkt wel duidelijk, dat de nijverheidsbureaux een zeer belangrijke taak te vervullen hebben, hetgeen vóór de oorlog eveneens werd erkend. Een deskundigheid, groter dan die, welke de huidige bezetting dezer bureaux waarborgt, is daarom een noodzakelijk vereiste voor de uitvoering van de hierboven besproken taakstelling.

Om de nijverheidsontwikkeling nauwkeuriger te kunnen volgen zal voorts de nijverheidsstatistiek, welke in 1939 werd opgezet, in 1940 werd uitgebreid en in 1950 hervat, geleidelijk verder uitgebreid dienen te worden. Het zal aan de Afdeling Nijverheid zijn aan het Centraal Kantoor voor de Statistiek haar wensen kenbaar te maken omtrent op te nemen gegevens en indelingen, welke voor haar van belang kunnen zijn.

Daarnaast zal nog een taak bestaan voor documentatie binnen het bureau nijverheidsplanning voor wat betreft behoeftenschattingen, gegevens over importen van producten, welke ook binnenslands worden geproduceerd, het verzamelen via de nijverheidsbureaux van de prijzen, welke de binnenlandse en buitenlandse producten op de plaatselijke markten doen (dit o.a. in verband met te nemen beschermingsmaatregelen), kortom, het verzamelen van die gegevens, welke doorgaans niet door het C.K.S. worden bijeen gebracht en welke voor de nijverheidsontwikkeling niettemin van belang zijn.

¹ De Nederlandse binnenschippers beschikken bijv. over een dergelijk boekhoudsysteem waarvoor de boeken pasklaar, gedrukt worden uitgegeven.

Om het totale plan en de uitvoering daarvan zo efficiënt mogelijk te doen zijn, zal het tenslotte aanbeveling verdienen om een periodieke controle op de realisering ervan uit te oefenen en aan de hand van de resultaten dezer controle het plan en de uitvoering zo nodig te herzien en aan te passen. Dit geldt zowel voor de nijverheidsplanning en de realisering daarvan als voor die in andere sectoren, zoals b.v. visserij, energievoorziening, transmigratie e.d. Het zal daarbij van groot nut zijn te trachten de oorzaken van een eventueel achterblijven te achterhalen met het oog op het aanbrengen van correcties in het totale plan of in de deelplannen.

Het is uiteraard niet de bedoeling te stellen, dat de bovengeschetste organisatie de enig mogelijke zou zijn. Ongetwijfeld zijn verschillende andere mogelijkheden te bedenken om een doelmatige organisatie tot stand te brengen. De ervaring in vele minderontwikkelde gebieden leert echter, dat het dikwijls aan een goede organisatie ontbreekt en dat als gevolg daarvan de uitvoering van de plannen stagneert. Te dikwijls werden belangrijke onderdelen niet in de beschouwingen betrokken, waardoor het eigenlijk van te voren reeds vaststond, dat realisering van de plannen niet mogelijk zou zijn. Daarom alleen werd bij wijze van proeve het hierboven geschetste schema enigszins uitgewerkt.

Wij zouden niet volledig zijn, indien wij in dit verband geen melding zouden maken van het door het Staatsplanbureau ontwikkelde vijfjarenplan 1956-1960.¹

Het bedrag, benodigd voor de uitvoering van dit plan, beloopt Rp. 11.400.000.000, waarvan bestemd is voor:

landbouw, veeteelt, visserij en bosbouw	13 %
opwekking van energie, alsmede irrigatie- en andere projecten	25 %
mijnbouw en industrie	25 %
verbindingen inclusief het aanleggen van hoofdwegen	25 %
sociale voorzieningen	12 %

In de nijverheidssector zal men trachten tot een verhoging van de productie te komen door het opwekken van meer elektrische energie, het uitbreiden van bestaande industrieën, het verbeteren van de organisatie en van de productietechniek, het vergroten van de investeringen en het beschikbaar stellen van voldoende deviezen voor de import van grondstoffen en halffabrikaten.

Hiervan zal de uitbreiding van de electriciteitsopwekking prioriteit genieten.

¹ Zie: *Indonesisch Bulletin*. Indonesische Voorlichtingsdienst, 's-Gravenhage no. 11, 1955, blz. 9.

Het valt niet te voorspellen of, en zo ja in hoeverre, het vijfjarenplan gerealiseerd zal worden. Wel kan worden geconstateerd dat in dit plan meer aandacht werd besteed aan een gecoördineerde werkwijze dan tot dusver het geval was.

2 KAPITAAL¹

Bij de beschouwingen over het voor de financiering van de nijverheid benodigde kapitaal dient een onderscheid te worden gemaakt naar binnenlands en buitenlands kapitaal, omdat de herkomst van het kapitaal een onderscheiden problematiek met zich brengt, waarmede rekening moet worden gehouden bij het nemen van maatregelen, welke ten doel hebben deze kapitalen te mobiliseren en aan te trekken.

Het is een bekend feit, dat met de ontwikkeling der techniek het, per te werk te stellen arbeider, te investeren bedrag steeds toeneemt. Voor Nederland is dit bedrag momenteel gemiddeld ca f 25.000. Voor Indonesië zijn hierover geen nauwkeurige gegevens beschikbaar. Versluys kwam na de oorlog bij 'een uitermate ruwe schatting' tot een bedrag van f 7.000 per arbeider, zonder met de devaluatie rekening te houden.² Hij baseerde zich daarbij echter op het f 50 miljoen plan van 1941, waarop vrijwel uitsluitend kapitaal-intensieve projecten voorkwamen.³ Het investeringsbedrag per arbeider is vanzelfsprekend zeer verschillend al naar gelang de aard van het bedrijf. Zo zullen de bedrijven in de fabrieksnijverheid aanmerkelijk hogere investeringen vereisen dan die in de kleinnijverheid. Hoe dit ook zij, in ieder geval zullen grote bedragen nodig zijn om in de nijverheidssector voldoende werkgelegenheid te creëren.

Binnenlands kapitaal

De ontoereikendheid van het binnenlands kapitaal ter financiering van de nijverheidsontwikkeling is reeds meermalen en door verschillende auteurs als een vaststaand feit erkend. Van der Waerden was in 1931 zelfs van mening, dat het nog minstens 300 jaar zou duren vóór er van voldoende binnenlandse kapitaalvorming sprake zou zijn.⁴

Het is niet mogelijk de huidige binnenlandse besparingen zelfs ook maar bij benadering vast te stellen; voor een deel immers zijn deze 'opgepot' en

¹ Zie indeling op blz. 108.

² *Aspecten van Indonesië's industrialisatie en haar financiering*, door Dr. J. D. N. Versluys.

³ Vergelijk: 'Grote bedrijven', door P. H. W. Sitsen, Bijzonder nummer van het *Economisch Weekblad voor Nederlandsch-Indië*, Mei 1941, blz. 18.

⁴ 'Het industrialisatie-vraagstuk voor Nederlandsch-Indië', Ir. J. van der Waerden, *Maatschappij-belangen*, April 1931, blz. 87.

belegd in sieraden e.d. Het mobiliseren ervan zal daarom beslist geen eenvoudige opgave zijn.

Voor wat betreft de kleinnijverheid zou wellicht het door Visvesvaraya¹ gepropageerde systeem toepassing kunnen verdienen, terwijl voor het overige credieten zouden moeten worden verstrekt.² Voor bedrijven, welke vallen onder de fabrieksnijverheid weet de ondernemer, indien het gaat om uitbreiding, die niet uit reserves kan worden gefinancierd, doorgaans wel relaties te interesseren of zal hij zich wenden tot bijv. de Bank Industri Negara, welke zich o.a. met credietverstrekking op lange termijn bezig houdt. Op den duur zal het waarschijnlijk ook in toenemende mate mogelijk worden zich met emissies tot de binnenlandse kapitaalmarkt te wenden.

De laatste jaren voor de tweede wereldoorlog won het systeem veld, waarbij import- en exporthuizen de oprichting van industriële bedrijven medefinancierden. De distributie der producten kwam dan doorgaans ook in handen van deze mede-financiers.

Het belang van het contact, dat credietverlenende instellingen met de Overheid zullen onderhouden, ligt voor de hand. Immers, op deze wijze zullen deze instellingen in staat zijn zich ervan te vergewissen, of de bedrijven, waarvoor zij zich zouden willen interesseren in de vorm van credietverstrekking dan wel kapitaaldeelname, passen in de plannen, die de Overheid met betrekking tot de industriële ontwikkeling heeft opgesteld en waarvoor van Overheidswege steun (bijv. in de vorm van bescherming der productie) verwacht kan worden.

Ter stimulering van credietverlening aan of deelname in nijverheidsbedrijven zou de Overheid aan de betreffende instellingen of personen een bepaalde rente- of dividendgarantie in uitzicht kunnen stellen. In dit verband valt ook te denken aan het systeem van beleggingsconsortia, die, om de deelnemingsmogelijkheid te vergroten, aandelen in kleine coupures kunnen uitgeven, wederom onder garantie van de Overheid.

Een verdere stimulans, welke ook voor buitenlandse investeringen van belang kan zijn, kan zijn gelegen in het verlenen van belastingfaciliteiten gedurende de aanloopperiode, waarin het bedrijf tot ontwikkeling moet komen.

Buitenlands kapitaal

Hoe gunstig de resultaten van het mobiliseren van het binnenlands kapitaal ook zouden zijn, toch zullen daardoor niet voldoende financiële middelen beschikbaar komen om de nijverheidsontwikkeling te financieren. Daarom

¹ Zie blz. 112 en 113.

² Hierbij kunnen o.a. optreden het 'Fonds voor de kleine Nijverheid' en de 'Volkscredietbank'.

zal ook Indonesië, evenals zovele andere minder ontwikkelde gebieden, een beroep moeten doen op het buitenlands kapitaal. Indonesië echter zal als onafhankelijk land zelf de nodige actie moeten voeren om het buitenlands kapitaal te interesseren voor de financiering van zijn plannen. Fruin noemt vier kanalen, waarlangs het buitenlands kapitaal Indonesië zou kunnen bereiken, t.w.:

- 1 rechtstreekse nieuwe investering door buitenlands kapitaal in Indonesië, bijv. door oprichting van nieuwe fabrieken;
- 2 deelneming door dat kapitaal in bestaande bedrijven;
- 3 verstrekking van leningen aan de staten¹ van Indonesië, welke leningen door de staten worden gebruikt ten dele voor publieke werken en andere Overheidsbehoeften, ten dele voor credietverschaffing aan het bedrijfsleven door tussenkomst van een daartoe op te richten industriebank;
- 4 deelneming van buitenlands kapitaal in de vorm van kapitaalgoederen, technici en organisatoren, terwijl binnenslands de gebouwen, de grond, de binnenlandse grondstoffen, het vlottend bedrijfskapitaal en de materialen worden verstrekt.²

Fruin gaf de voorkeur aan de onder 3 genoemde methode. Het ligt in de rede, dat middelen ter bevrediging van Overheidsbehoeften ook door de Overheid worden aangetrokken. Overigens ben ik van mening, dat de Overheid zich, zo enigszins mogelijk, buiten de financiering in de particuliere sfeer moet houden, behalve dan, waar nodig, door het geven van garanties. De toch al zo uitgebreide Overheidstaak zou anders worden overbelast, hetgeen aan de efficiency der financiering niet ten goede zou komen.

De door Fruin onder 1 en 2 genoemde mogelijkheden alsmede die onder 4 aangegeven vertonen voorzover het de kapitaalgoederen betreft geen wezenlijk verschil. De praktijk zal verder moeten uitwijzen welke mogelijkheden kunnen worden geëffectueerd.

Verschillende onafhankelijke minder ontwikkelde gebieden hebben zich na de laatste wereldoorlog gehaast om beperkingen en bijzondere voorwaarden op te leggen aan buitenlandse kapitaalinvesteringen. Deze maatregelen hadden in het algemeen een averechtse uitwerking, omdat het kapitaal nu eenmaal zoekt naar de gunstigste investerings-mogelijkheden. Daarbij kwam, dat tegelijkertijd van verschillende gebieden, die ontwikkelingsplannen hadden ontworpen, een vraag naar kapitaal uitging, terwijl de 'klassieke' kapitaalverstrekkende landen dikwijls zelf grote kapitalen nodig hadden voor herstel, wederopbouw en voor het inlopen van tenge-

¹ Fruin had hier nog het oog op de 'Republiek van Verenigde Staten van Indonesië'.

² *Het economisch aspect van het Indonesische vraagstuk*, door Mr. Th. A. Fruin, blz. 65 e.v.

volge van de oorlog ontstane achterstand in de uitbreiding van welvaartsbronnen.

Dit betekende dat, afgezien van de middelen, die in het kader van hulpverlening aan minder ontwikkelde gebieden beschikbaar werden gesteld, het kapitaal aanbod betrekkelijk gering was. Het behoeft dan ook geen verwondering te wekken, dat men er na verloop van tijd in vele gevallen toe overging de aanvankelijk getroffen regelingen te herzien. In Indonesië werden reeds vóór de soevereiniteitsoverdracht in de toenmalige Republiek Indonesia te Djocjakarta voorwaarden opgesteld voor buitenlandse kapitaalinvesteringen, welke neerkwamen op een maximum toelaatbare deelname van het buitenlands kapitaal in een onderneming tot 49 % van het daarin te investeren kapitaal.

Deze regeling heeft echter in de praktijk niet gewerkt. Daarna was het de Industrialisatie-Commissie, die het onderwerp van de aan het buitenlands kapitaal op te leggen voorwaarden het eerst weer in studie nam. In haar Interim-rapport legde deze Commissie haar opvattingen hieromtrent neer.¹

Het is niet bekend, waarom een regeling van deze materie als door de Commissie voorgesteld, al dan niet geamendeerd, nooit tot stand is gekomen. In ieder geval is het begrijpelijk, dat, afgezien nog van andere overwegingen, het buitenlands kapitaal in afwachting daarvan niet bereid was zich in Indonesië te interesseren. Waarschijnlijk waren belangrijke verschillen van inzicht in leidende Indonesische kringen oorzaak, dat een definitieve regeling nog steeds niet tot stand kwam. Zo kon men enerzijds van invloedrijke zijde vernemen, dat de heersende ongunstige deviezensituatie te wijten was aan de transfer van hoge winsten der buitenlandse ondernemingen, terwijl er van andere zijde op werd gewezen, dat de deviezenopbrengst slechts kon worden verhoogd door rehabilitatie der grote ondernemingen, waarvoor een gunstig klimaat moest worden geschapen om buitenlands kapitaal en deskundigen wederom voor Indonesië te interesseren.

Intussen hebben weliswaar enige investeringen plaats gevonden, doch deze vormen in totaal nog geenszins de 'kapitaalstroom', welke voor de noodzakelijke rehabilitatie en voor de verdere economische ontwikkeling van Indonesië gewenst zou zijn.

Andere kapitaal-vragende landen, die ten opzichte van het buitenlands kapitaal wel hun houding hebben bepaald en daarvoor aantrekkelijke regelingen hebben vastgesteld, zijn in dit opzicht Indonesië vooruit. In het algemeen bevatten dergelijke regelingen bepalingen over:

- de investeringsmogelijkheden (bijv. een overzicht van de bedrijfstakken, waarin buitenlands kapitaal wordt toegelaten);

¹ Zie blz. 68 e.v.

- binnenlandse kapitaalparticipatie;
- winsttransfer en repatriëring van het kapitaal;
- belastingfaciliteiten (o.a. vrijstelling van winstbelasting gedurende een aantal jaren; vrijstelling van invoerrechten op kapitaalgoederen);
- non-discriminatie tussen binnenlandse en buitenlandse kapitaalverschaffers;
- waarborgen voor wat betreft onteigening van met buitenlands kapitaal opgerichte ondernemingen.

In Japan werd na de oorlog 'The Foreign Capital Research Society', een niet op winst gebaseerde organisatie, opgericht, die de problemen van de buitenlandse kapitaalinvesteringen bestudeerde. Zij geeft inlichtingen in de ruimste zin over de voorwaarden, welke aan de buitenlandse investeerders worden gesteld, zoals die zijn vastgelegd in de 'Law concerning Foreign Investment 1950'.¹

Het wordt voor Indonesië van het hoogste belang spoed te betrachten met het ontwerpen en bekendmaken van een regeling op de buitenlandse investeringen in Indonesië.

Nog altijd gaan er in Indonesië stemmen op om buitenlandse bedrijven te nationaliseren. Behartenswaardig is hetgeen de President-Directeur van de Bank Indonesia, Mr. Sjafruddin Prawiranegara hieromtrent opmerkte in het Verslag over het boekjaar 1951-1952, waaraan het volgende is ontleend:

Het is voor de Staat zeker geen kwestie van principe of noodzaak om alle belangrijke productiemiddelen en -bronnen in eigendom te bezitten. Het is voldoende, dat de Staat in deze regelende of controlerende bevoegdheid heeft. Mocht het uit overwegingen van algemeen economisch-politieke aard noodzakelijk worden geacht, dat de Regering overgaat tot de aankoop, overname of oprichting van een bedrijf, zo staat niets haar daartoe in de weg. Het is echter bij het voornemen tot nationalisatie of oprichting van een bedrijf door de Regering van zeer groot belang te overwegen:

- 1 of door van een bedrijf een staatsbedrijf te maken de productie zal worden verhoogd;
- 2 of voldoende vakbekwame Indonesische krachten voor de bedrijfsexploitatie beschikbaar zijn;
- 3 of door de Regering een behoorlijke controle kan worden uitgeoefend, opdat niet slechts de technische bedrijfsvoering aan de daaraan te stellen eisen voldoet, doch ook een gezond financieel-administratief beheer verzekerd is;

¹ *Japanese industry after the war - Foreign Investment possibilities* - Compiled by the Foreign Capital Research Society 1951, 146 blz.

- 4 of de Regering over voldoende middelen (c.q. deviezen) beschikt om tot de nationalisatie of oprichting van een bedrijf over te gaan en, last but not least;
- 5 of, ook indien de Regering over de nodige middelen beschikt, er geen termen aanwezig zijn om die aan te wenden voor de oprichting van een nieuw bedrijf, hetgeen tot verhoging van de productiecapaciteit in de betrokken bedrijfstak zou leiden, dan wel die middelen te benutten voor de oprichting van andere bedrijven, waaraan meer behoefte bestaat en welke van vitaler belang zijn dan het oorspronkelijk beoogde bedrijf.

Indien na ampele overweging der bovenstaande vraagpunten de conclusie zou luiden, dat het door de Overheid beoogde doel nl. een maximale productie beter met behulp van particulier kapitaal en initiatief kan worden bereikt – ook al zou dit buitenlands kapitaal en initiatief zijn – dan zal, vanuit een strikt economisch standpunt beschouwd, nationalisatie of de oprichting van een bedrijf met Landsgelden verkwisting betekenen.

Bovendien, indien een zeker goed staatseigendom wordt, wordt het risico verlegd van de particulier naar de Regering, hetgeen inhoudt, dat de Staat, die tot dat moment belastinginkomsten trok van het overgenomen bedrijf, na de overname mogelijk niet slechts geen inkomsten meer uit dit bedrijf zal verkrijgen, doch verliezen zal moeten dekken uit andere inkomsten.

Voorts haalde Mr. Sjafruddin Prawiranegara nog met instemming de volgende passage aan uit de door Pandit Nehru op 6 April 1949 voor de 'Constituant Assembly' afgelegde verklaring: "The stress on the need to regulate, in the national interest, the scope and manner of foreign capital, arose from past association of foreign capital and control with foreign domination of the economy of the country. But circumstances today are quite different. The object of our regulation should therefore be the utilization of foreign capital in a manner most advantageous to the country. Indian capital needs to be supplemented by foreign capital, not only because our national savings will not be enough for the rapid development of the country on the scale we wish, but also because in many cases scientific, technical and industrial knowledge and capital equipment can best be secured along with foreign capital."

Mr. Sjafruddin Prawiranegara pleitte tenslotte terecht voor een maximale productie van exportproducten, zowel qua hoeveelheid als qua verscheidenheid, een doel, dat "echter slechts (kan) worden bereikt met de hulp van buitenlands kapitaal, aangezien het wenselijk is om het nationale kapitaal, in de vorm van het netto exportprovenu, te benutten voor de oprichting van industriebedrijven, welke de positie van Indonesië ten opzichte van het buitenland kunnen versterken. Dit dienen dan bedrijven te zijn, welke primaire gebruiksgoederen fabriceren, die tot dusverre nog niet

of in onvoldoende mate op eigen bodem werden geproduceerd, niettegenstaande de omstandigheden gunstig en de benodigde grondstoffen in Indonesië te verkrijgen zijn".¹

Naar verluidt zou de Indonesische Regering thans echter een wet op de buitenlandse kapitaalinvesteringen in voorbereiding hebben. Blijkens hetgeen daarover bekend is geworden, zou aan het buitenlands kapitaal in principe worden toegestaan te werken op die terreinen, welke niet gereserveerd dienen te blijven voor de Staat of voor het Indonesische volk.

- 1 Voor de Staat zouden diè bedrijven gereserveerd worden, die specifiek sociale en publieke belangen dienen, die niet in hun geheel kunnen worden toevertrouwd aan het particulier initiatief;
  - 2 Voor de Indonesische bevolking zouden worden gereserveerd, 'small-scale'-industrieën en industrieën, die van oudsher door de inheemse bevolking worden gedreven;
  - 3 Buiten deze gereserveerde terreinen zou de buitenlandse ondernemer voor niet meer dan 49 % mogen deelnemen in bedrijven, die naar hun aard van groot belang zijn voor de verdere economische ontwikkeling, zoals basisindustrieën, waarbij ervoor gezorgd dient te worden, dat van het begin af aan of uiteindelijk de grootste macht in Indonesische handen berust.
- Voor een bepaalde tijd zouden voor bedrijven in deze sector uitzonderingen kunnen gelden voor wat betreft de voorwaarden voor kapitaalverdeling, zoals hier uiteengezet. Voor bestaande bedrijven zou een overgangsregeling kunnen worden getroffen.
- 4 De overige bedrijven zouden openstaan voor buitenlands en uiteraard ook voor Indonesisch kapitaal, waarbij samenwerking tussen deze beide wordt aanbevolen.

In principe zou het de bedrijven worden toegestaan buitenlandse krachten te gebruiken. Ter bevordering van het gebruik van Indonesische krachten zouden echter voor elk bedrijf voorwaarden worden vastgesteld betreffende het aantal buitenlandse krachten, de wijze van opleiding en plaatsing van Indonesische krachten en de periode waarbinnen de opleiding en plaatsing van Indonesische krachten moet zijn voltooid.

Gestreefd zou worden naar het aangaan van internationale overeenkomsten ter voorkoming van dubbele belasting. Voorts zou er voor worden gezorgd, dat bepaalde faciliteiten (verlichting van de vennootschapsbelasting, verminderde heffing op import van kapitaalgoederen, verlichting of compensatie van bijzondere verliezen, ontheffing van zegelrecht en ver-

¹ *Jaarverslag* van de Bank Indonesia, boekjaar 1951/52, blz. 33 en 34, blz. 38 t/m 40.

lichting van de belasting op de invoer van goederen, die nodig zijn voor het bedrijf) eveneens zullen gelden voor buitenlandse bedrijven, die zijn opgericht na 1 Januari 1950.

Nationalisatie van bedrijven zou niet plaats hebben dan op voor beide partijen aanvaardbare voorwaarden met in achtneming van het principe van 'redelijke en voldoende compensatie'.

Van de opbrengst van een bedrijf, dat geheel of gedeeltelijk met buitenlands kapitaal werkt, zou naar het buitenland getransfereerd mogen worden:

- a de winst, na aftrek van de belastingen welke door het bedrijf in Indonesië moeten worden betaald.
In een bedrijf waar Indonesisch en buitenlands kapitaal samenwerken zou een gedeelte van de winst, in verhouding tot de kapitaalparticipatie, transferabel zijn;
- b de onkosten in verband met het gebruik van buitenlandse krachten in het bedrijf;
- c het buitenlands kapitaal, nadat het betrokken bedrijf enige tijd gewerkt heeft (repatriatie-transfer)¹.

Het blijft intussen een vraag of en wanneer de aangekondigde wet tot stand zal komen, terwijl voorts afgewacht zal moeten worden hoe het buitenlands kapitaal op een dergelijke regeling, welke in sterke mate overeenstemming vertoont met de door de Industrialisatie-Commissie voorgestelde regeling, zal reageren.

De hierboven besproken kapitaalverschaffing betrof niet diè, welke sedert de laatste wereldoorlog in internationaal verband tot ontwikkeling kwam in het kader van de hulpverlening aan onderontwikkelde gebieden. Het ligt niet in de bedoeling uitgebreid in te gaan op de verschillende wijzen, waarop deze hulpverlening tot stand kwam en welke de achtergronden daarvan waren.² Ook voor wat de nijverheidsontwikkeling in Indonesië betreft kan deze beschouwing kort zijn, omdat de buitenlandse hulpverlening op dit terrein tot op heden van geringe omvang bleef, terwijl de resultaten van deze beperkte hulpverlening slechts van weinig belang waren.

3 DESKUNDIGHEID³

Wil het beschikbare kapitaal een zo groot mogelijk effect hebben, dan zal

¹ Zie: *Indische Courant*, 15 December 1955.

² Hiervoor leze men: *Hulp aan onderontwikkelde gebieden*, Diesrede van Prof. Dr. J. M. Pieters, uitgesproken op 22 November 1954. Uitgave: H. E. Stenfert Kroese N.V., Leiden.

³ Zie indeling, blz. 108.

een deskundige besteding ervan een noodzakelijke eis zijn. Om ons tot de nijverheidssector te beperken zullen en voorbereidende en uitvoerende werkzaamheden door deskundige krachten moeten geschieden.

Het opstellen van een behoorlijk uitgebalanceerd en realiseerbaar plan in overeenstemming met de beschikbare financiële middelen, de keuze van bedrijven en van vestigingsplaatsen, de productie-omvang, de afzetmogelijkheden, verder het oprichten, in stand houden en leiden van laboratoria en instituten voor grondstoffen- en kwaliteitsonderzoek, het geven van adviezen betreffende productiemethoden, het construeren van eenvoudige, meer productieve machinerieën, dit alles is slechts een greep uit de werkzaamheden, welke door deskundigen moeten worden verricht en dit zijn dan nog uitsluitend de deskundigen, die in Overheidsdienst werkzaam zullen moeten zijn.

Vóór de tweede wereldoorlog was de toestand in dit opzicht zeker niet onbevredigend te noemen, al werd aan het economische aspect der problemen naar mijn mening niet steeds voldoende wetenschappelijke aandacht besteed. Op dit punt werd reeds eerder critiek geleverd.¹ Aan Sitsen, wiens werk wij in de voorgaande beschouwingen reeds meermalen betrokken, komt ongetwijfeld de eer toe de nijverheidsproblematiek het eerst vanuit de economische gezichtshoek in haar algemeenheid te hebben bestudeerd.

Na de tweede wereldoorlog was de situatie in Indonesië niet van dien aard, dat het aantrekken van deskundigen een eenvoudige zaak was en na de soevereiniteitsoverdracht, einde 1949, werden aan de toelating van dergelijke personen zelfs in toenemende mate bezwaren in de weg gelegd. Ook wat dit betreft werd door vooraanstaande Indonesiërs meermalen gewezen op de bestaande tekorten en op de omstandigheid, dat ook buitenlandse krachten als waardevol dienden te worden beschouwd en dat ook aan hen een plaats moest worden ingeruimd overeenkomstig hun capaciteit en kennis.² Immers, in eigen gelederen beschikt Indonesië vooralsnog zelf niet over voldoende deskundigen om de opengevallen plaatsen te bezetten. Om een indruk te geven van de onderbezetting met deskundigen kan het volgende ter illustratie dienen.

In het tweede halfjaar 1952 was aan de Afdeling Nijverheid van het Mi-

¹ Men leze o.a.: *Fabrieksnijverheid in Nederlandsch-Indië*. Publicatie No. 2 van de Vereniging voor studie van Koloniaal-maatschappelijke vraagstukken. Praeadvies van Jhr. J. C. van Reigersberg Versluys.

'Hebben nieuwe takken van nijverheid in Indië levensvatbaarheid?' door J. R. Mikkers. *Tijdschrift voor Nijverheid en Landbouw in Nederlandsch-Indië*, deel LXVI, 1903, blz. 399.

² *Jaarverslag van de Bank Indonesia*, boekjaar 1951/52, blz. 31.

nisterie van Economische Zaken te Djakarta, een afdeling dus, waaraan de zorg was toevertrouwd voor de belangen van ca 3 miljoen nijverheidsbeoefenaars, geen enkele ingenieur, geen enkele econoom en slechts één jurist verbonden; het Directoraat van Handel en Industrie telde toen drie ingenieurs, één jurist en één econoom, tevens hoofd van genoemd Directoraat. In totaal waren op het Ministerie van Economische Zaken nog niet meer dan vier economen werkzaam en dit ter behartiging van de economische belangen van een bevolking van ruim 70 miljoen zielen. Dat op deze wijze kleinere bedrijven, die veelal behoefte hadden aan adviezen op technisch en economisch gebied nauwelijks staande konden blijven, behoeft wel geen nader betoog. Geen wonder dan ook, dat de vice-President van de Republiek Indonesia, Moh. Hatta, bij een bezoek aan enkele Indonesische fabrieken moest bekennen, dat hij zich als nationalist beschaamd voelde en als econoom moest huilen bij het zien van een dergelijke toestand van onproductiviteit, waarvoor hij – doelend op het gemis aan deskundigheid en op het niet tijdig aantrekken van buitenlandse deskundigen – dat deel van het Indonesische volk aansprakelijk stelde, dat geen begrip had van wat nodig was voor de opbouw van het vaderland.

Wat zal nu de Indonesische Regering kunnen doen om dit tekort aan deskundigen geheel of gedeeltelijk op te heffen? In de eerste plaats zal zij in eigen land een zodanige sfeer moeten scheppen, dat het voor de buitenlandse deskundigen mogelijk wordt hun werkzaamheden op normale wijze te vervullen. Het verschaffen van acceptabele levensomstandigheden (salaris, met mogelijkheid tot transfer van een redelijk gedeelte daarvan naar het buitenland, huisvesting, e.d.) is hiervoor noodzakelijk. Aan de betrokken deskundigen zal bij voorkeur een welomschreven opdracht moeten worden verstrekt, terwijl de termijn, die voor de uitvoering daarvan nodig is, overeen zal moeten stemmen met de contracttermijn. De opdracht zal uiteraard moeten passen in het totale nijverheidsplan, zoals dit globaal werd beschreven onder II, 1 van dit hoofdstuk.¹

De talenkwestie speelt een rol, zodra een deskundige voor de vervulling van zijn opdracht bepaalde voorstudiën moet verrichten. In dat geval zou bij de keuze van deskundigen daarmede rekening moeten worden gehouden. Ook een zekere kennis van de Bahasa Indonesia (de officiële voertaal) is uiteraard gewenst.

In 1951 werd door de Indonesische Regering een regeling vastgesteld voor buitenlanders, in dienst van de Overheid, die als deskundigen konden worden aangemerkt. Deze regeling betrof uitsluitend de financiële zijde en voldeed destijds redelijk goed, hetgeen in een later stadium

¹ Zie blz. 108 e.v.

onder de gewijzigde omstandigheden niet meer kon worden gezegd.

In Japan volgde men in het begin van de periode der industriële ontwikkeling de methode om als buitenlandse deskundigen zeer bekwame krachten tegen hoge salariëring aan te trekken. Waren Japanners eenmaal voldoende opgeleid om de taak der buitenlanders over te nemen (waartoe men zich wel eens te spoedig in staat achtte), dan werd voor dezelfde werkzaamheden het salaris van de in de plaats tredende Japanse deskundige in overeenstemming gebracht met het in Japan geldende salarisspeil. Ofschoon een zodanige politiek eventueel ook in Indonesië zou kunnen worden gevolgd, is het de vraag, of men een dergelijke procedure zou willen accepteren. Men stuit hierbij bovendien nog op het bezwaar, dat veel Indonesiërs vooralsnog weinig belangstelling tonen voor functies in Overheidsdienst, omdat deze in het algemeen belangrijk lager worden gesalarieerd dan die in de particuliere sector.

Wat de laatstgenoemde sector betreft, zijn de laatste jaren voor het aantrekken van buitenlandse krachten beperkende bepalingen in het leven geroepen. Betwijfeld moet worden, of daarvoor wel voldoende aanleiding bestond, omdat nauwelijks kan worden aangenomen, dat buitenlandse ondernemingen meer employé's uit het buitenland in dienst zouden nemen dan strikt noodzakelijk is. De zoëven genoemde beperkende bepalingen zullen dan ook doorgaans ten gevolge hebben, dat, ten nadele van Indonesië zelf, de productie in de betrokken ondernemingen stagneert.

Tenslotte moge in het kader van de benutting van buitenlandse deskundigheid nog een mogelijkheid worden genoemd, die van de zijde van de Indonesische Regering m.i. te weinig aandacht heeft. Het betreft hier de mogelijkheid van het verstrekken van opdrachten aan buitenlandse instituten, zoals laboratoria en technische bureaux, die een bepaalde opdracht tegen een tevoren overeengekomen honorarium kunnen uitvoeren. Grondstoffenonderzoek, constructie van eenvoudige machinerieën voor de klein-nijverheid, het uitwerken van fabricagemethoden e.d. lenen zich hiervoor m.i. zeer wel en zijn op deze wijze minder kostbaar dan wanneer men deze zaken zelf ter hand zou nemen, terwijl onmiddellijk kan worden geprofitteerd van de moderne installaties en de deskundige staven, waarover dergelijke instituten beschikken.

Ditzelfde geldt uiteraard voor deskundigen van naam, die zich met de bestudering van specifieke onderwerpen bezighouden.

In dit verband moge ik, ofschoon dit buiten het terrein van de nijverheid ligt, herinneren aan de studiereis van Dr. Hasskarl naar Peru in verband met de kinacultuur aldaar, waarvan de resultaten ook aan Indonesië ten goede zijn gekomen evenals die van de reis van Jacobson naar China om

de cultuur, de bereiding en verpakking van thee te bestuderen en op Java te introduceren.¹

Het is meermalen voorgekomen, dat een bepaalde industrie voor Indonesië aanvankelijk niet of minder geschikt werd bevonden vanwege het ontbreken van de vereiste grondstoffen, terwijl latere onderzoeken uitwezen, dat die grondstoffen in een redelijke kwaliteit en hoeveelheid in Indonesië wel voorkwamen. Ik herinner hier slechts aan hout voor de lucifer-fabricage en aan grondstoffen voor de papierproductie (rijststro). Zo blijkt ook over de mogelijkheden van rendabele katoenaanplant het laatste woord nog niet te zijn gesproken.²

4 ARBEID³

In de voorgaande beschouwingen zal het duidelijk zijn geworden, dat de productiefactor arbeid in Indonesië quantitatief alleen een probleem vormt, doordat er een tekort aan werkgelegenheid bestaat. Nadere beschouwingen hierover lijken mij daarom op deze plaats overbodig.

Het kwalitatieve aspect van de arbeid vraagt echter nog wel enige aandacht. Daarbij zal evenwel niet worden ingegaan op eigenschappen, die voor bepaalde bevolkingsgroepen kenmerkend zouden zijn. Diepgaande onderzoeken op dit punt zijn, voorzover mij bekend, tot op heden nog niet verricht. Men mag echter aannemen, en globale beoordelingen bevestigen dit, dat de eigenschappen van de arbeider in de verschillende gebieden van Indonesië uiteenlopen. Ook in Nederland kan men, zelfs reeds stedelijk, verschillen constateren.

Bij het naslaan van geschriften, waarin beoordelingen werden gegeven van de Indonesiër als nijverheidsarbeider, troffen wij, samenvattend, de volgende meningen aan:

- de Indonesiër is in het algemeen zeer wel geschikt voor industriële arbeid;
- hij heeft enige tijd nodig om zich te gewennen aan hem onbekende bezigheden;
- hij hecht zich niet spoedig aan een bepaald werk of bedrijf;
- absenteïsme is een veelvoorkomend verschijnsel;
- de Indonesiër is arbeidzaam;

¹ 'Ontwikkeling der Nijverheid in Nederlandsch-Indië. Beschouwingen naar aanleiding van het ingediende ontwerp van Wet, ten doel hebbende de economische ontwikkeling van Ned. Indië' door A. A. Hoos, *De Indische Gids*, 26e jaargang 1904, blz. 1830.

² Het is in dit verband opmerkenswaard, dat het wapen van de Republiek Indonesia naast de padi (rijst)-halm ook de katoentak voert.

³ Zie indeling op blz. 108.

- hij heeft een voorliefde voor machines;
- hij is lenig en handig, doch ongeschikt voor zware arbeid;
- hij vertoont een zeker gebrek aan initiatief;
- hij mist in het algemeen nog voldoende scholing;
- hij werkt beter in massa- dan in stukproductie.

De conclusie voor wat betreft de geschiktheid van de Indonesiër als nijverheidsarbeider behoeft op grond hiervan zeker niet ongunstig te luiden. Door onderwijs zou het nog bestaande tekort aan scholing grotendeels kunnen worden opgeheven en de kans is groot, dat mèt de scholing ook de gehechtheid aan een bepaalde werkzaamheid of een bepaald bedrijf zal toenemen.

Uit de ervaring, opgedaan in de periode van nijverheidsontwikkeling 1930–1942, is los van de bovengenoemde beoordelingen, welke merendeels dateerden uit een vroegere periode, wel gebleken dat de Indonesiër als nijverheidsarbeider in het algemeen wel voldeed.

Wij zouden hieraan nog enige opmerkingen willen toevoegen over de na-oorlogse Indonesische arbeider, met name voor wat betreft de periode na de soevereiniteitsoverdracht.

Al spoedig bleek, dat de arbeidende klasse onder invloed van politieke leuzen haar verwachtingen met betrekking tot een zeer spoedige verhoging van het welvaartspeil na het verkrijgen van de onafhankelijkheid veel te hoog gespannen had en zich moeilijk kon verzoenen met de gedachte, dat een periode volgend op de wereldoorlog en de vrijheidstrijd er noodzakelijk een zou moeten zijn van soberheid. Deze desillusie leidde in vele gevallen tot arbeidsonrust en tot veelvuldige stakingen om aan looneisen kracht bij te zetten.

Een golf van stakingen in de tweede helft van het jaar 1950 en begin 1951 maakte het noodzakelijk wettelijke maatregelen te nemen, teneinde een dreigende algehele ontwrichting van het maatschappelijke leven te voorkomen. Verontrustend bleef echter ook daarna het steeds toenemend aantal arbeidsgeschillen, het sterk toenemend aantal slow-down en sit-down acties, waardoor de wet ter beslechting van arbeidsgeschillen werd ontdoen en die tot ernstig productieverlies aanleiding gaven.¹

Een regeringscommissie, die de looneisen telkens in beschouwing moest nemen, bleek zelden bij machte de geëiste loonsverhogingen af te wijzen, zodat het productiekostenniveau telkenmale verhoogd werd.

Het gevolg was, dat de concurrentieverhoudingen van het binnenlandse tegenover het importproduct verslechterden ten nadele van de binnenlandse productie. Slechts de meer gemechaniseerde en dus minder arbeidsinten-

¹ *Jaarverslag* van de Bank Indonesia, boekjaar 1951/1952, blz. 128 en 129.

sieve bedrijven konden een rendabele productie handhaven. Tal van middelgrote bedrijven daarentegen kwamen in steeds groter moeilijkheden, hetgeen vooral duidelijk bleek in de textielsector.

Bovendien stond er tegenover de verhoogde loonlasten in het algemeen geen verhoging van de arbeidsproductiviteit. President Sukarno memoreerde in Maart 1951 te Bandung, dat de arbeidsproductiviteit vergeleken met de vóóroorlogse met niet minder dan 60 % was gedaald.

Het is dan ook onbegrijpelijk, dat in een jonge staat als Indonesië, waar productievergroting een eerste eis was om weer tot een redelijk welvaartsniveau te komen, de Regering zich de luxe veroorloofde van het invoeren van een 40-urige werkweek en een 7-urige werkdag. Het zou veeleer aanbeveling verdiend hebben om, met behoud van de 8-urige werkdag, de invoering van een twee- en drieploegen-stelsel te stimuleren, vooral in die gebieden waar het te kort aan werkgelegenheid het grootst was.

5 BESCHERMING¹

In het algemeen ondervindt de opvatting, dat jonge industrieën, althans aanvankelijk, gesteund moeten worden, willen zij werkelijk tot ontwikkeling komen, weinig tegenstand. Het ligt daarom voor de hand, dat beschermende maatregelen zullen worden getroffen in het bijzonder in dië landen, waar de nijverheidsontwikkeling in haar beginstadium verkeert en waar men, zoals in Indonesië het geval is, die nijverheidsontwikkeling bewust wil bevorderen met de bedoeling verruiming van de werkgelegenheid te verkrijgen en wijziging te brengen in een te eenzijdige economische structuur.²

Voorbeelden van hulpverlening aan de industrie leveren o.a. Japan, waar men het tarievenstelsel hanteerde,³ en India, waar de Swadeshi-beweging, die opkwam voor de bescherming van het binnenlandse product, door het Gouvernement werd aangemoedigd door het verlenen van geldelijke steun aan jonge ondernemingen of door het verlenen van bepaalde faciliteiten.⁴ Pakistan heeft voor dit doel een Tariff Commission ingesteld om de inheemse industrieën te beschermen tegen al te scherpe concurrentie van het importproduct.⁵

Voorzover tegen een dergelijke bescherming bezwaren worden geuit, zijn

¹ Zie indeling op blz. 108.

² Reeds door Homan van der Heide werd in zijn praeadvies hierop de aandacht gevestigd. Zie blz. 24.

³ 'Toekomst der Japansche industrie'. *De Indische Mercur*, 35e jaargang, 1912, blz. 28.

⁴ De industriële ontwikkeling van Britsch-Indië en Ned.-Indië' door J. C. den Boer. *De Indische Mercur*, 35e jaargang, 1912, blz. 320.

⁵ *Pakistan's industries 1947-53*. Department of Advertising, Government of Pakistan.

deze gebaseerd op het feit, dat bescherming ten gevolge heeft, dat de binnenlandse markt wordt voorzien van producten welke hoger in prijs zijn dan de producten die men zou kunnen importeren en dat het daarom voor de economische ontwikkeling van het land voordelen zou bieden indien het zich blijvend zou toeleggen op de productie, waarvoor het zich het meest eigent bijv. de agrarische productie. Men verliest daarbij echter te veel uit het oog, dat de tot prijsverhoging leidende bescherming van het binnenlandse product in beginsel is bedoeld als een tijdelijke maatregel gedurende een eerste moeilijke periode, waarin het binnenlandse product een redelijke mogelijkheid moet worden geboden om met het importproduct te concurreren. Bij deze concurrentie gaat het niet alleen om een overbrugging van het prijsverschil, voortvloeiend uit een verschil in productiekosten, doch gaat het er ook om het binnenlandse product werkelijk ingang te doen vinden bij afnemers, die dikwijls overmatig gehecht zijn aan een bepaald merk. Het is immers een bekend feit, dat bepaalde producten voorkeur genieten uit hoofde van de naam waaronder ze in de handel zijn gebracht en daardoor zelfs een hogere prijs kunnen doen, terwijl een gelijkwaardig product onder een ander merk op diezelfde markt geen of slechts weinig kans krijgt. Dit verschijnsel doet zich ook in Indonesië voor. In verband hiermede zou bescherming van het binnenlandse product gerechtsvaardigd kunnen worden op de overweging, dat daardoor de mogelijkheid wordt geopend de afnemers met het binnenlandse product bekend en vertrouwd te maken.

Voor het overige is het antwoord op de vraag of al dan niet aan het duurdere binnenlandse product de voorkeur moet worden gegeven boven het goedkopere, geïmporteerde product van verschillende factoren afhankelijk.

Voor wat Indonesië betreft is er in het voorgaande reeds op gewezen van welk een groot belang het scheppen van werkgelegenheid speciaal voor Java is. Wanneer men dit belang in aanmerking neemt is het zeer wel mogelijk, dat men tot de conclusie komt, dat het uit een oogpunt van algemene welvaartsbevordering ten volle verantwoord is aan een industrie of aan een aantal industrieën, die enerzijds werkgelegenheidsuitbreiding bieden doch anderzijds op grond van hun vooralsnog hogere productiekosten niet in staat zouden zijn te concurreren met het importproduct, beschermende steun te verlenen.

Ik ben van mening, dat dit voor Indonesië inderdaad het geval is en dat dus bescherming van het binnenlands voortgebrachte product binnen bepaalde grenzen aanbeveling verdient.

Wanneer men tegenover elkaar stelt, dat door binnenlandse productie binnenlandse werkgelegenheid, inkomen, koopkracht wordt gecreëerd, doch dat bij invoer van het goedkopere buitenlandse product de aanwezige

koopkracht voor een gedeelte beschikbaar blijft voor andere aanwendingsmogelijkheden, dan zal voor Indonesië, indien een vergelijking van de te creëren en van de te besparen koopkracht in een bepaalde bedrijfstak ten gunste van de eerste uitvalt, de bescherming van de binnenlandse producten van die bedrijfstak overweging verdienen boven de import van dergelijke producten, indien men althans tevens meent te kunnen aanvaarden de eventueel daaruit voortvloeiende verhoging van de kosten van levensonderhoud en van de ongunstige uitwerking daarvan op de concurrentiekracht van het exportproduct. Voorts geldt nog de volgende overweging. Indonesië als grondstoffen-exporterend land zou, zonder verdere nijverheidsontwikkeling, voor de voorziening in een groot deel van zijn behoeften aan halffabrikaten en eindproducten op import blijven aangewezen en aangezien de grondstoffenprijzen sterker fluctueren dan de prijzen van industriële producten zou Indonesië voor wat betreft de voorziening van de laatstgenoemde producten steeds sterk afhankelijk blijven van de wisselende conjunctuur. Binnenlandse productie van nijverheidsartikelen daarentegen zou een flexibeler prijsaanpassing tot gevolg hebben, omdat alsdan in de prijs een bepaald percentage binnenlandse productiekosten zou zijn opgenomen, zodat de moeilijkheden bij de aanpassing beperkt zouden blijven tot die kostenbestanddelen, waarvoor men op het buitenland blijft aangewezen. Hieruit moge blijken, dat de economische rechtvaardiging van bescherming mede bepaald wordt door de ruilverhoudingen met het buitenland.

De toe te passen bescherming zou, alhoewel ook andere mogelijkheden denkbaar zijn, het eenvoudigst kunnen plaats vinden door middel van het systeem van deviezenvergunningen.

Hierin ligt echter in zoverre een moeilijkheid, dat daarbij uiteraard ook rekening zou moeten worden gehouden met de productie in de kleinnijverheid, waaromtrent men niet gemakkelijk de beschikking verkrijgt over de daarvoor noodzakelijke gegevens. In dit opzicht zouden bijv. coöperaties goede diensten kunnen bewijzen, omdat deze het benodigde cijfermateriaal betreffende productie en prijzen gemakkelijker en sneller zouden kunnen bijeenbrengen.¹

De producenten van het te beschermen artikel zouden van hun kant bepaalde verplichtingen op zich dienen te nemen, zoals bijv. het handhaven of het geleidelijk uitbreiden van hun productie, het regelmatig doen controleren van hun product op kwaliteit door daartoe aangewe-

¹ Zie ook blz. 113 en 114.

zen laboratoria of instituten, het verstrekken van bepaalde gegevens e.d.¹

Een methode, die weliswaar niet een directe bescherming inhoudt, maar die toch als een belangrijke steun kan worden aangemerkt, is het plaatsen van regeringsorders bij de binnenlandse industrie.² De uitrustingen (o.a. uniformen, schoenen) van leger en politie vormen bijv. al belangrijke posten voor de textiel-, confectie- en lederindustrie.

In de praktijk bleek het echter dikwijls onmogelijk dergelijke orders voor de binnenlandse industrie te reserveren. Er werden in deze geest wel voorschriften uitgevaardigd, doch deze werden veelal slecht nageleefd. Bepaalde functionarissen, die bij deze bestellingen waren betrokken, vonden kennelijk telkens weer een aanleiding om de orders toch in het buitenland te plaatsen, waardoor meer dan eens althans de indruk werd gewekt, dat men zich daarbij niet bepaald het Landsbelang voor ogen stelde. In sommige gevallen echter was ook hier een gebrek aan organisatie de oorzaak. Toch zou een dergelijke organisatie niet zo ingewikkeld behoeven te zijn om efficiënt te kunnen werken. Zo zouden bijv. de begrotingsposten der verschillende ministeries betrekking hebbend op de aanschaffing van nijverheidsproducten (textiel, schoenen e.d.) ter kennis kunnen worden gebracht van de Afdeling Nijverheid. Deze afdeling zou dan kunnen nagaan welke van die producten door de binnenlandse nijverheid worden geproduceerd en zou vervolgens openbare inschrijvingen kunnen organiseren. Na een beschouwing van de verschillende inschrijvingen op prijs, kwaliteit, afleveringstermijn e.d. zou dan de toewijzing kunnen plaats vinden, terwijl voor de alsdan nog uit het buitenland te betrekken goederen de vereiste deviezenvergunningen zouden kunnen worden verstrekt. Aldus zou aan de nijverheidsontwikkeling in Indonesië een belangrijke steun kunnen worden verleend.

Bescherming van het in Indonesië voortgebrachte product zou uiteraard ook een gunstige invloed kunnen uitoefenen op de geneigdheid van het buitenlands kapitaal om deel te nemen in de binnenlandse nijverheidsproductie.

De Commissie voor economische samenwerking (1938)³ achtte protectie niet onaanvaardbaar, mits deze geen excessief karakter zou krijgen, beperkt zou blijven tot de beginjaren en er een geleidelijke aanpassing naar beneden zou plaats vinden. Hiermede werd reeds ingegaan tegen de voordien vrijwel algemeen heersende opvatting, dat juist Indonesië met zijn agrarische export alleen maar nadelen zou ondervinden van een protectionistische industriële politiek en wel omdat:

¹ Al deze en dergelijke verplichtingen werden reeds in de enkele gevallen, welke in 1952 in behandeling kwamen, met succes opgelegd (zie blz. 77).

² Mr. Fock wees reeds op deze mogelijkheid in zijn *Beschouwingen en voorstellen*, zie blz. 20.

³ Zie blz. 54 e.v.

- 1 de prijzen der producten, welke in de eerste levensbehoeften voorzagen, daardoor zouden stijgen;
- 2 de ruilmogelijkheden met het buitenland daarvan de weerslag zouden ondervinden.

Met betrekking tot het onder 1 genoemde punt heb ik hiervóór reeds gewezen op het alternatief hogere prijzen gepaard met verruiming van de werkgelegenheid of lagere prijzen met behoud van een tekort aan emplot voor de beschikbare arbeidsreserve.¹

Voor wat betreft een eventueel ongunstig effect van bescherming van de eigen industrie op de ruilmogelijkheden met het buitenland, meen ik, dat een uitbreiding van de binnenlandse nijverheidsproductie niet zou behoeven te leiden tot een vermindering van de importen. De nijverheidsuitbreiding zelf immers vraagt reeds importen van machinerieën, halffabrikaten e.d., terwijl bovendien de tengevolge van deze ontwikkeling toegenomen binnenlandse koopkracht haar invloed zal doen gelden. Het is echter uiteraard wel te verwachten, dat er verschuivingen zullen optreden in de samenstelling van deze importen.

III SLOTBESCHOUWING

In het vorenstaande hebben wij de aandacht gevestigd op een aantal knelpunten, waarvan de invloed op de nijverheidsontwikkeling in Indonesië onmiskenbaar is.

Van gezaghebbende Indonesische zijde is onlangs duidelijke critiek uitgeoefend op de trage vorderingen, die tot dusver op het terrein van de ontwikkeling van de nijverheid zijn gemaakt.² De oorzaken van deze onbevredigende gang van zaken worden gesplitst in interne (bij de bedrijven gelegen) en externe (waarvoor de verantwoordelijkheid bij de Overheid ligt). De belangrijkste van de hiergenoemde oorzaken kunnen als volgt worden samengevat:

interne: gebrekkige organisatie;
tekort aan kapitaal;
tekort aan deskundig personeel;
onvoldoende salariëring voor technisch en leidinggevend personeel;
moeilijkheden bij de afzet.

¹ Zie blz. 131.

² 'The Government's program on industries', door Dr. Sumitro Djojohadikusumo in *Economics and Finance in Indonesia*, 7e jaargang, No. 11, November 1954, blz. 702. Zie ook hoofdstuk IV, blz. 66, 73 en 78.

externe: inefficiënte overheidsorganisatie (bureaucratie);
 gebrek aan coördinatie en uniformiteit;
 tekort aan technische ervaring;
 onvoldoende aandacht voor grondstoffenvoorziening.

Meer in het algemeen worden nog de volgende knelpunten genoemd:

- onvoldoende energievoorziening;
- te weinig aandacht voor evenwicht tussen groot- en klein-industrie;
- het ingewikkelde karakter van bepaalde Overheidsregelingen en het geheel overbodig zijn van enkele van die regelingen;
- tekort aan research en opleiding;
- tekort aan coördinatie in de Overheidsplanning;
- gebrek aan een goede organisatie van de handel;
- te weinig aandacht voor de bescherming van het binnenlands geproduceerde product.¹

De moeilijkheden en tekortkomingen, die men telkens weer ontmoet, zouden gemakkelijk de mening kunnen doen postvatten, dat de nijverheidsontwikkeling in Indonesië een vrijwel onmogelijke opgave is.

Inderdaad is de huidige situatie voor de nijverheid niet rooskleurig, de vorderingen, die op dit terrein zijn gemaakt, vermogen niet het beeld van een gezonde nijverheidsontwikkeling op te roepen. Ondanks dit sombere beeld zou het onjuist zijn de economische wenselijkheid en mogelijkheid van een nijverheidsontwikkeling in Indonesië te ontkennen. Die wenselijkheid en mogelijkheid is voldoende gedemonstreerd door de ontwikkeling gedurende de periode 1930-1942.²

In die periode echter werd voldaan aan een aantal essentiële voorwaarden om een jonge, zich ontwikkelende industrie te doen slagen. Met name valt hierbij te denken aan de bescherming, welke aan het binnenlandse nijverheidsproduct werd verleend, aanvankelijk in de vorm van een aantal in die periode genomen crisismaatregelen en vervolgens door de continuering daarvan na de crisis in een enigszins gewijzigde vorm, terwijl in die periode ook aan andere belangrijke voorwaarden werd voldaan.

Het blijft voor de welvaart van Indonesië van belang, dat ernaar wordt gestreefd, dat al deze voorwaarden opnieuw worden vervuld. Immers, de nijverheidsontwikkeling is voor Indonesië een te groot goed dan dat men zou kunnen nalaten haar met alle ten dienste staande middelen zo veel mogelijk te bevorderen.

¹ Het is Dr. Sumitro kennelijk niet bekend, althans hij maakt er geen melding van, dat in 1952 een commissie (Kommisi Koordinasi Politik Import dan Industri, zie blz. 75 e.v.) werkzaam was, die zich speciaal met dit onderwerp bezig hield en in de praktijk ook wel enig resultaat heeft opgeleverd. Deze Commissie is echter vóórtijdig verdwenen.

² Zie deel I van dit hoofdstuk, blz. 82 e.v.

REGISTER

- Aanlooperperiode, 76, 109, 117
 aanvullende werkgelegenheid, 14, 16, 65, 87, 88, 103
 absentisme, 88, 127
 actieve investering, 70, 71
 afhankelijkheid, economische -, 27, 32, 42, 90
 afschrijvingen, 68, 71
 afzet, 22, 24, 29, 38, 42, 50, 55, 77, 110, 114, 124, 133
 afzetgebied, 15, 20, 21, 58, 99
 ambacht, 11, 15, 16
 analyse douanestatistiek, 31
 arbeiders, 19, 86, 96
   - eigenschappen van -, 127, 128
 arbeidsonrust, 79, 128
 arbeidsproductiviteit, 125, 129
 arbeidstijd, 103, 129
 arbeidsverdeling, 29
- Bakul, 105
 batikkerijen, 16, 31
 bedrijf, arbeidsintensief -, 42, 65, 129
   - gelegenheids-, 63, 75
   - kapitaalintensief -, 65, 116
   - openbaar nuts-, 70
   - proef-, 25
   - staats-, 120
 bedrijfsgroepen, 84
 bedrijfsreglementering, 45, 54, 64, 73
 bedrijfstakken, 19, 23, 29, 30, 31, 46, 62, 81, 85, 106, 119, 131
 bedrijfsvorm, 100, 101, 104, 110
 behoeften, 49, 60, 131, 133
 behoeftenschattingen, 110, 114
 beleggingen, 48, 57, 72
 beleggingsconsortium, 117
- beroepsbeoefenaars, 57, 82, 83, 84, 86, 87, 102
 bescherming, 13, 20, 25, 36, 38, 50, 52, 55, 58, 59, 75, 76, 78, 107, 112, 114, 117, 129, 134
   - verzoekschrift om -, 75, 77
 bevolking, 86
 bevolkingsaanwas, 28, 36, 40, 42, 69, 82, 83, 89
 bevolkingsdichtheid, 41, 52, 54
 bevolkingsdruk, 53, 88, 109
 bevolkingsprobleem, 82, 83, 88, 89, 98
 binnenlands kapitaal, 22, 69, 113
 boekhoudstelsel, 114
 brutoproduktiewaarde, 87
 Buitengewesten, 12, 40, 52, 65, 91, 98, 99, 100, 109
 buitenlandse kapitaal, 20, 42, 70, 78, 110, 111, 117, 118, 121, 122
- Capitulatie, Japanse -, 61
 Centraal Instituut voor Technologisch Onderzoek, 112
 Centrale Aanschaffingsdienst, 36
 centrales, 74, 112
 China, 12, 64
 clearing, 48, 49
 Commissie, Centrale - voor migratie en kolonisatie van inheemschen, 89
   - Coördinatie- voor Import- en Nijverheidsbeleid, 75, 79
   - Industrialisatie-, 65, 71, 73, 79, 101, 119, 123
   - Mindere Welvaarts-, 18, 27
   - Spit, 82
   - van Advies, 49, 51
   - van Mook, 54, 56, 132

- voor Economische Samenwerking, 49, 56
- voor Fabrieksnijverheid, 27, 31, 32, 33, 34, 35, 38, 42, 101
- Committee, Development -, 112, 113
- company, joint stock -, 112
- concurrentie, 11, 13, 16, 29, 41, 45, 47, 50, 54, 64, 75, 104, 105, 106, 128, 129, 131
- conjunctuur, 47, 131
- conjunctuurnorm, 76, 78
- consumptie, 25
- consumptiegoederen, 39, 74
- contingenteringen, 44, 47, 50, 53, 59
- contractkoelies, 40
- contrôle, 61, 64, 114, 115, 131
- coöperatie, 21, 25, 33, 64, 113, 131
- crediet, 21, 22, 33, 62, 74, 113, 117, 118
- crisis, 39, 41, 42, 47, 134
- cijfermateriaal, 9, 30, 43, 45, 46, 80, 81, 84, 85, 87, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 96, 99, 100, 102, 104, 106, 131
- Daimyos, 29
- deeloplossing, 90
- Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel, 30, 33, 34, 35
- van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid, 21
- deskundigen, 60, 70, 78, 119, 124, 126, 133
- deskundigheid, 20, 22, 107
- Development Committee, 112, 113
- deviezen, 63, 64
- certificaten, 67
- ingezetenen, 71
- opbrengst, 63
- politiek, 63
- positie, 61, 63, 68, 71
- vergunning, 62, 67, 131
- vrije import, 63
- distributie, 38, 44, 45
- dividendgarantie, 117
- documentatie, 114
- dorpsgemeenschap, 40, 112
- douanestatistiek (analyse), 31
- drukkerij, 31, 46
- Economie, nationale -, 68
- economische samenwerking, 44, 49, 54, 58
- structuur, 17, 41, 65, 80, 129
- energie, 110, 115
- energievoorziening, 72, 109, 110, 115, 134
- enquête, 18, 30
- ethische politiek, 16, 17, 18
- export, 99
- exporthuizen, 117
- exportproducten, 11, 26, 39, 56
- Fabrieksnijverheid, 22, 25, 32, 33, 34, 37, 42, 52, 85, 100
- faillissementen, 40
- financiering, 53, 61, 62, 89, 110, 111, 118
- herstel-, 62
- financieringsmiddelen, 109, 110
- Foreign Capital Research Society, 120
- Goederen, consumptie-, 39, 74
- grondstoffen, 60, 127, 134
- binnenlandse-, 23, 52, 65, 91, 95, 102, 110
- buitenlandse -, 32
- grondstoffenonderzoek, 21, 124, 126
- Handelsbalans, 44
- handweefgetouw, 21, 43, 61, 105
- herstelfinanciering, 62
- hoeveelheidsnorm, 76
- huisvlijt, 19, 29, 52, 85, 87, 96, 97
- hulpverlening, 119, 123
- Import, 12, 37, 96, 98
- deviezenvrije -, 63
- importthuizen, 117
- indexcijfers, 93, 96
- prijs -, 39, 93
- India, 112, 129
- Indische Maatschappij op Aandelen, 113
- industrie, basis-, 38, 70, 75, 122
- Industrieraad, 57
- industry, small-scale-, 70, 72, 122
- initiatief, particulier-, 69
- inkomen, 130
- direct-, 87, 97
- gemiddeld -, 102, 103
- indirect -, 87
- nationaal -, 36, 69, 91, 96, 97, 98, 102, 103, 107, 113
- nijverheids-, 96

- nominaal -, 92
- reëel -, 92, 94, 96, 97
- supplementair -, 85
- inkomensgroepen, 62
- inkomstenbelasting, 40
- inschrijvingen, openbare -, 132
- Instituut, Centraal - voor Technologisch Onderzoek, 112
- Textiel-, 43
- Interim-rapport, 73, 119
- internationale overeenkomsten, 39
- internering, 60
- investering, 38, 67, 71, 115
- actieve -, 70, 71
- invoerrechten, 48, 53, 120
- irrigatie, 88

- Japan, 12, 26, 27, 28, 29, 30, 41, 43, 45, 47, 101, 111, 120, 129
- jarenplan, 66
- joint stock company, 112

- Kapitaal, 38, 53, 107, 133
- binnenlands -, 22, 69, 113
- buitenlands -, 20, 42, 70, 78, 110, 111, 117, 118, 121, 122
- kapitaaldeelname, 71, 72, 117, 120, 122, 123
- kapitaalintensief bedrijf, 65, 116
- kapitaalrepatriëring, 120, 123
- kapitaaluitvoer, 57
- kapitaalvlucht, 64
- kapitaolvorming, 116
- katoen, 61, 127
- kleinnijverheid, 22, 24, 33, 34, 42, 52, 78, 100
- know how, technical -, 69, 70
- koopkracht, 39, 130, 131, 133
- kosten van levensonderhoud, 94, 131
- kostenpeil, 51
- kunstenijverheid, 22, 29
- kwaliteit, 74, 76, 114, 124, 127, 132
- kwaliteitsnorm, 76

- Laboratorium voor Materiaal Onderzoek, 76, 112, 114
- Laboratorium voor Scheikundig Onderzoek, 76, 112
- landbouw, ondernemings-, 9, 16, 24, 25, 38, 52, 53, 100
- landbouwproducten, 11, 50
- landbouwproductie, 11, 14, 27, 80, 90, 130
- voedsel -, 18, 24, 55, 91
- leder, 34, 42, 132
- levensstandaard, 25, 55
- licentiëringen, 44, 45
- long term projects, 75
- loon, nominaal -, 95, 102
- reëel -, 94, 96, 97
- loonpeil, 41, 105, 106, 107, 110, 126
- loonquotum, 42, 92

- Maatschappij, Indische - op Aandelen, 113
- machines, 42, 128
- managerial skill, 69, 70
- marktvoorziening, 32, 33, 41, 68
- mechanisatie, 74, 97
- mechanisch weefgetouw, 43, 61, 105
- meerderheidsparticipatie, 70
- meerploegenstelsel, 129
- Mekkagang, 40, 41
- merkenziekte, 75, 76, 130
- monetaire maatregelen, 67
- mijnbouw, 61

- Nationaal inkomen, 36, 69, 91, 96, 97, 98, 102, 103, 107, 113
- nationalisatie, 120, 121, 123
- nominaal inkomen, 92
- Nijverheid, Afdeling -, 33, 34, 35, 37, 105, 110, 124, 132
- nijverheid, fabrieks-, 22, 25, 32, 33, 34, 37, 42, 52, 85, 100
- klein-, 22, 24, 33, 34, 42, 52, 78, 100
- kunst-, 22, 29
- nijverheidsbeoefenaar, 13, 14, 85, 97, 98, 106, 113, 127
- nijverheidsbevordering, 20
- nijverheidsbureau, 111, 112, 113
- nijverheidspolitieke richtlijnen (1937), 51, 64, 69, 99, 101
- nijverheidspolitieke richtlijnen (1947), 64, 69, 99, 101
- nijverheidsproducten, 12, 33
- nijverheidsstatistiek, 56, 81, 85, 114

- Oerproductie, 84

- ondernemingslandbouw, 9, 16, 24, 25, 38,
  - 52, 53, 100
- onderwijs, 20, 22, 29, 43, 73, 128
- onderzoek, 78
- ontginningsgrens, 28, 36, 65, 82
- oogstmislukkingen, 18, 41
- oorlogsproductie, 60, 61
- oorlogsschade, 60, 61
- openbaar nutsbedrijf, 70
- openbare inschrijvingen, 132
- organisatie, 74, 107, 108, 132, 133, 134
- overeenkomsten, internationale -, 39
- Overheidsingrijpen, 20, 25, 26, 59, 134

- Pakistan, 129
- panden, 40
- pandhuizen, 40
- papier, 36, 127
- participatie, meerderheids-, 70
- particulier initiatief, 69
- plan, 38, 109
  - f 50 miljoen-, 57, 116
  - Vijfjaren-, 115, 116
  - Welvaarts-, 108, 109, 110
- planning, 109, 134
  - nijverheids-, 64, 73, 110, 114, 115, 116
- polemiek, 34, 37
- politiek, do-ut-des -, 51
  - ethische -, 16, 17, 18
  - verschroide aarde-, 61
- producten, landbouw-, 11, 50
  - nijverheids-, 12, 33
- productie, bruto -waarde, 87
  - capaciteit, 64, 76, 121
  - hoeveelheid, 87, 93, 95, 96, 97
  - kosten, 92, 129
  - kostenniveau, 128
  - landbouw-, 11, 14, 27, 80, 90, 130
  - methoden, 74, 105, 107, 111, 126
  - nijverheids-, 93, 99
  - oorlogs-, 60, 61
  - waarde, 92, 95, 96, 98, 102
- productiviteit, arbeids-, 125, 129
- proefbedrijf, 25
- projects, long term-, 75
  - short term -, 75
- prijzen, 93, 95, 114, 132
  - aanpassing, 130, 131, 132
  - indexcijfers, 39, 93

- norm, 76, 78
- vracht-, 38

- Reëel inkomen, 92, 94, 96, 97
- reëel loon, 94, 96, 97
- Regeringsorders, 36, 112, 132
- Regeringssubsidie, 68
- registratie, 46, 64
- rehabilitatie, 62, 107, 119
- rentabiliteit, 46, 63, 129
- repatriëring van kapitaal, 120, 123
- research, 74, 134
- Rhein-Elbe-Union, 36
- richtlijnen, 48, 50, 56
  - nijverheidspolitieke - (1937), 51, 64, 69, 99, 101
  - nijverheidspolitieke - (1947), 64, 69, 99, 101
- ruilvoet, 39, 131

- Salariëring, 125, 126
- samenwerking, economische -, 44, 49, 54, 58
- schaarste, 27, 64
- scheepvaart, 61
- scholing, 20, 22, 29, 43, 73, 128
- Shogun, 29
- short term projects, 75
- sigaretten, 46, 47, 88
- small-scale industry, 70, 72, 122
- Souvereiniteitsoverdracht, 66, 101, 124, 128
- Staatsbedrijf, 120
- stakingen, 128
- standaardisatie, 74
- structuur, economische -, 17, 41, 65, 80, 129
- studiereis, 126, 127
- subsidie, Regerings-, 68
- suikerindustrie, 25, 40
- Swadeshi-beweging, 129

- Taak, 110
  - deel-, 112
- taakstelling, 111, 114
- taalprobleem, 125
- tariefmaatregelen, 53
- textiel, 12, 19, 42, 45, 58, 129, 132
- Textielinstituut, 43

- transfer, 70, 119, 123
transmigratie, 37, 88, 89, 107, 109, 115
transport, 38, 52, 84, 110
transportmogelijkheden, 29, 60, 109, 110
Troonrede, 16, 17
- Uniformiteit, 113, 134
urgentieprogram, 66, 73, 133
- Verarming, 40
Verenigde O.I. Compagnie, 11, 15
vezelstoffen, 21, 22
visserij, 109, 115
voedsellandbouw, 18, 24, 55, 91
volkstelling, 40, 42, 57, 83
vrachtprijs, 38
Vijfjarenplan, 115, 116
- Wederopbouw, 61, 118
weefgetouw, hand-, 21, 43, 61, 105
- mechanisch –, 43, 61, 105
welvaart, 26, 107, 134
welvaartspeil, 17, 24, 88, 128, 129
welvaartsplan, 108, 109, 110
welvaartsverhoging, 18, 105, 130
wereldmarkt, 61, 63
werkgelegenheid, 29, 52, 82, 84, 86, 87,
90, 98, 109, 116, 130
– aanvullende –, 14, 16, 65, 87, 88, 103
– primaire –, 77
– secundaire –, 77, 87
werkgelegenheidsnorm, 77, 78
werkgelegenheidsuitbreiding, 41, 57, 66,
77, 88, 103, 104, 105, 108, 130
werkloosheid, 40, 41
werktuigen, 21, 22, 74
weverij, 11, 14, 46, 111
winst, 71, 119, 123
- Zelfvoorziening, 60

LITERATUUR

- ABENDANON, Mr. J. H., *De middelen welke van Staatswege in het werk zouden zijn te stellen om in de inlandsche maatschappij op Java en Madoera nijverheid en handel tot bloei te brengen en daarnaast ook de uitoefening van kunst en nijverheid te bevorderen*, Amsterdam, 1906.
- 'Open brief aan de Minister van Koloniën, Mr. D. Fock, over de inlandsche nijverheid op Java naar aanleiding van de uitspraak in de Memorie van Antwoord', *Het Vaderland*, 's-Gravenhage, 17 November 1905.
- *Rapport betreffende de maatregelen in het belang van de inlandsche nijverheid op Java en Madoera te nemen, in verband met de door het Moederland voor dit doel beschikbaar te stellen fondsen*, Batavia, 1904.
- Advisory Committee on industrial development, Northern Rhodesia, first, second and third report, 1949.
- ATEN, A., 'Enige aantekeningen over de nijverheid in Indonesië', *Indonesië*, 1952/1953. I, blz. 19; II, blz. 193.
- B., H., 'De inlandsche nijverheid als middel tot sociaal-economische vooruitgang', *De Indische Gids*, 1913, blz. 329.
- BAKKER, C., 'Some remarks about Dr. Neumark's estimation of the national income of Indonesia in 1951 and 1952', *Economics and Finance in Indonesia*, September 1954, p. 597.
- BASU, SAROJ KUMAR, *Financing of post-war industry*, Calcutta, 1948.
- 'Bevordering en bescherming der industrie in Britsch-Indië', *Handelsberichten*, 1934, blz. 212.
- 'Bevordering van het Indonesische coöperatiewezen', *Economisch Weekblad voor Indonesië*, 1948, blz. 1120.
- BL., H., 'De Nijverheidsondernemingen in Nederlandsch-Indië', *Tijdschrift voor Economische Geographie*, 1916, blz. 407.
- BLINK, Dr. H., 'Industriële mogelijkheden in Nederlandsch-Indië', *Tijdschrift voor Economische Geographie*, 1915, blz. 496.
- BOEKE, Dr. J. H., *Dualistische Economie*, Leiden, 1930.
- Boekbespreking: Mr. Th. A. FRUIN, 'Het economisch aspect van het Indonesische vraagstuk', *Indonesië*, 1947/48, blz. 380.
- BOER, J. C. DEN, 'De industriële ontwikkeling van Britsch-Indië en Ned.-Indië', *De Indische Mercur*, 1912, blz. 320.
- 'Het Bombay-plan voor Britsch-Indië', *Economische Voorlichting*, 27 Juli 1946.
- BURY, M. H. T. F., 'De Inlandsche Maatschappij op Aandelen', *Economisch Weekblad voor Nederlandsch-Indië*, October 1946.
- 'Kanttekeningen bij het onderwerp industrialisatie', *Economisch Weekblad voor Indonesië*, September 1948.
- BUSSY, Dr. L. P. DE, 'De ontwikkeling van de industrie in Nederlandsch-Indië', *Maatschappij Belangen*, Juli 1938.

- BRUYNE, D. DE, 'Problemen en huidige stand van de industrialisatie in Nederland', *De Naamloze Vennootschap*, September 1950.
- CARRIÈRE, J. D., 'De gas- en electriciteitsbedrijven en de industrie', *Economisch Weekblad voor Indonesië*, 4 September 1948.
- CHETTIAR, SIR ALAGAPPA, 'Industrial Problems and India', *The Asiatic Review*, 1951, blz. 265.
- CHIJS, MR. J. A. VAN DER, *Overzicht van de Nijverheid in Nederlandsch-Indië in het jaar 1858*.
- COLLIN CLARK, *The Conditions of Economic Progress*, August 1945.
- COSTA, MR. ERIC P. W. DA, 'The industrial prospect in India', *Asiatic Review*, January 1948.
- DAVIS, IR. F. J. H., 'De Buitengewesten als afzetgebied van Javasche industriegoederen en als vestigingsgebied van de nijverheid', bijzonder nummer van het *Economisch Weekblad voor Nederlandsch-Indië*, Mei 1941.
- DEVENTER, MR. C. TH. VAN, *Overzicht van den Economischen toestand der Inlandsche Bevolking van Java en Madoera*, 's-Gravenhage, 1904.
- 'Economische paragraaf van de Regeringsverklaring van het Kabinet Natsir', *Indonesische Documentatiedienst*, 1950, blz. 303.
- 'Economische situatie in Indonesië', *Economisch Weekblad voor Indonesië*, 30 Augustus 1947.
- Encyclopaedie voor Nederlandsch Oost-Indië*, Deel III, blz. 47; Deel IV, blz. 751.
- FEBER, L. J. M., 'Naar de industrialisatie van Indië', *Handelsberichten*, April 1933.
- FEUILLETEAU DE BRUYN, DR. W., 'De industrialisatie van Nederl.-Indië', *Oost en West*, Augustus en September 1941.
- FOCK, MR. D., *Beschouwingen en voorstellen ter verbetering van de Economische toestand der Inlandsche Bevolking van Java en Madoera*, 's-Gravenhage, 1904.
- FRANKEL, H., 'Industrialisation of Agricultural Countries and the possibilities of a new international division of labour', *The Economic Journal*, 1943, p. 188.
- FRUIN, MR. TH. A., *Het economisch aspect van het Indonesische vraagstuk*, Amsterdam, 1947.
- FURNIVALL, J. S., *Netherlands India*, Cambridge, 1944.
- Geursen, G. A. J., 'Rehabilitatie en bevoorrading der industrie sedert de Japanse capitulatie', *Economisch Weekblad voor Indonesië*, 1948, blz. 715.
- GONGGRIJP, G., 'De industrialisering van Nederlandsch-Indië in het licht der theoretische economie', *Economisch-Statistische Berichten*, 1919, blz. 421.
- *Schets eener economische geschiedenis van Nederlandsch-Indië*, Haarlem, 1928.
- 'Grootscheepse industrialisatie in het verre Oosten', *Het Financiële Dagblad*, 2 November 1948.
- H., E. v., 'De industrialisering van Nederlandsch-Indië naar Japansch voorbeeld', *De Indische Gids*, 1917, blz. 1409.
- HASSELMAN, C. J., *Algemeen overzicht der uitkomsten van het welvaartsonderzoek*, 1914.
- HILL, DR. WILHELM, *Die Industrialisierung der Agrarstaaten und ihre Rückwirkungen auf die europäische Textilindustrie*, Zürich und St. Gallen, 1953.
- HINTE, J. VAN, 'De Industriële ontwikkeling van Nederlandsch Oost-Indië', *Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap*, 1925, blz. 349.
- HOMAN VAN DER HEIDE, J., 'Prae-advies over de vraag: welke Regeringsmaatregelen nopens de Nijverheid op Java zijn in het belang der Inlandsche bevolking te nemen?', Vereeniging voor de Staathuishoudkunde en de Statistiek.
- Hoos, A. A., 'Ontwikkeling der Nijverheid in Nederlandsch-Indië. Beschouwingen naar aanleiding van het ingediende ontwerp van wet, ten doel hebbende de economische ontwikkeling van Nederlandsch-Indië', *De Indische Gids*, 1904, blz. 1830.
- HULSHOFF POL, MR. D. J., Boekbespreking: Mr. TH. A. FRUIN, 'Het economisch aspect van het Indonesische vraagstuk', *Economisch-Statistische Berichten*, 17 Maart 1948.
- Import-vermijdende industrieën in Indonesië', *Economische Voorlichting*, 27 September 1949.

- 'India's moeilijkheden en zorgen', *Economische Voorlichting*, 5 Maart 1949.
- 'Indische Nijverheid sedert de Japansche capitulatie', *Economisch Weekblad voor Nederlandsch-Indië*, 1946, blz. 105.
- 'Indonesië op de tarieven-conferentie te Torquay', *Indonesische Documentatiedienst*, 1950, blz. 417.
- 'Industrial Employment in India', *International Labour Review*, 1944, p. 234.
- 'Industrial Policy in India', *International Labour Review*, 1948, p. 626.
- 'De Industrialisatie van Nederlandsch-Indië', *De Indische Mercur*, 1937, blz. 536.
- 'De industriële ontwikkeling in Indonesië', *Het Financiële Dagblad*, 22 October 1948.
- 'Industriële ontwikkeling van Nederlandsch-Indië', *Economische Voorlichting*, 11 Augustus 1939.
- 'Industriële productie in 1936', *Economisch Weekblad voor Nederlandsch-Indië*, 1937, blz. 863.
- 'De inheemse industrie in India', *Het Financiële Dagblad*, 21 December 1951.
- ISHII, RYOICHI, *Population Pressure and Economic life in Japan*, London, 1937.
- Jaarverslag van de Centrale Commissie voor migratie en kolonisatie van inheemschen over het jaar 1940*, Landsdrukkerij, Batavia, 1941.
- s'JACOB, Mr. H., 'Fabrieksnijverheid voor Nederlandsch-Indië', *De Indische Gids*, 1916, blz. 401.
- Japanese industry after the war. - Foreign Investment Possibilities -*, The Foreign Capital Research Society, 1951.
- JATHAR, G. B. and S. G. BERI, *Indian Economics*, Oxford University Press, 1939.
- KIELSTRA, Prof. Mr. J. C., 'Industrialisatie van Ned.-O.-Indië', *Economisch-Statistische Berichten*, 1924, blz. 302.
- 'Industrialisatie voor Java noodzakelijk?', *Economisch-Statistische Berichten*, 1924, blz. 598 en 620.
- 'De kleine nijverheid in inheemsche sfeer en hare expansiemogelijkheden', *Landbouw*, 1937, blz. 76.
- 'De kleine nijverheid in Oost- en Midden-Java', *De Indische Mercur*, 1937, blz. 34.
- KOL, H. H. VAN, *De ontwikkeling der groot-industrie in Japan*, 's-Gravenhage, 1916.
- 'Prae-advies over de vraag: welke Regeringsmaatregelen nopens de Nijverheid op Java zijn in het belang der Inlandsche bevolking te nemen?', Vereeniging voor de Staathuishoudkunde en de Statistiek.
- KOSASIH, Ir., 'Kleine industrie als uitgangspunt voor de technische opvoeding en voor de bevolkings-industriële ontwikkeling van de Indonesische maatschappij', *Semangat Baroe*, Maart 1948.
- KRAAL, Prof. Dr. A., 'De Fin.-Econ. politiek van Indonesië', *Het Financiële Dagblad*, 28 en 29 April 1952.
- 'Enkele aspecten van de industrialisatie van Indonesië', *Maandblad voor Financiën*, 1952, blz. 174.
- LA VALETTE, JOHN DE, 'Great Britain and Industrialization in India', *The Asiatic Review*, 1931, p. 188.
- LIGTHART, TH., Boekbespreking: Mr. TH. A. FRUIN, 'Het economisch aspect van het Indonesische vraagstuk', *Economist*, Maart 1948.
- 'Vestiging van industrieën in Nederlandsch-Indië', *De Zakenwereld*, 1934, blz. 1178.
- MAASSEN, Mr. C. C. J., 'De Javaansche landbouwkolonisatie in de buitengewesten', Landsdrukkerij, Batavia, 1937.
- MANDELBAUM, K., *The Industrialization of Backward Areas*, Institute of Statistics, Oxford, 1945.
- Mededelingen van de Commissie tot ontwikkeling van de Fabrieksnijverheid in Nederlandsch-Indië, no. I, Analyse van de Douanestatistiek van Nederlandsch-Indië*, Batavia, Landsdrukkerij, 1917.

- Memorandum inzake deviezenteknische aangelegenheden, 'Resultaten van de tweede conferentie van Ministers van de Nederlandsch-Indonesische Unie, gehouden van 20-29 November 1950 te 's-Gravenhage', blz. 99.
- MIKKERS, J. R., 'Hebben nieuwe takken van nijverheid in Indië levensvatbaarheid?', *Tijdschrift voor Nijverheid en Landbouw in Nederlandsch-Indië*, 1903, blz. 399.
- 'Moeilijke financiering van industrialisatie', *Het Financiële Dagblad*, 1 Februari 1950.
- NARAIN, Prof. BRIJ., 'The Development of Indian Industries', *Weltwirtschaftliches Archiv*, 1922, S. 99.
- 'De Nederlandsch-Indische nijverheid in 1940', *Economisch Weekblad voor Nederlandsch-Indië*, 1941, blz. 1017.
- NEUMANN, A. M. DE, *Industrial development in Indonesia*, Studentsbookshops, 1955.
- 'Progress of industry and the development plans in Indonesia', *Economics and Finance in Indonesia*, I, April 1954, p. 247; II, May 1954, p. 332; III, July 1954, p. 476.
- NEUMARK, DANIEL S., 'The national income of Indonesia, 1951-1952, Report prepared at the request of the National Planning Board', *Economics and Finance in Indonesia*, June 1954, p. 348.
- 'Nijverheid', *Economisch Weekblad voor Indonesië*, 1948, blz. 535.
- 'De nijverheid in Britsch-Indië, Japan en Nederlandsch-Indië', *Handel en Bedrijf*, 1918, blz. 487.
- 'De nijverheidsondernemingen in Nederlandsch-Indië', *Tijdschrift voor Economische Geographie*, 1916, blz. 407.
- 'De nijverheidspolitieke richtlijnen voor de industrialisatie van Nederlandsch-Indië', *Economisch Weekblad voor Nederlandsch-Indië*, 1937, blz. 551.
- 'Ontwikkeling der nijverheid van Japan als een voorbeeld voor Nederlandsch-Indië', *Tijdschrift voor Economische Geographie*, 1916, blz. 511.
- OORSCHOT, H. J. VAN, 'Enkele kanttekeningen betreffende de recente Indonesische monetaire maatregelen en hun invloed op de vaste kosten', *Economie*, 1950, blz. 547.
- 'Moeilijkheden der na-oorlogse industriële ontwikkeling', *Economisch Weekblad voor Indonesië*, Industrienummer, 1949, blz. 1267.
- Pakistan's industries 1947-1953*, Government of Pakistan, Department of Advertising.
- PANITYA INDUSTRIALISASI, *Interim-rapport*, Djakarta, Augustus 1951.
- PIETERS, Prof. Dr. J. M., *Hulp aan onderontwikkelde gebieden*, Leiden, 1954.
- POLAK, Dr. J. J., *The national income of the Netherlands-Indies*, 1921-1939, New York, 1943.
- PONT, Mr. P. MACLAINE, 'Prae-advies over de vraag: welke Regeringsmaatregelen nopens de Nijverheid op Java zijn in het belang der Inlandsche bevolking te nemen?', Vereeniging voor de Staatshuishoudkunde en de Statistiek.
- POSTHUMA, J. F., 'De industriële investeringen in Nederland', *Revue Commerciale*, 1952, blz. 3.
- Programmes of industrial development 1951-1956*, Government of India, Planning Commission.
- PRAKASH, KALIAN, 'Our Industrialisation and foreign Capital', *Indian Finance*, 1949, p. 1402.
- PROKOPOVICZ, *L'industrialisation des pays agricoles et la structure mondiale après la guerre*, Neuchâtel, 1946.
- RAFFLES, Sir THOMAS STAMFORD, *The History of Java*, London, 1817.
- RAMAER, Mr. J. W., 'Japanse groot-industrie', *De Indische Gids*, 1915, blz. 1078.
- Rapport van de Commissie van advies nopens concrete uitbreiding van de economische samenwerking tussen Nederland en Nederlandsch-Indië*, Algemene Landsdrukkerij, 1938.
- Rapport van de Commissie voor het grondbezit van Indo-Europeanen*, (Commissie ingesteld bij Regeringsbesluit van 15 Juli 1931).
- RAVENSTEYN, W. VAN, 'Een vod', *De Nieuwe Tijd*, 1917, blz. 84 en 135.

- REIGERSBERG-VERSLUYS, Jhr. Ir. J. C. van, *Fabrieksnijverheid in Ned.-Indië*, Publicatie no. 2 der Vereniging voor Studie van Koloniaal Maatschappelijke Vraagstukken.
- 'Industrialisatie van N.O.-Indië', *Economisch-Statistische Berichten*, 1924, blz. 218.
- REVEL, LOUIS, 'Rural and cottage industries of India', *Eastern World*, 1950, p. 15.
- RITTER, H. A., 'Industrialisatie van Indië', *De Rijkseenheid*, 1930, blz. 12.
- ROOS, Dr. H., *Japan en de industrialisatie van Nederlandsch-Indië*, Amsterdam, 1935.
- ROTHER, Dr. CECILE, *Industrial development and home consumption in the Netherlands-Indies*, Bulletin of the Colonial Institute of Amsterdam, 1938.
- ROUFFAER, G. P., *De voornaamste industrieën der inlandsche bevolking van Java en Madoera*, 's-Gravenhage, 1904.
- 'Rural Industrialization', *The Eastern Economist*, June 17, 1949.
- RUSENBERGER, HANS, *Die Auswirkungen der Industrialisierung von Agrarländern auf Industrie-Exportstaaten*, St. Gallen, 1948.
- S., F. DE, 'Economische planning in India', *Economisch Weekblad voor Indonesië*, 1948, blz. 678.
- SCHOEVERS, A. M., *Industrialisatie en Industrie-financiering in Nederlandsch-Indië* (Brochure).
- SCITOVSKY, TIBOR DE, 'A Reconstruction of the theory of Tariffs', *Readings in the theory of International Trade*, p. 358.
- SIBINGA MULDER, J., 'De industrialisatie van N.O.-Indië', *Economisch-Statistische Berichten*, 30 Januari 1924 en 6 Februari 1924. Naschrift van Ir. Hoyer.
- 'Naar aanleiding van "De industrialisatie van Ned. O.-Indië"', *Economisch-Statistische Berichten*, 2 April 1924.
- SITSEN, P. H. W., 'De kleine nijverheid in inheemsche sfeer en hare expansiemogelijkheden op Java', *Landbouw*, 1937, blz. 76.
- 'De Nijverheid in Nederlandsch-Indië', *Economisch-Statistische Berichten*, 1937, blz. 713.
- 'Grote bedrijven', bijzonder nummer van het *Economisch Weekblad voor Nederlandsch-Indië*, 1941, blz. 18.
- *Industrial Development of the Netherlands Indies*, Bulletin 2 of the Netherlands and Netherlands Indies Council of the Institute of Pacific Relations.
- 'Modern Industry in the Netherlands East-Indies', *Nature*, 1943, p. 468.
- 'Mogelijkheden van de kleine Nijverheid op Java', *De Locomotief*, 18 Mei 1937.
- 'Volksinkomen en Industrie', *Economisch Weekblad voor Nederlandsch-Indië*, 8 Augustus 1941.
- SMIT, L. A., 'Enkele gegevens en beschouwingen met betrekking tot de Industrialisatie van Nederlandsch-Indië', *Koloniale Studiën*, 1933, blz. 251.
- 'Snelle uitbreiding der industrie in Nederlandsch-Indië', *Vrij Nederland*. Londen, 1941, blz. 712.
- 'De Staatsplanningraad, het Staatsplanningbureau en het vijfjarenplan', *Indonesisch Bulletin*, no. 11, 1955.
- STAPEL, Dr. F. W., *Geschiedenis van Nederlandsch-Indië*, 1930.
- Statistical Pocketbook of Indonesia*, 1941.
- Statistisch Zakboekje voor Nederlandsch-Indië*, 1935, 1937, 1938.
- STEPHERD, JACK, *Industry in South East Asia*, Institute of Pacific Relations, New York, 1941.
- 'Steun aan de eigen industrie in Nederlandsch-Indië; daarnaast voorkeur voor Nederlandsch fabrikaat', *Tijdschrift van de Nederlandsche Maatschappij voor Nijverheid en Handel*, Januari 1927.
- STEIJN PARVÉ, D. G., *De toetssteen van het koloniaal monopoliestelsel*, 's-Gravenhage, 1855.
- SUMITRO DJOJOHADIKUSUMO, 'Our way out', special edition of *The Economic Review of Indonesia*, 1951.

- SUMITRO DJOJHADIKUSUMO, 'The Government's program on industries', *Economics and Finance in Indonesia*, 1954, p. 702.
- THARIR, Ir. T. M., 'Industrialisatie noodzakelijk', *Indonesia*, 1945, blz. 4.
- THOMAS, Dr. PAREKUNNEL, J., 'How to raise standards of living in India', *The Asiatic Review*, 1945, p. 336.
- 'Toekomst der Japansche industrie', *De Indische Mercur*, 1912, blz. 28.
- 'De transmigratie naar Noord-Sumatra', *Economische Voorlichting*, 22 Augustus 1952.
- 'Transmigratie van 500.000 personen uit Java', *Indonesische Documentatiedienst*, 1952, blz. 410.
- United Nations, *Analysis of financial aspects of Development Programmes*, Economic and Social Council, Economic Commission for Asia and the Far East, October 1952.
- *Economic Survey of Asia and the Far East*, New York 1949.
- *Measures for the development of underdeveloped countries*, 1951, II B, 2.
- *Processes and problems of industrialization in underdeveloped countries*, Department of economic and social affairs, New York, 1955.
- *Special Committee on information transmitted under article 73(c) of the charter (1950-1952). Non-self-governing territories. General programmes of industrial development.*
- UTERMARK JR., Ir. W. L., 'De toekomst der Nijverheid in Ned. Oost-Indië', *De Indische Gids*, 1917, blz. 297.
- UYEDA, TEYRO, *The small industries of Japan; their growth and development*, London and New York, 1938.
- VERBRAECK, A. A. A., 'Industrialisatie van Nederland', *Geografisch Tijdschrift*, 1952, blz. 4.
- Verslag van de Bank Indonesia over het boekjaar 1951/1952*, blz. 31/34, 38/40, 128/129.
- Verslagen en Mededelingen van de Directie van Handel en Nijverheid van het Departement van Handel, Nijverheid en Scheepvaart*, jaargang 1937, no. I.
- VERSLUYS, Dr. J. D. N., *Aspecten van Indonesië's industrialisatie en haar financiering* (Inaugurale rede) Makassar, 1949.
- 'Vestiging en financiering van industriële bedrijven in Nederlandsch-Indië', *In- en uitvoer*, 1935, blz. 54.
- WAERDEN, Ir. J. VAN DER, 'Het industrialisatievraagstuk in Nederlandsch-Indië', *De Ingenieur*, 1924, blz. 697.
- 'Het industrialisatievraagstuk voor Nederlandsch-Indië', *Economisch-Statistische Berichten*, 1924, blz. 598 en blz. 620.
- 'Het industrialisatievraagstuk voor Nederlandsch-Indië', *Maatschappij-belangen*, 1931, blz. 87.
- 'Holland's belang bij Indië's Industrialisatie', *Zakenwereld*, Indisch Extra Nummer, 1929, blz. 215.
- 'In en om de Indische Begroting', *Economisch-Statistische Berichten*, 1924, blz. 245.
- WARMELO, W. VAN, 'De Indische industrie gedurende de Japansche bezetting', *Economisch-Statistische Berichten*, 1946, blz. 200.
- WARMELO, W. VAN en E. R. D. ELIAS, 'Nijverheidspolitieke richtlijnen voor Indonesië', *Economisch Weekblad voor Indonesië*, 1947, blz. 28.
- WEITKAMP, E., 'Industrialisatie van Ned. Indië als middel tot verhoging der Welvaart', *Orgaan van den Ned. Ind. Politiek-Economische Bond*, 1923, blz. 467 en 494.
- WELLENSTEIN, Ir. E. P., *Nederlandsch-Indië in de wereldcrisis*.
- WOLSHEIMER, Ir. E. C., 'De algemene import in Indië', *Hecht verbonden in lief en leed*, Elsevier, 1946, blz. 318.
- 'Onze handelsbalans en industrialisatie', *Nederlandsch-Indisch Fabrikaat*, 1934, blz. 2.
- WOLDBEEK, Dr. J., 'De wegen naar een verdere industrialisatie in Ned-Indië', *De Rijks-eenheid*, 1937, blz. 310 en blz. 318.

STELLINGEN

I

De aanbevelingen van de Overheid aan de ondernemingen tot het verrichten van zgn. diepte-investeringen ter opvoering van de productiviteit enerzijds en de maatregelen ter beperking van de investeringen anderzijds vormen in hun algemeenheid een tegenstelling.

II

Het zou aanbeveling verdienen, dat het Nederlandse bedrijfsleven zich, ondanks de huidige hoogconjunctuur met de, in het algemeen daaraan verbonden gunstige afzetmogelijkheden op buitenlandse markten, zou toeleggen op een grotere spreiding van zijn afzetmarkten, ook al zouden de winstmogelijkheden op die markten, mede in verband met de noodzakelijke aanpassing aan de daar heersende verkooptechnieken, momenteel minder groot zijn.

III

Tengevolge van het huidige prijsbeleid van de Overheid ontstaat voor een deel van het Nederlandse bedrijfsleven een element van onzekerheid te meer ten aanzien van de omvang van de te verrichten investeringen, terwijl voor die investeringen de middelen tot zelffinanciering worden beperkt.

IV

De anti-kartelmaatregelen, zoals deze tot op heden door de Hoge Autoriteit van de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal op grond van artikel 65 van het Verdrag tot oprichting van de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal zijn genomen, vormen nog geen aanduiding van een al of niet geslaagde anti-kartelpolitiek van de Hoge Autoriteit.

V

De toenemende ordening van het maatschappelijke leven brengt mede een verminderde ontwikkeling van het individueel verantwoordelijkheidsbesef.

VI

Tegen overdracht van een merk zonder gelijktijdige overdracht van de fabriek of handelsinrichting bestaat geen bezwaar. Artikel 20, 1e lid, van de Merkenwet kan diensgevolge, zonder dat hierdoor nadelen voor de consument ontstaan, vervallen.

VII

Hoewel de toepassing van het voorstel van de Commissie Tinbergen¹ om in het kader der omzetbelasting bij uitvoer de ontheffingen of terugbetalingen en bij invoer de compensatoire heffingen te beperken tot het bedrag van de op de eindtransactie rustende belasting, voor Nederland een uitzondering zou betekenen op het karakter van de Nederlandse omzetbelasting als zijnde een algemene verbruiksbelasting, zou een algehele wijziging van dit karakter noodzakelijk worden, indien dit voorstel toepassing zou verkrijgen bij de instelling van een algemene gemeenschappelijke markt.

¹ „Rapport terzake van de uit de omzetbelasting voortvloeiende vraagstukken op de gemeenschappelijke markt,” opgesteld door de bij besluit No 1-53 van 5 maart 1953 van de Hoge Autoriteit der Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal ingestelde Commissie van Deskundigen.

Stellingen behorende bij H.J. van Oorschot
De ontwikkeling van de nijverheid in Indonesië
Tilburg 1956

Bibliotheek K. U. Brabant

17 000 01328678 7